

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇOK ULUSLU
ŞİRKETLER İLE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ
İKTİSADİ ETKİLEŞİMLERİ

DENİZ SİVRİKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER İLE SİVİL
TOPLUM KURULUŞLARININ İKTİSADİ ETKİLEŞİMLERİ**

DENİZ SİVRİKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

AKADEMİK DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Cavit YAVUZ

ORDU - 2012

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAY BELGESİ

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 25/06/2012 tarihinde yapılan sınav ile
.....İKTİSAT..... Anabilim Dalı, ...
Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS / DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Adem KULAÇ

Üye: Yrd. Doç. Dr. Cevit YAVUZ

Üye: Yrd. Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK

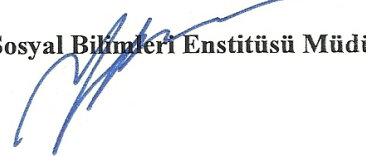
ONAY:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu
onaylarım.

16../10/2012

Doç.Dr. İlhan EKİNCİ
Enstitü Müdürü V.

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

15/05/2012

Deniz SİVRİKAYA

ÖZ

[SİVRİKAYA, Deniz]. *[Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler İle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Etkileşimleri]*, [Yüksek Lisans Tezi], Ordu, [2012].

Küreselleşme süreci özellikle 20. yüzyılda insanların ve toplumların yaşamını ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarıyla kökten değiştirmiştir. Küreselleşmenin ekonomik boyutu söz konusu olduğunda ise çok uluslu şirketler dikkat çekmektedir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan Bretton Woods Konferansı'nda pek çok karar alınmıştır. Bu süreçte uluslararası ticaretin önündeki engeller azaltılmış, çok uluslu şirketlerin sayıları artmış ve yıllık kazançları yükselerek pek çok ülkenin GSYİH rakamlarının üzerine çıkmıştır. Günümüzde çok uluslu şirketler, toplumların yaşamlarında neden oldukları ekonomik, çevresel ve kültürel etkileri ile küreselleşme sürecini hızlandıran çok önemli oyuncular haline gelmişlerdir. Sivil toplum kuruluşları ise ÇUŞ'ler gibi küreselleşmenin yükselen yıldızları olarak görülmektedir. STK'lar bireysel, toplumsal ve ekonomik işlevleri ile sivil toplum içinde bir şekilde bulunan bireyleri farklı amaçlar etrafında örgütleyen oluşumlardır. 21. yüzyılda sivil toplum kuruluşları ile çok uluslu şirketlerin ilişkileri de dikkat çekmektedir. Sivil toplum kuruluşları, çok uluslu şirketler üzerinde ciddi bir yaptırım gücü haline gelmiştir. Geçmişte kar etme güdülerini ile çevreye ve insanlığa çeşitli zararlar vermiş olan çok uluslu şirketler, günümüzde faaliyetlerinin birçoğunda sivil toplum kuruluşlarını karşılarında bulmaktadırlar. Başta çevrenin korunması olmak üzere, insan hakları, çalışma şartları, çocuk iş gücünün engellenmesi gibi konularda faaliyetlerini hızlandıran STK'lar, ÇUŞ'lerin strateji ve politikalarını yönlendirebilecek güce ulaşmışlardır. ÇUŞ'lerin ise bu süreçte STK'larını karşılıklarına almak yerine, hem sosyal sorumluluklarını gerçekleştirmek, hem de kurumsal imajlarını iyileştirebilmek adına, STK'lar ile işbirliği yapma yolunu tercih etmeleri gerekmektedir. STK'lar, başarılı uluslararası kamuoyu oluşturma faaliyetleri sayesinde uluslararası örgütlerin ve ÇUŞ'lerin karar ve davranışlarını etkileyebilmektedirler. Bu yüksek lisans tezinin amacı; dünyada ekonomik, siyasal, kültürel, ticari vb. alanlarda değişim ve dönüşümü sağlayan küreselleşmenin gelişimini ve bu süreçte ön plana çıkan önemli güçlerden çok uluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşlarının gelişimleri ile birbirleri arasındaki ekonomik, kültürel ve ticari etkileşimleri ortaya koymaya çalışmaktır.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, sivil toplum, sivil toplum kuruluşları.

ABSTRACT

[SİVRİKAYA, Deniz]. *[Economic Interactions Of Multinational Companies With Non-Governmental Organizations In The Process Of Globalization]*, [M.Sc. Thesis], Ordu, [2012].

The process of globalization have changed the lives of people and communities at economic, political and cultural aspects in the 20th century. In the case of the economic dimension of globalization, multinational companies are noteworthy. Many decisions were taken by the Bretton Woods Conference after World War II. In this process, reduced barriers to international trade and annual earnings rose by an increased number of multinational companies in many countries has outpaced GDP figures. Today, multinational corporations have caused the lives of communities in economic, environmental and cultural impacts of globalization and speed up the process have become very important players. Non-governmental organizations were seen as rising stars such as multinational companies. Non-governmental organizations organized individuals within civil society in a way around different purposes with social and economic functions. Relationships with multinational companies and non-governmental organizations attract attention in 21th century. Non-governmental organizations have become a serious power to impose sanctions on multinational corporations. Many of the activities of multinational corporations, civil society organizations find it against them. Primarily to protect the environment, human rights, working conditions, to accelerate the activities of NGO's on issues such as prevention of child labor, multinational companies have reached the power to guide the strategy and policies. Multinational companies rather than take on the non-governmental organizations in this process, and perform their social responsibilities, as well as improve the corporate image in order to cooperate with civil society organizations are required to choose the path. The purpose of this master thesis, the development of change and transformation worldwide on economic, political, cultural, commercial, and in this process so on providing areas of globalization and fore the major powers of multinational companies and between them and the economic development of civil society organizations, is to reveal the cultural and commercial interactions.

Key Words: Globalization, international organizations, multinational companies, civil society, non-governmental organizations.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Deniz SİVRİKAYA
Doğum Yeri ve Tarihi:	Çorum - 03.04.1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce
İletişim	
E-Posta Adresi:	denizsivrikaya@hotmail.com
Telefon Cep:	0 537 472 14 67
Tarih ve İmza:	15.05.2012

ÖNSÖZ

Çok boyutlu bir kavram olan küreselleşme sosyal bilimlerde en çok araştırılan ve ilgi duyulan konuların başında gelmektedir. Birbirinden çok farklı bilim dalları ile ilişkilendirilen küreselleşme kavramının onlarca değişik tanımı bulunmaktadır. Ancak kavram hakkındaki tanım ve düşünceleri genel olarak ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel boyutlarda sınıflandırmak mümkündür. Kimi düşünürler ve araştırmacılar, içinde bulunduğumuz çağı, insanlık için her alanda en gelişmiş, modern bir yaşam dönemi olarak görmekte ve teknoloji, üretim, ekonomi, eğitim, insan hakları gibi daha pek çok konuda geline aşamayı küreselleşmenin fırsatları çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu grubun karşısında bulunanlara göre ise dünyada gerçekleşen savaşlar, toplumların yaşam standartları arasındaki uçurum, kültürel tek tipleşme ya da parçalanma gibi birçok olumsuz gelişme küreselleşme ile birlikte gerçekleşmektedir.

Küreselleşmenin ekonomik yönü söz konusu olduğunda çok uluslu şirketler büyük öneme sahiptir. Günümüzde ÇUŞ'ler sahip oldukları varlıkları, yıllık kazançları ve karları ile dünya ekonomisine yön verebilmekte, çıkarları doğrultusunda siyasal otoriteleri zayıflatabilmektedirler. ÇUŞ'ler farklı ülkelerdeki üretim faaliyetleri, pazar payları, çevre politikaları gibi daha pek çok konuda toplumların her kesiminden bazen olumlu bazen de olumsuz tepkilere hedef olabilmektedirler.

Yirminci yüzyılda küreselleşmenin tüm dünyayı değiştirmesi ile ÇUŞ'lerin yanı sıra ortaya çıkan diğer bir oluşum da sivil toplum kuruluşlarıdır. Günümüzde STK'lar siyasal, kültürel, bireysel ve ekonomik olmak üzere birçok işlevi yerine getirmekte olup, bireyi ön plana çıkarmakta ve birçok grup üzerinde baskı unsuru olabilmektedirler.

Çalışmamızın ilk bölümünde küreselleşme hakkında farklı düşünceler eşliğinde genel çerçeve çizilip, devam eden bölümlerde, önce çok uluslu şirketler daha sonra sivil toplum kuruluşları konuları ekonomik boyutları ön planda olacak şekilde birbirleri ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu yüksek lisans tezi konu başlığının belirlenmesinde, tezin hazırlanması ve sonuçlandırılması sürecinde her türlü fikir ve kaynak desteği ile bakış açımı geliştiren sevgili tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Cavit YAVUZ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca yaşantım boyunca aldığım kararlara saygı duyan, beni her zaman sevgi ve sabırları ile destekleyen, çalışmalarım boyunca maddi ve manevi hiçbir fedakarlığı esirgemeyen sevgili aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLDİRİM	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÜRESELLEŞME	3
1.1. Küreselleşme Tanımlamalarına Yönelik Farklı Yaklaşımlar	3
1.1.1. İktisadi Bir Olgu Olarak Küreselleşme.....	4
1.1.2. Siyasal Bir Dönüşüm Olarak Küreselleşme.....	9
1.1.3. Sosyo-Kültürel Bakış Açısı İle Küreselleşme.....	14
1.1.4. Genel ve Yalın Anlamı İle Küreselleşme	19
1.2. Küreselleşmenin Gelişim Aşamaları	21
1.3. Küreselleşmeye Yönelik Perspektifler	25
1.3.1. Aşırı Küreselleşmeciler (Hyperglobalists).....	28
1.3.2. Kuşkucular (Skeptics).....	35
1.3.3. Dönüşümcüler (Transformationalists)	40
1.4. Küreselleşmenin Sürecini Yönlendiren Kuruluşlar.....	43
1.4.1. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)	43
1.4.2. Dünya Ticaret Örgütü (WTO).....	44
1.4.3. Uluslararası Para Fonu (IMF)	46
1.4.4. Dünya Bankası (WB).....	47
1.4.5. Birleşmiş Milletler (UN).....	48
1.4.6. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO).....	49

İKİNCİ BÖLÜM

2. EKONOMİK KÜRESELLEŞMENİN ÖNCÜSÜ ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

.....	51
2.1. Geçmişten Günümüze Uluslararası Ticaretin Gelişimi	51
2.1.1. Ticaret Dönemi (1500-1850).....	52
2.1.2. Sömürgecilik Dönemi (1850-1914).....	53
2.1.3. Ayrıcalıklar Dönemi (1914-1945).....	53
2.1.4. Uluslararası Dönem (1945-2000).....	54
2.2. Çok Uluslu Şirketlerin Tanımı ve Özellikleri	54
2.3. Çok Uluslu Şirketler İle İlgili Kavramlar	58
2.3.1. Köken/Ana Ülke (Origin/Parent Country).....	58
2.3.2. Ev Sahibi/Gidilen/Kabul Eden Ülke (Host Country)	58
2.3.3. Üçüncü Ülke.....	58
2.3.4. Ana İşletme (Parent Company)	58
2.3.5. Bağlı/Yavru İşletme (Şube) (Subsidiary Company).....	58
2.4. Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararasılaşma Süreci.....	59
2.4.1. Ulusal İşletmeler (National Companies).....	59
2.4.2. Uluslararası İşletmeler (International Companies).....	59
2.4.3. Çok Uluslu İşletmeler (Multinational Companies)	60
2.4.4. Küresel İşletmeler (Global Companies)	60
2.4.5. Ulus Ötesi/Ulus Aşırı İşletmeler (Transnational Companies)	61
2.5. İşletmeleri Uluslararasılaşmaya İten Nedenler	63
2.5.1. Köken Ülkenin İtici Faktörleri.....	64
2.5.2. Kabul Eden Ülkenin Çekici Faktörleri	65
2.6. Uluslararasılaşma Modelleri	66
2.6.1. Uppsala Uluslararasılaşma Modeli (U-Modeli)	66
2.6.2. Keşfedici (Yeniliğe Dayalı) Uluslararasılaşma Modeli (I-Modeli) ...	69
2.6.3. Şebeke Ağ (Network) Modeli	70
2.6.4. Uluslararası Girişimcilik veya Küresel Doğan İşletmeler Modeli	71
2.6.5. Hizmet İşletmelerinin Uluslararasılaşması	73
2.7. Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejileri	73
2.7.1. İhracat	74

2.7.2. Lisans Anlaşması.....	75
2.7.3. Franchising.....	76
2.7.4. Satın Alma ve Birleşme	76
2.7.5. Ortak Girişim (Joint Venture).....	77
2.8. Çok Uluslu Şirketlerin Dünya Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi.....	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER İLE İLİŞKİLERİ 80

3.1. Antik Yunan Döneminden Günümüze Sivil Toplum Düşünceleri	80
3.1.1. Antik Yunan Döneminden Aydınlanma Çağına Sivil Toplum Düşünceleri.....	81
3.1.1.1. Aristoteles (M.Ö. 384-322) ve Sivil Toplum.....	81
3.1.1.2. Thomas Hobbes (1588-1679) ve Sivil Toplum.....	82
3.1.1.3. John Locke (1632-1704) ve Sivil Toplum	84
3.1.2. Aydınlanma Çağında Sivil Toplum Düşünceleri	86
3.1.2.1. Friedrich Hegel (1770-1831) ve Sivil Toplum.....	86
3.1.2.2. Karl Marx (1818-1883) ve Sivil Toplum.....	89
3.1.2.3. Antonio Gramsci (1891-1937) ve Sivil Toplum	91
3.1.3. Modern Yaşamda Sivil Toplum Düşünceleri.....	93
3.2. Türkiye’de Sivil Toplum	99
3.2.1. Osmanlı Devleti Döneminde Devlet - Sivil Toplum İlişkisi	99
3.2.2. Cumhuriyet Türkiye’sinde Devlet - Sivil Toplum İlişkisi.....	101
3.2.2.1. Tek Partili Dönemde Devlet - Sivil Toplum İlişkisi	101
3.2.2.2. Çok Partili Dönemde Devlet - Sivil Toplum İlişkisi.....	102
3.2.2.3. 1980’den Günümüze Devlet - Sivil Toplum İlişkisi	104
3.3. Sivil Toplumun Taşıyıcı Unsuru Olarak Sivil Toplum Kuruluşları.....	106
3.3.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Tanımlanması	106
3.3.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Oluşturulma Esasları.....	110
3.3.2.1. Özerklik.....	110
3.3.2.2. Gönüllülük	111
3.3.2.3. Kar Amacı Gütmemek.....	113
3.3.2.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Diğer Nitelikleri.....	114

3.3.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Süreçte Gelişimi.....	114
3.3.4. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları.....	117
3.3.4.1. Dernekler.....	118
3.3.4.2. Vakıflar	121
3.3.4.3. Sendikalar.....	122
3.3.4.4. Meslek Kuruluşları	123
3.3.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri.....	124
3.3.6. Sivil Toplum Kuruluşları İle Çok Uluslu Şirketlerin İlişkileri	128
SONUÇ VE ÖNERİLER	131
KAYNAKÇA.....	134

TABLolar LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: Üç Küreselleşme Döneminin Karşılaştırılması.....	21
Tablo 2: Politik Bakış Açısı İle Küreselleşme Karşıtı ve Yandaşı Olan Kesimler.....	25
Tablo 3: Küreselleşmeyi Kavramsallaştırma: Üç Eğilim.....	27
Tablo 4: Uluslararası Ticaretin Tarihsel Gelişimi.....	52
Tablo 5: İşletmelerin Uluslararasılaşma Süreci.....	61
Tablo 6: En Büyük 500 Çok Uluslu Şirketin Sınıflandırılması.....	62
Tablo 7: Yenilikçi Modele İlişkin Aşamalar.....	69
Tablo 8: Fortune Global 500 Listesindeki İlk 10 Ulus-Ötesi Şirket İle Ülkelerin GSYİH (ppp) Tutarlarının Karşılaştırılması, 2010.....	78
Tablo 9: Fortune Global 500 Listesindeki Şirketlerin Ükelere Göre Dağılımı, 2010...79	
Tablo 10: Tarihsel Süreçte Devlet ve Sivil Toplum Rollerini.....	95

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1: Çin Kentlerinin Hava Kalitesi ve Yabancı Yatırım İlişkisi.....	31
Şekil 2: Üç Küreselleşme Dalgasında Uluslararası Ekonomik Entegrasyon, 1870-2000	36
Şekil 3: Uppsala Modelde Uluslararasılaşma Süreci.....	67
Şekil 4: İşletmelerin Yabancı Pazarlara Giriş Biçimleri.....	74
Şekil 5: Devlet - Sivil Toplum İlişkisi	97
Şekil 6: Gönüllülük Neticesinde Kazanılan Beceriler	112
Şekil 7: Yıllara Göre Faal Dernek Sayıları (Adet)	119

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIDS	: Acquired Immune Deficiency Syndrome (Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu)
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)
BINGO	: Business-oriented International NGO (İş Amaçlı Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşu)
BM	: Birleşmiş Milletler
CBO	: Community Based Organization (Toplumsal Tabanlı Örgüt)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CNN	: Cable News Network (ABD Menşeli Haber Ajansı/Kanalı)
CSO	: Civil Society Organization (Sivil Toplum Örgütü)
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DB	: Dünya Bankası
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DONGO	: Donor Organized Non-Governmental Organization (Bağış Alan Sivil Toplum Kuruluşu)
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
ENGO	: Environmental NGO (Çevre Sivil Toplum Kuruluşu)
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GONGO	: Governmental Organized Non-Governmental Organization (Devlet Destekli Sivil Toplum Kuruluşu)
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
HAK-İŞ	: Türkiye Hak İşçi Sendikaları
HDI	: Human Development Index (İnsani Gelişme Göstergesi)
HIV	: Human Immunodeficiency Virus (İnsan Bağışıklık Yetmezlik Virüsü)
ILO	: International Labour Organisation (Uluslararası Çalışma Örgütü)

IOs	: Intermediate Organizations (Ara Örgütler)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
M.Ö.	: Milattan Önce
MAI	: Multilateral Agreement For Investment (Çok Taraflı Yatırım Anlaşması)
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NAFTA	: The North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması)
NGDO	: Non-Governmental Development Organization (Hükümet Dışı Kalkınma Örgütü)
NGO	: Non Governmental Organization (Hükümet Dışı Örgütler)
NPO	: Non-Profit Organization (Kar Amacı Olmayan Örgüt)
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
PDO	: Private Development Organization (Özel Kalkınma Örgütü)
PPP	: Satın Alma Gücü Paritesi İndeksi
PSO	: Public Service Organization (Kamu Hizmeti Örgütü)
PVO	: Private Voluntary Organization (Özel Gönüllü Örgüt)
PVO	: Public Voluntary Organization (Kamu Gönüllü Örgüt)
QANGO	: Quasi Non-Governmental Organization (Yarı Sivil Toplum Kuruluşu)
RINGO	: Religious International NGO (Uluslararası Dini Hizmetler Sivil Toplum Kuruluşu)
s.	: Sayfa
s.s.	: Sayfa Aralığı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TEMA	: Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu
TEV	: Türk Eğitim Vakfı

TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
UN	: United Nations (Birleşmiş Milletler)
UNITE	: Union of Needletrades, Industrial and Textile Employees (Tekstil Çalışanları Sendikası)
VAG	: Voluntary Agency Organization (Gönüllü Örgüt)
vd.	: Ve diğerleri
VO	: Voluntary Organization (Gönüllü Örgüt)
WB	: World Bank (Dünya Bankası)
WTO	: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)
YDD	: Yeni Dünya Düzeni

GİRİŞ

Küreselleşme, günümüzde en popüler ve en çok konuşulan konulardan birisidir. Tüm insanları bir şekilde içine çeken bir süreç olarak görülen küreselleşme, birbirinden farklı birçok çalışma disiplini yakından ilgilendiren bir konudur. Bunun doğal bir sonucu olarak küreselleşme hakkında yapılan tanımlamalarda da görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Küreselleşmenin tanımlanmasında yaşanan görüş ayrılıkları, tarihsel gelişiminde de kendisini göstermektedir. Ancak bu konularda ifade edilen görüşlerin hepsinin elbette tutarlı olduğu tarafları bulunmaktadır.

Küreselleşme toplumsal yaşamı birçok boyutta etkileyebilmektedir. Günümüzde ise en çok ekonomik boyutu ile dikkat çekmektedir. Kimi araştırmacılara göre uzun vadede herkes için kazançlı bir süreç, kimilerine göre de fakirliği ve sefaleti arttıran bir unsur olarak görülmektedir. Ekonomik küreselleşme bazı ülkeler için çok önemli fırsatlar yaratırken bazı ülkeler için de tehdit unsuru olabilmektedir. Bu konu ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgilidir. Sanayi toplumu aşamasını geçip bilgi toplumu haline gelen, fiziksel güç olarak işçi yetiştirmek yerine bilgi işçisi yetiştirebilen ülkeler, dünyanın çeşitli yerlerinde yapılan üretim, ticaret, finansman gibi faaliyetlerden avantajlar elde edebilmektedirler. Küreselleşme sürecinde, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin payına düşen tehditler, fırsatları aşabilmektedir.

Çok uluslu şirketler dünya ekonomisine yön veren, küreselleşmenin önemli oyuncularındırlar. Çok uluslu şirketlerin tanımları ve faaliyetleri hakkında da birçok görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Global işletme, transnasyonel işletme, supranasyonel işletme gibi birbirine yakın terimlerle de ifade edilen çok uluslu şirketler, dünya ticaretinin %80'ine hakim olup tüm dünyayı pazar olarak görmektedirler. Günümüzde çok uluslu şirketlerin kazançları birçok gelişmemiş ve az gelişmiş ülkenin GSYİH miktarlarının toplamının çok üzerindedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler arasındaki problemlerin çözüme kavuşması, teknolojinin hızla gelişmesi ile iletişim ve taşıma maliyetlerinin düşmesi gibi nedenlerle çok uluslu şirketlerin sayısı hızla artmıştır. Günümüzde 50.000'in üzerinde çok uluslu şirketin dünya ekonomisine yön verdiği bilinmektedir. Bu güçleri ve fonksiyonları ile tüm ülke ekonomilerini daha çok birbirine bağımlı hale getirmekte ve ekonomik küreselleşmeyi zorlamaktadırlar.

Küreselleşme sürecinin diğer önemli oyuncularını ise sivil toplum kuruluşlarıdır. Sivil toplumun düşünsel gelişimi eski Yunan dönemlerine kadar dayanmaktadır. Çıkar ve fayda teorilerine göre insanoğlu arzu ve isteklerini tatmin edebilmek için sürekli

olarak birbirleri ile yarışır. Doğa halinde yaşamını sürdüren insanlar arasındaki bu yarış, kargaşa ortamına neden olur. Kargaşa ortamında ise aslında hiç kimse kendi arzu ve isteklerini tatmin edemez. Bu yüzden kurallarına herkesin uyduğu egemen bir gücün varlığına ihtiyaç duyulmuştur. İnsanlar, egemen güce mülkiyetlerini güvence altına almak için boyun eğmişlerdir. Bunun için insanlar doğa halinden sivil yaşama (sivil topluma) geçmişlerdir. Eski Yunan döneminde sivil toplum ile devlet (egemen güç) birbirleri ile eşanlı olarak kullanılmaktaydı. Asırlar süren düşünsel gelişim sonunda sivil toplum ile devlet birbirlerinden ayrılmıştır. Bu gelişimin sonucunda sivil toplumun taşıyıcı unsurları olarak sivil toplum kuruluşları kurulmuşlardır. Bu dönemde insani yardım, insan hakları, kadın ve çocuk hakları ve özgürlük gibi düşünce akımları ile birlikte ilk sivil toplum kuruluşları da kendilerini göstermeye başlamışlardır. Tarih boyunca birçok değişim ve gelişim aşamasından geçen STK'lar, günümüzde ekonomik, siyasal, kültürel ve dini konular olmak üzere birçok alanda söz sahibi olmakla birlikte, devlet ile vatandaş arasında arabulucu rolünü de üstlenmektedir. İşveren sendikaları, işçi sendikaları, meslek kuruluşları, ticari kuruluşlar gibi ekonomik alanda faaliyet gösteren STK'lar, bir yandan bireysel çıkarları birleştirip makul seviyede toplumsal çıkarlara dönüştürürken, diğer yandan ekonomik karar alma birimleri üzerinde toplumun çıkarları doğrultusunda baskı unsuru olabilmektedirler. Ayrıca ekonomi alanında faaliyet gösteren bu STK'lar, toplumu bilinçlendirip kamuoyu oluşturmak ile birlikte üreticilerin devlet, tüketici ve diğer üreticilerle bağlarının, ekonomik ilişkilerinin yapılanması gibi çalışmalara da öncülük etmektedirler.

Günümüzde sivil toplum kuruluşları ile çok uluslu şirketlerin ilişkileri de dikkat çekmektedir. Toplum içinde hemen her alanda pek çok işleve sahip olan sivil toplum kuruluşları, çok uluslu şirketler ile ilgili de bir dizi görevi yerine getirmektedir. Sivil toplum kuruluşları, çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin denetimi işlevini yerine getirmektedir. Çok uluslu şirketler kar etme güdülerini ile geçmişte toplumlara ve çevreye verdikleri zararını, günümüzde STK'larında baskısı ile minimize etmek zorundadırlar. STK'lar ise bu süreçte basit birer kulüp olmaktan öteye geçip, önemli bir toplumsal güç olma yolunda ilerlemektedirler.

Bu yüksek lisans tezinin ilk bölümünde küreselleşmeyle ilgili gelişmeler ve dünya ekonomilerine yönelik etkileri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde dünya toplumlarının bütünleşmesini sağlayan kuruluşlar ile birlikte çok uluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşları konuları işlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÜRESELLEŞME

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde sosyal bilimciler, akademisyenler, tarihçiler, girişimciler, politikacılar, gazeteciler kısaca toplumun tüm katmanlarındaki bireyler arasında, yeni bir dünya düzeninin doğmakta olduğu düşüncesi şekillenmiştir. Küreselleşme sözcüğü çoğunlukla bu yeni dünya düzeninde gerçekleşen hızlı değişim ve dönüşüm sürecini isimlendirmekte kullanılmaktadır (Bodur, 2007:17). Dünyadaki değişim ve yenilikleri açıklama çabası olarak ortaya çıkan küreselleşme kavramı, yeni dünya düzenini iyi ya da kötü ama en tatminkar biçimde tasvir eden bir etiket haline gelmiştir (Falk, 2005:1). Günümüzde ekonomiden siyasete, sanattan spora kadar her alanda kullanılan ve bir fenomen haline gelen küreselleşme kavramının, henüz toplumun her kesimi tarafından kabul edilebilen bir tanımı bulunmamaktadır (Sağırılı, 2007:424). Bu bölümde çalışmaya teorik altyapı oluşturması için küreselleşmenin tanımlamaları, boyutları, gelişimi ve küreselleşme eleştirileri konuları açıklanmaya çalışılmıştır. Küreselleşme, globalleşme, globalizasyon gibi kavramlar çoğunlukla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Çalışma boyunca herhangi bir anlam kargaşasına sebep olmamak amacıyla yalnızca “küreselleşme” sözcüğü kullanılacaktır.

1.1. Küreselleşme Tanımlamalarına Yönelik Farklı Yaklaşımlar

Küreselleşme yaşadığımız çağın en önemli gündem konularından biridir. Küreselleşme hakkında günümüze kadar birçok tanımlama yapılmıştır. Özellikle sosyal bilimler alanında popülerliği her geçen gün artsa da, tanımlanması süreci halen devam eden yegane konulardan biridir. Küreselleşme olgusu birçok bilim dalının çalışma konusudur. Bu yüzden farklı alanlarda, farklı bakış açıları doğrultusunda onlarca değişik küreselleşme tanımı ortaya çıkmaktadır. Farklı çalışma alanlarından çıkan değişik tanımlamalar kavramın anlaşılmasını güçleştirmekte ve karışıklığa yol açmaktadır. Kavramın tanımlanmasında ortaya çıkan bir başka sorun ise küreselleşme kavramının içine çok fazla olgunun sığdırılmaya çalışılmasıdır. Yani ekonomiden kültüre, uluslararası ilişkilerden çevreye varana kadar dünyadaki her faaliyetin geçmişteki, günümüzdeki ve gelecekteki durumunu bir tanım içine sıkıştırmaya

çalışmak küreselleşme hakkında birçok tanıma ve anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, küreselleşmenin farklı boyutlarını ön plana çıkaran tanımlamaların birçoğunun tutarlı tarafları bulunmaktadır (Bulut, 2003:182; Hasanoğlu, 2001:71; Steger, 2006:24).

Kavrama açıklık getirmek adına, aşağıda küreselleşme hakkında literatürde yer alan bazı tanımlamalar ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel boyutlarda sınıflandırılarak anlatılmıştır.

1.1.1. İktisadi Bir Olgu Olarak Küreselleşme

Küreselleşmeyi daha çok ekonomi ile ilgili bir olgu olarak gören ya da iktisadi yönüne daha çok dikkat çekmek isteyen araştırmacıların tanımlamalarından bazıları aşağıdaki açıklanmıştır.

“Küreselleşme tek küresel piyasa yaratma mantığına dayanan, evrensel bir iktisadi yeniden örgütlenme hareketinin genel adı olarak adlandırılabilir. Küreselleşme süreci kazananları ve kaybedenleriyle, yarattığı fırsatlar ve dezavantajlarıyla paradoksal olarak nitelendirilmektedir.” (Yüceol, 2005:495). Bir kısım araştırmacılar küreselleşmeyi zararlı olarak algılayıp yararlarını görmezden gelirken, kimileri ise küreselleşmeye aşırı olumlu yaklaşmakta, ilerleme ile küreselleşmeyi eşanlamlı olarak görmektedirler. Bunun sonucunda küreselleşmenin tüm boyutları için geçerli olmak üzere, birbirleri ile paradoksal ilişkisi olan birçok tanım ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşmenin sosyal bilimlerde birçok değişik tanımı bulunmasına karşın tanımların büyük bölümü ekonomik ve siyasi yönüne vurgu yapmaktadır (Köse, 2003:4). Küreselleşme kavramı öncelikle dünyadaki ekonomik faaliyetlerdeki değişimleri tarif etmek için kullanılmıştır. Birçok araştırmacı küresel olarak bütünleşmiş bir ekonomik sistemi tarif etmek için küreselleşme kavramını kullanmaktadır. *“BM Küresel Yönetim Komisyonu, küreselleşmeyi ulus ötesi/çok uluslu şirketler gibi yeni aktörlerin güçlenmesi, iletişim ve bilişimdeki hızlı değişim ve OECD üyesi ülkelerdeki serbestleşme girişimleri olarak tanımlıyor.”* (Hablemitoğlu, 2004:35). BM Küresel Yönetim Komisyonu'nun yapmış olduğu tanımda, daha çok küreselleşmenin ekonomik sonuçlarından bazılarının sıralandığı görülmektedir.

“Ekonomik küreselleşme, dünya ölçeğinde karşılıklı ekonomik etkileşimlerin yoğunlaşmasını ve yaygınlaşmasını ifade etmektedir.” (Steger, 2006:61). Çağdaş ekonomik küreselleşmenin başlangıcı, II. Dünya Savaşı'nın sonlarında toplanan Bretton

Woods Konferansı'na kadar uzanmaktadır. Konferansta alınan kararlar, iki büyük savaş döneminin arasında uygulanan korumacı politikaları tersine çevirmekteydi. Konferansa katılan her ülke uluslararası ticareti geliştirme konusunda taahhüde vardı ve her ülke, parasının ABD dolarının sabit altın fiyatına endekslediği daha istikrarlı bir döviz kuru sistemi oluşturmaya karar verdi. Bunların dışında Bretton Woods Konferansı, üç tane uluslararası ekonomik kuruluşun da temellerini atmış oldu. Bunlardan Uluslararası Para Fonu, uluslararası ekonomik sistemin yönetimi için kuruldu. Uluslararası Yeniden İnşa ve Gelişme Bankası, savaştan yeni çıkan Avrupa'nın yeniden imarı için kredi sağlamak amacıyla kuruldu. Daha sonra Dünya Bankası adını alarak gelişmekte olan ülkelerdeki projelere fon sağlama görevini üstlendi. Son olarak küresel ticaret anlaşmaları yapmak ve uygulamak amacıyla Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) oluşturuldu. Daha sonra Dünya Ticaret Örgütü, GATT'ın yerine geçti. Bretton Woods Sistemi otuz yılın sonunda çökmüş olsa da ekonomik küreselleşmenin başlamasını sağlamıştır. Bu sayede piyasalar dünyadaki yaygınlık alanlarını genişletmiş, günümüzün çok uluslu şirketleri, uluslararası ekonomi kuruluşları ve bölgesel ticaret alanları ortaya çıkmıştır.

“Ekonomik küreselleşme, var olduğu biçimiyle, pazar güçlerinin küresel düzeyde etkinlik kazanmasının bir sonucu olarak tanımlanmaktadır.” (Büyükbaş ve Ören, 2005:107). Neo-liberal öğretiye göre, küresel kaynakların değerlendirilmesi, yeniden dağılımı ve uluslararası ticaretin belli kurallar çerçevesinde düzenlenerek denetim altına alınması gerekmektedir. Bu düşüncede, küreselleşmenin itici güçleri olan pazar aktörlerinin hareket özgürlüğünün sağlanması ile küreselleşme sürecinin başarılı sonuç vereceği ve siyasi müdahalelerin süreci olumsuz etkileyeceği öne sürülmektedir. Pazar aktörlerinin, yani çok uluslu şirketlerin ve uluslararası ekonomi kuruluşlarının küresel refahın artışına katkı sağlayabilecekleri umulmaktadır. Bu düşüncede küreselleşmenin kitlesel bir yoksulluk ve işsizliğe neden olmak yerine daha anlamlı bir istihdam düzeyi oluşturabileceği iddia edilmektedir. Bu durumda devlet, dış ticarete pazar güçlerinin önünün açılması yani engel teşkil etmemesi yoluyla sürece katılmalıdır.

Ekonomik küreselleşme ile birlikte dünyada yeni piyasalar ortaya çıkmıştır. Bu piyasalar geçmişten farklı olarak 24 saat çalışabilmekte, teknolojinin de yardımı ile para tüm dünya üzerinde el değiştirebilmektedir. *“Birleşmiş Milletler raporlarına göre günde 1,5 trilyon dolardan fazla para el değiştirmektedir.”* (Çınar, 2009:16). DTÖ, IMF, ÇUŞ ve uluslararası gönüllü kuruluşlar gibi dünya ekonomisine yön veren yeni

aktörler ortaya çıkmışlardır. Bu aktörler, ulusal yönetimler üzerinde MAI Anlaşması gibi güçlü yaptırım mekanizmaları geliştirerek ulus-devletleri zayıflatmışlardır. Sonuç olarak küçülen ve zayıflayan devlet yapıları, pazarların serbestliğini sağlamıştır.

“Ekonomik küreselleşme, ülkeler arasında mal, sermaye ve emek akışkanlığının artması sonucu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması demektir.” (Aktan ve Şen, 1999:12; Aydemir ve Kaya, 2007:268). Bir başka deyişle ülke ekonomilerinin dünya ekonomisi ile birleşmesi ve dünyanın tek bir pazar haline gelmesidir. Uluslararası ekonomi kuruluşlarının dünya ekonomisini liberalleştirme çabaları ve çok uluslu şirketlerin pazar ve ucuz kaynak sağlama çabaları ülkelerin ekonomilerini giderek daha bütünleşik hale getirmektedir. Ekonomik küreselleşme, üretim faaliyetlerinin ve finansal faaliyetlerin küreselleşmesi şeklinde ikiye ayrılabilir. Üretiminin küreselleşmesi ile şirketler üretim faaliyetlerini hammadde ve işçilik maliyetlerinin düşük olduğu bölgelere kaydırırken, finansal faaliyetlerin küreselleşmesi ile sermaye riskin düşük, getirinin yüksek olduğu bölgelere hareket edebilmektedir.

“Ekonominin küreselleşmesi, kapitalist serbest piyasa ekonomisinin, rekabetin, üretim ve tüketim ilişkilerinin ulus-aşırı hale gelmesidir.” (Dikkaya ve Deniz, 2006:164). Ekonominin küreselleşmesi ile ulus-devletlerin ulusal ekonomi kararları üzerindeki kontrol etme gücü gözle görülür bir biçimde azalmıştır. Bunun yerine ulusal ekonomilerde kararlar, uluslararası ekonomi kuruluşları ve ticaret anlaşmaları çerçevesinde alınmakta, ulus-devletlerin ekonomi üzerindeki güçleri azalmaktadır.

Küreselleşme tanımlarındaki çeşitliliğe rağmen küreselleşme anlayışının merkezinde yeni bir ekonomik düzen fikri bulunmaktadır. *“Ayrı ulusal ekonomilerin ve dolayısıyla ulusal ekonomik yönetimin yerli stratejilerinin hızla geçerliliğini kaybettiği gerçeğini anlatmak için bu kavram kullanılmaktadır.”* (Tutar, 2000:18). Küreselleşmenin gittikçe güçlenen ekonomik boyutu karşısında, ulusal ekonomi politikaları zayıflamakta ve ulusal ve yerel yönetimler küresel stratejiler etrafında birleşme ihtiyacı hissetmektedirler.

Aça (2004:67) ise ekonomik küreselleşmeyi, *“...çokuluslu firmaların dünyanın her yerinde sermaye ve emek kullanan yeni küresel üretim sistemlerine geçmesi...”* olarak tanımlamaktadır.

“Küreselleşme, sermaye hareketlerine, üretim, ticaret ve teknolojiye uluslararası bir nitelik kazandıran ve dünya ekonomisini bir bütün olmaya yönelten

iktisadi bir süreçtir.” (Seymen ve Bolat, 2005:5). Diğer bir deyişle küreselleşme, birçok faktörün etkisiyle dünyadaki üretim, işgücü, ticaret faaliyetlerinin, uluslararası rekabetin sınırları içine girmesi ve ürün ve faktör piyasalarının bütünleşmesi anlamına gelmektedir.

Konuya iktisadi bakış açısıyla yaklaşanlar, “...küreselleşmeyi, ticari engellerin giderek azaldığı, göçlerin önündeki engellerin ortadan kalktığı, sermaye akışının hızlandığı doğrudan yabancı yatırımın (DYY) serbest kaldığı ve teknoloji transferlerinin hızlandığı bir ortam olarak açıklamaktadırlar.” (Zengingönül, 2005:89). Ekonomik küreselleşme ile birlikte uluslararası ticaretin ve DYY’ın hacmi büyümekte ve ekonomiler giderek daha bütünleşik bir hale gelmektedir. Ancak ekonomik küreselleşme birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Birçok gelişmiş ülke (GÜ), düşük ücretli ekonomilerin rekabetinden çekinirken, gelişmekte olan ülkeler de (GOÜ), güçlü ÇUŞ’lerden kaynaklanan rekabete dayanamamaktadırlar.

“Amerikan Ulusal Savunma Enstitüsü küreselleşmeyi, malların, hizmetlerin, paranın, teknolojinin, fikirlerin, enformasyonun, kültürün ve halkların hızlı ve sürekli bir biçimde sınır ötesine akışı...” (Tağraf, 2002:35) olarak tanımlamaktadır. Yapılan tanım dikkatle incelendiğinde, ekonomik vurgunun oldukça güçlü olduğu anlaşılabilir. Böyle bir tanımın, ABD ve gelişmiş AB ülkelerinin, küreselleşme olgusuna bakışını gösterdiği açıktır. Malların sınırlar ötesine akışı konusunda, güçlü bir ekonomik yapıya sahip olan devletler ya da şirketler için bu tanımlama doğru olabilir. Ancak gelişimini tamamlayamamış zayıf ekonomilerde şirketler, ürettikleri malları yurtdışına satmak bir yana, iç pazardaki paylarını dahi korumakta zorlanmaktadırlar. Üstelik birçok ülke, ekonomilerini yüksek gümrük vergileri ile korumaktadır. Bunun dışında sermayenin sınır ötesine akışı da gelişmiş ülkelere riskin az ve getirinin çok olduğu, gelişmekte olan ülkelere doğru tek yönlü olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca insanların sınırlar ötesinde hızlı ve sürekli akışı da yine AB topluluğunda yer alan gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen bir avantajdır. AB üyesi bulunmayan ülke vatandaşları birçok vize sorunları ile karşılaşabilmektedir. Bunlar gibi daha birçok nedenle bu tanım, ekonomik küreselleşme hakkında tüm dünyada kabul görebilecek bir tanım olmaya çok uzaktır.

“Küreselleşmenin taşıdığı belirsizlikleri ve çelişkileri en yoğun haliyle bünyesinde taşıyan boyut, küreselleşmenin ekonomik boyutudur.” (Eken, 2006:258). Bu sürecin bir sonucu olarak ulus-devletlerinde ekonomik ve siyasal alanlarda giderek

küçüldüklerini görmek mümkündür. Bu durumun başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan ilki, uluslararası sermaye ve kuruluşların sayısı ve etkinliği artarak devletin siyasal ve ekonomik fonksiyonlarının daralmasına neden olmuşlardır. Ulus-devletlerin küçülmesinin ikinci nedeni ise ilkinin tersine yerel ve bölgesel rejimlerin yükselişidir. Ekonominin arz yönünü geliştirmek için her seviyede üretmeye ve yerel kaynaklara başvurmaya başlanmıştır.

“Küreselleşme temelde ticaret ve sermayenin serbest dolaşımı önündeki engellerin kaldırılması sürecidir.” (Danışoğlu, 2004:218). Sosyalist bloğun dağılması ile serbest piyasa ekonomisi dünyadaki tek hakim sistem haline gelmiştir. Teknolojinin ilerlemesi, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin yaygınlaşması ve işlem maliyetlerinin düşmesi ile birlikte malların, sermayenin ve insanların dünya üzerindeki hareketi hızlanmıştır. Bu şekilde küreselleşme, hızlanarak dünyaya yayılmıştır. Bu süreçte gelişmekte olan ülkeler, geçerli sistemlerinde değişiklikler yaparak ekonomilerini küresel piyasalara açmışlardır.

“Küreselleşmenin ekonomik ayağı, uluslararası sermayenin dünya üzerindeki egemenliğini ortaya koymaktadır.” (Alagöz, 2005:3). Küreselleşmenin ekonomik boyutunda uluslararası sermayenin serbestliği bir yandan günlük yaşamda dünyayı homojenleştirip ulusları kültürel bunalımlara düşürürken, diğer yandan dünya ekonomisinin belirleyici ölçütü olmaktadır.

Ekonomik küreselleşme, kuşkusuz ki küreselleşmenin en önemli bileşenidir. Çağdaş ekonomik küreselleşmenin de üç alt bileşeni üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi, günümüz uluslararası ticaret faaliyetlerinin gelişimidir. *“II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, dünya GSYİH’sı 6 kat artmışken, dünya ticari eşya ihracatı 20 kat artmıştır.”* (Bayar, 2009:27). Bu dönemde dünya ticaretindeki artışın nedenleri arasında, ticaretin önündeki vergi ve kısıtlamaların hızla azaltılması ve gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerinde dünya ticareti içinde önemli bir yere ulaşmaları bulunmaktadır. Ekonomik küreselleşmenin ikinci boyutu ise küresel mali piyasaların büyümesi ve çeşitlenmesinin yanında küresel sermayenin hareket yeteneğinin artması ile ilgilidir. Ekonomik küreselleşmenin üçüncü boyutu ise üretim faaliyetlerinin küreselleşmesini kapsamaktadır. Günümüzde üretim faaliyetleri ulus-devlet tabanlı değil küresel boyutta gerçekleştirilmektedir. Üretimin süreçleri, ucuz işgücü, ucuz hammadde, teşvik ve indirimler gibi değişik faktörlerin de etkisiyle farklı ülkelerde çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir.

1.1.2. Siyasal Bir Dönüşüm Olarak Küreselleşme

“Siyasal küreselleşme, siyasal mekanın devletler üstü bir tarzda yeniden eklenmesi ve devletler arası ilişkilerin artık evrensel ya da bölgesel uluslararası örgütlerin çatısı altında yeniden düzenlenmesi olarak tanımlanabilir.” (Özkan, 2006:6). Küreselleşme süreci günümüzde, toplumsal ve bireysel olguların ulusal sınırları aşarak, dünyanın uzak ucundaki başka toplumları ve bireyleri etkilemesine neden olmaktadır. Aynı şekilde siyasal alanda da pek çok yerel meseleler, ulusal sınırları aşarak uluslararası ölçekte tartışılmaktadır. Siyasal küreselleşmenin en dikkat çeken özelliği, bu süreçte ulus-devletin aşınması, eski egemen güç olma özelliklerini, uluslararası karar alma mekanizmalarına devretmesidir.

“Siyasal küreselleşme, küresel toplumun ortaya çıkmasıyla dünyanın küçülmesini tanımlamaktadır.” (Çetin, 2008:178). Siyasal küreselleşme, ulus-devleti oldukça etkin konuma getiren uluslararası ilişkiler anlayışını geçersiz kılmakta ve barış, demokrasi gibi dengeleri küresel bir anlayış ile sağlamaktadır. Bu sorunların çözümünde, AB gibi devletler üstü siyasal birlikler ya da IMF, BM gibi uluslararası örgütler ulusal hükümetlerden daha ön plana çıkmaktadırlar. Küreselleşme ile birlikte ulus-devletler bağımsız olma niteliklerini kaybetmişlerdir. Bu kayıp en çok ekonomik ve siyasal kararların alınmasında kendisini göstermektedir. Buna karşılık çok uluslu şirketler ve uluslararası mali kuruluşların, ekonomik ve siyasal kararların alınması sürecinde etkileri artmıştır. Ulus-devletlerin aşınması süreci iki aşamada gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi, ulus-devletin ekonomi alanındaki yetkilerini ulus ötesi kurumlara devretmesi şeklinde gerçekleşmiştir. IMF, DB, GATT gibi örgütlerin aldıkları kararlar daha fazla önem kazanmıştır. Sürecin ikinci aşaması ise, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, merkezi yönetimin yetkilerinin alt kademelere devredilmesi şeklinde gelişmiştir. Belediye ve bölge yönetimleri gibi yerel yönetimlerin küresel bağlantılarının sayısında önemli artışlar bulunmaktadır. Örneğin Çin eyaletleri ile ABD eyaletleri arasında çeşitli ilişkiler kurulmuştur. Yerel problemleri çözmek için kurulan Dünya Metropoller Birliği’de bu duruma bir örnektir. Ülkemizde de birçok belediyenin, Dünya Kalkınma Bankası, Avrupa Birliği, İslam Konferansı Örgütü gibi birçok uluslararası kuruluşlar ile işbirlikleri ve çalışmaları bulunmaktadır.

“Siyasi küreselleşme, esas itibarıyla, günümüz dünyasında siyasi güç, otorite ve yönetim biçimlerindeki yapısal dönüşüm olarak tanımlanabilir.” (Bayar, 2009:28). Günümüzde ulusal siyaset yerine küresel siyaset anlayışının giderek güçlendiği

görülmektedir. Küresel siyasetin dört temel aktörü bulunmaktadır. Ulus-devlet, devletler üstü kurumlar, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan dörtlü yapı birbirleri ile karşılıklı etkileşime girerek küresel siyasetin gelişmesini sağlamaktadırlar. Literatürde küresel siyaset yapısı, küresel yönetim (global governance) olarak da adlandırılmaktadır. Bu yeni yapının en önemli özelliği geleneksel iç/dış politika ayrımını giderek daha geçersiz hale getirmesidir. Çağımızda ulus-devletler, özellikle ekonomik yapılarda bir karar alma mekanizması olarak her geçen gün daha fazla etkisizleşmekte, küresel güç ile daha çok etkileşime girerek, ortak hareket etmektedirler.

“Siyasi küreselleşme, dünya üzerindeki siyasi ilişkilerin yoğunlaşmasını ve genişlemesini ifade eder.” (Steger, 2006:83). Siyasi küreselleşme ulus-devletin dönüşümü ve hükümetler arası kuruluşların artan etkisi gibi bir dizi önemli unsuru kapsamaktadır. Küreselleşmenin siyasi boyutu, ulus-devlet sınırlarının içine nüfuz edilmesine ve bu süreçte katı kavramsal sınırların ve kültürel çizgilerin bulanıklaşmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra küreselleşmenin ekonomik ve siyasi yönleri birbirleriyle büyük ölçüde bağlantılıdır. Uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve serbestleşmesi faaliyetlerinin, ulus-devletlerin elindeki siyasi gücü kısıtladığı gerçektir. Örneğin uluslararası sermayenin karşılaştığı vergi ve diğer kısıtlamalar zayıflamıştır. Bu şekilde küresel piyasalar çoğu zaman hükümetlerin ulusal politika belirleme güçlerini baltalamıştır. Bu nedenle ulus-devletin gücünün çeşitli uluslararası kuruluşlar ile bölgesel ve yerel yönetimlere devredildiği görülmektedir.

Günümüzde global ekonomiyi biçimlendiren başlıca 4 faktör bulunmaktadır. Bunlar sanayi, yatırımlar, bireyler ve enformasyonlarda meydana gelen dönüşümlerdir. Özellikle enformasyon teknolojisi tüm dünyadaki iş sürecinde ve tüketicilerin değer, yargı ve tercihleri üzerinde geri döndürülemez etkilere neden olmaktadır. ÇUŞ’ler, bu enformasyon patlamasını kucaklamaya, uyum sağlamaya ve bundan yararlanmaya yönelmişlerdir. *“Ama devlet ve hükümet liderleri, gerek modern ulus-devletlerin gerekse devlet topluluklarının (örneğin BM, AB, NAFTA) işlerinden sorumlu olan bay ve bayanlar çok farklı bir tepki gösterdiler. ...kendi yönettikleri birimlerin bu değişimden etkilenmeyeceğine kendi kendilerini büyük ölçüde ikna ettiler.”* (Ohmae, 2006:266). Bu yöneticilere göre, enformasyon güdümlü dönüşüm, ulus-devletlerin önemini azaltmayacaktı. Hükümet liderlerine göre ulus-devletlerin birlik ve bütünlüğü sarsılmazdı. Haritalarda ülkeler arasında kesin sınırlar vardı. Bu sınırlar çeşitli olaylar ile biraz değişebilirdi ancak sınırların ortadan kalkması mümkün değildi. Ama

yanılıyorlardı. Global ekonomiyi ve ulus-devletin yapısını değiştiren 4 faktörü daha detaylı inceleyelim. Birinci olarak çoğu ülke sermaye piyasalarında yatırım için çok miktarda kaynak bulundurmaktadırlar. Örneğin Japonya, yatırım için 10 trilyon dolarlık stoka sahiptir. En fakir ülkelerde bile emeklilik fonlarında, hayat sigortalarında birikmiş çok büyük paralar bulunmaktadır. Bu paraların bulunduğu yerlerde genellikle yatırım fırsatları yeterince yoktur. Bu nedenle sermaye piyasaları, yatırımların uluslararası sınırlarda dolaşmasını sağlamak için çok çeşitli mekanizmalar geliştirmişlerdir. Yatırımlar artık coğrafi sınırların kısılcısından kurtulmuştur. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde uluslararası fon akışı işlemlerinin bir ucunda mutlaka bürokratik işlemler yani ulus-devlet yapısı bulunmaktayken, günümüzde devletin müdahalesine gerek kalmadan, para iyi fırsatların olduğu yerlere gitmektedir. İkinci faktör olan endüstri faaliyetleri günümüzde global bir yapıda gerçekleşmektedir. Geçmişte çok uluslu şirketler, kendi ulusal hükümetlerinin çıkarlarını gözeterek pazarlıklar yaparlarken, günümüzde devletlerin amaçlarından çok, cazip pazarlara girmek ve üretim kaynaklarına ulaşmak amacını taşımaktadırlar. Ayrıca devletlerin finanse ettiği eski moda sübvansiyonlar giderek önemsizleşmektedir. *“Örneğin, şimdilerde Çin ya da Hindistan’a yatırım yapan batılı firmalar, bunu, ev sahibi hükümet birden bire önlerine bir havuç uzattığı için değil, kendi gelecekleri burada yattığı için yapmaktadırlar.”* (Ohmae, 2006:270). Üçüncü faktör olan enformasyon teknolojisi hem yatırımların hem de endüstrinin küresel hareketini kolaylaştırmaktadır. Enformasyon teknolojisi sayesinde, ÇUŞ’lerin her ülkede ayrı bir işletme sistemi kurmasına gerek kalmamıştır. Artık her kademedeki çalışanlar kurulan şebekede bulunmakta ve ihtiyaç halinde gerekli olan yerlerde anında devreye alınabilmektedir. Kurulan ağ ortamları sayesinde fabrikaların faaliyetleri anında izlenebilmektedir. Dördüncü faktör olarak bireyler daha global bir hale gelmişlerdir. Bireyler artık dünyadaki tüm yaşam tarzları hakkında çok daha fazla bilgiye sahip olmaktadır. Bu yüzden satın almada ulusal bağlılıkların önemi oldukça azalmıştır. Günümüzde tüketiciler, nereden gelirse gelsin en ucuz ve en iyi ürünleri almak istemektedirler. Yeni dünya düzenini biçimlendiren bu 4 faktörün toplam bir sonucu olarak ulus-devletlerin aracı olma fonksiyonları büyük ölçüde gereksizleşmiştir. Global piyasalar artık kendi başlarına işledikleri için ulus-devletlerin piyasa oluşturucu rollerine ihtiyaç kalmamıştır. Bilindiği üzere ekonomik ve siyasal küreselleşme olguları birbirleri ile iç içe geçmiş durumdadır. Dünyada ekonomik alanda

yaşanan dönüşümler bir yandan ekonomik küreselleşmeyi sağlarken, diğer yandan ulus-devlet yapısını aşındırmıştır.

Küreselleşmenin gelişip hızlanması için sermayenin mekanı istediği gibi düzenleyebilmesi ve kaynakları istediği doğrultuda kullanabilmesi gerekmektedir. Bu değişimin sağlanabilmesi için en gerekli koşul ise ulusal sınırların zayıflaması ve hatta kalkmasıdır. Sermaye 19. yüzyılda milliyetçiydi. Çünkü şirketler ulusal pazarda başkaları ile rekabete girmeden ticaret yapmak istiyorlardı. Ancak günümüzde ulusal sınırlar, tüm dünyayı pazar olarak gören sermayenin hareket serbestliğini engellemektedir. Sermaye artık anti-milliyetçi, uluslararası, küreselleşmeci bir sistemi benimsemektedir. Bu süreçte ulusal devlette meydana gelen değişim 3 boyutta gerçekleşmiştir. Bunlar (Oran, 2001:48):

- *Ulusal devletin “ulusal” niteliğinin azalması,*
- *Ulusal devletin “devlet” niteliğinin azalması,*
- *Ulusal devletin uluslararası yönelime girmesidir.*

Tüm dünyada uluslarüstü (supranational) rejimlerin ve ulusaltı (subnational) bölgesel ve yerel rejimlerin yükselişi, ulusal devletin “ulusal” niteliğinin azalmasına neden olmuştur. AB, DTÖ gibi uluslararası örgütlerin hem sayıları hem yetki alanları artarken, ulusal devletin yetkileri azalmaktadır (Özdemir, 2009:76). Günümüzde bölgesel ve yerel rejimlerde de bir yükseliş yaşanmaktadır. Teknolojik ilerlemeler belediyelere daha fazla imkanlar sağlamaktadır. Örneğin önceden sadece devletin alabileceği iş makinelerini şimdi yerel yönetimler de alabilmektedir. Artık her üretim aşamasında yerel kaynaklara başvurulmaktadır. Tam istihdam ve büyüme hedeflerini devlet başaramamakta ve yerel yönetimler devletten beklenen görevleri de üstlenmektedir. Ayrıca yerel yönetimler NAFTA, AB, ASEAN gibi uluslararası birliklerle ilişkiler kurmaktadır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda ulusal devletin karar verme yetkisi, uluslarüstü ve ulusaltı oluşumlara aktarılmaktadır. Ulusal devletin “devlet” niteliğinin azalması, devletin siyasal yönetim tekeli olma işlevini yitirmesi ile ilgilidir. Artık özel hesap kontrolü şirketleri, devletlerin bile hesaplarını denetleyebilmekte, örneğin IMF, bir devletin kredi talebini değerlendirirken Standart and Poors’a başvurabilmektedir. Ulusal devletin uluslararası yönelime girmesi, Keynesçi devletten, Schumpeterci devlete geçişle gerçekleşmektedir. Bilindiği gibi Keynesçi devlet, ekonominin talep yani tüketim yönüne müdahale edip, sırasıyla devlet harcamalarını, tüketimi ve üretimi arttırarak büyümeyi sağlamıştır. Schumpeterci devlet

ise ekonominin arz yönü yani üretim yönüne müdahale ederek ülkeyi uluslararası rekabete hazırlar. Bunu ürün, örgüt ve pazarlardaki yeni buluşları destekleyip üreticiyi güçlendirerek gerçekleştirir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda ulusal devletin amacı dengeli ulusal ekonomi oluşturmaktan, uluslararası rekabet edebilen ekonomi oluşturmaya dönüşmüştür (Oran, 2001:48-57).

“Küreselleşme sahnesine çıktığında devlet striptiz yapmaya başlar, gösterisinin sonunda üzerinde yalnızca çıplak acil ihtiyaçları, yani baskı güçleri kalır. Maddi temeli tahrip olmuş, egemenliği ve bağımsızlığı iptal edilmiş, politik sıfatı silinip kaybolmuş ulus-devlet, mega şirketlerin basit bir güvenlik birimi haline gelir... Dünyanın yeni efendilerinin doğrudan yönetmeye ihtiyacı yoktur. Ulusal hükümetler onlar adına işleri yoluna koyma görevini üstlenmiştir.” (Bauman, 2010:77). Geçmişte ulus-devletlerin varlık nedeni olarak görülen birçok işlevi, günümüzde yerine getirmesi beklenmemektedir. Ulus-devletin geçmişte en çok göze çarpan işlevi dinamik dengenin korunmasıdır. Ulus-devletler bunu sağlamak için zaman zaman geçici ithalat ve ihracat yasakları, gümrük engelleri ya da Keynes tarzı teşvikler uygulamışlardır. Ancak günümüzde dinamik dengenin kontrolünün devletler tarafından sağlanması mümkün değildir. İç pazar ile dünya pazarı ya da devletin içi ve dışı şeklindeki bir ayrımın sürdürülmesi son derece zordur. Günümüzde sermaye ve finansın sınırsız hareketi sayesinde ekonomi, politik kontrolün dışına çıkmaktadır. Devletlerin ekonomik yaşam ile ilgili hiçbir müdahalesi istenmemektedir. Herhangi bir devletin ekonomik yapıya müdahale hamlesi, birçok riski beraberinde getirecektir. Örneğin tüm dünyada sadece spekülasyon dövizler arası finans işlemlerinin günlük toplam hacmi 1300 milyar dolardır. Bu rakam, dünyadaki tüm merkez bankalarının rezervlerinin toplam hacmi olan 1500 milyar dolara yaklaşmıştır. Bu yüzden devletler spekülasyon baskının riskine ancak birkaç gün dayanabilirler. Sonuç olarak küresel ekonomik güç karşısında zayıflayan ulus-devletler, değişime direnmeleri halinde çok ağır yaptırımlara maruz kalabileceklerdir.

“Siyasal küreselleşme, serbest pazar ekonomisi, kamu harcamalarının kısılması, özelleştirmeyi vs. öngören neo-liberal politikaların tüm dünyaya yayılması olarak tanımlanabilir.” (Aça, 2004:67). Bolat ve arkadaşlarına (2005:35) göre ise siyasal küreselleşme, *“...eskiden uluslararası sistemin temel aktörü olan ulus-devletin yetki ve otoritesini, büyük ölçüde uluslararası ve uluslar üstü kuruluşlara devretmesine neden olmuştur.”* Yirminci yüzyılın son çeyreğinde siyasal küreselleşmeyi hızlandıran pek çok gelişme yaşanmıştır. 1990’lı yılların başında Sovyetler Birliği’nin dağılması ve soğuk

savaşın sona ermesi ile tek kutuplu bir dünyaya geçilmiş bu da siyasal küreselleşmeyi hızlandırmıştır. Ulus-devlet anlayışının yerini uluslar üstü devlet anlayışına bırakmasında, bilgi önemli bir etkidir. Bilginin dünya genelindeki dolaşımı giderek hız kazanmakta ve bu dolaşımın sonucu olarak aynı bilgiye dünyanın en uzak noktasındaki birey ve toplumlar da ulaşabilmektedir. Böylece farklı toplumlardan bireyler de aynı amaç etrafında toplanabilmektedir. Siyasal küreselleşme ile beraber çalışma şartları da her toplum için ayrı ayrı düzenlenir olmaktan çıkmıştır. *“Küreselleşen dünyada, herkese ayrı bir demokrasiden çok, herkesin kabul ettiği bir demokrasi arayışı önem kazanmaktadır.”* (Bolat vd., 2005:35). Giderek artan ekonomik ve kültürel etkileşimler hükümetlerin gücünü azaltmaktadır. Bu süreçte hükümetler sınırlarından geçen mal ve hizmetlerin, teknolojinin, bilginin, haber ve fikirlerin akışını kontrol edememektedir. Ayrıca siyasal küreselleşme ile birlikte insan hakları, kadın ve çocuk hakları, çalışan hakları ve demokrasi gibi kavramlar ulusallıktan çıkıp evrenselleşerek belirli standartlara ulaşmıştır.

Küreselleşme olgusu kendi içinde de birçok paradoksu barındırmaktadır. Özellikle ulus-devletlerin işlevleri ile ilgili karmaşık bir durum ortaya çıkmaktadır. Ulus-devletlerin, *“...özellikle gelişmekte olan ülkelerde makro ekonomik istikrarın sağlanması, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, piyasa ekonomisinin uygun şartlarda kurulup işletilmesi ve toplumsal refahın artırılması gibi pek çok alanda ekonomiyi yönlendirici görevler üstlenmesi gerekmektedir.”* (Eker, 2009:8). Ancak küreselleşme ile ulus-devletin etkinliğinin azalması sonucu gelişmekte olan ülkelerin yönetimlerinin, bu işlevleri yerine getirmesinde bazı aksaklıklar yaşanmaktadır.

1.1.3. Sosyo-Kültürel Bakış Açısı İle Küreselleşme

Küreselleşmenin kültürel boyutu ile ilgili farklı düşünürlerce yapılmış tanım, düşünce ve tespitler aşağıda açıklanmıştır.

Çok boyutlu bir kavram olan küreselleşme, kültürel boyutu görmezden gelinerek incelenirse büyük ölçüde eksik kalacaktır. *“Kültürel küreselleşme, dünya üzerindeki kültürel akışların artmasını ve yayılmasını ifade eder.”* (Steger, 2006:99). Çağımızda kültürel karşılıklı ilişkilerin ve bağımlılıkların artması sonucunda bazı araştırmacılar modern küreselleşmenin temelinde karşılıklı kültürel akışların olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birçok araştırmacı modern küreselleşmenin temellerinin çok daha eskilere dayandığını düşünürler de günümüzde kültürel aktarımın hacmi ve kapsamının önceki

dönemler ile kıyaslanamayacak ölçüde büyüdüğü de bir gerçektir. İnternet ve diğer iletişim teknolojilerinin getirdiği avantajlar ile bireysellik, tüketim alışkanlıkları ve birçok kültürel akım daha önce hiç görülmemiş bir serbestlik ve hızla dünyaya yayılmaktadır. İnternet sayesinde hızla yayılan görüntü ve düşünceler insanların yaşam şekillerini etkilemekte ve değiştirmektedir. Bu aşamada kültürel küreselleşmenin dünya üzerindeki insanları birbirine benzetmekte ya da birbirinden farklılaştırmakta olduğu tartışmaları ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme, toplumlara özgü gelenekler, değerler ve yaşam biçimleri olarak tanımlanabilecek kültür olgusu üzerinde oldukça etkileyici bir güce sahiptir. Özellikle yirminci yüzyılda gerçekleşen iletişim devriminden sonra bireyler ve toplumlar üzerindeki iletişim ve etkileşimler olağanüstü boyutlarda artmıştır. Toplumlar arasında daha önceden birbirlerine yabancı gelen zevkler, ilgi alanları, yaşam tarzları gibi kültürel öğelerde, ortak paydalar oluşarak küresel bir kültür ve birikim ortaya çıkmıştır. Ancak burada unutulmaması gereken husus, kültürel küreselleşmenin toplumların bazı kesimlerinde ahenk içinde gerçekleşmesinin yanında, kültürel küreselleşmeye karşı direnen kesimlerin zamanla toplum içinde ayrışmaları da tetiklediği gerçeğidir. Ayrıca kültürel küreselleşmenin sadece küreselin yerele değil yerelin de küreselle doğru çift yönlü akış içinde gerçekleşmesi gerekmektedir (Bayar, 2009:30).

Sosyo-kültürel küreselleşme kimilerine göre, “...evrensel normlardan günlük yaşantımıza ve hayat tarzımıza uzanan standartlaşmayı ifade eder.” (Seymen ve Bolat, 2005:7). Bu düşüncenin kısmen karşısında yer alan görüşe göre kültürel küreselleşme, “...ülkelerin kendilerine has maddi ve manevi değerlerinin ve bu değerler etrafında oluşmuş birikimlerinin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmasıdır.” (Seymen ve Bolat, 2005:7). Anlaşılabacağı üzere bir gruba göre kültürel küreselleşme bireyleri homojenleştirmekte, başka bir gruba göre ise kültürel küreselleşme sayesinde özgün değerler yayılmakta, küreselleşme küyerelleşmeye dönüşmektedir. Bunların yanı sıra küreselleşme karşıtı ulusalcıların düşüncelerine göre kültürel küreselleşme, “*başta Amerikan olmak üzere batılı kültürel değerlerin egemenliğinde tek boyutlu bir dünya kültürünün oluşması ve küresel ürünlerin tüketilmesi...*” olarak tanımlanmaktadır (Aça, 2004:67). Ulusalcıların düşüncelerine göre kültürel küreselleşmenin amacı ekonomik küreselleşmenin yayılıp güçlenmesini sağlamak ve tüm dünyayı tek pazar haline getirmek için küresel gücün istediği insan modelini yaratmaktır. Kültürel küreselleşmeyi eleştiren bu düşünceye göre, ulus-devlet yapıları mümkün olduğu kadar

zayıflayacak, ulusal devletler, çok uluslu şirketlerin yabancı ülkelerdeki güvenliklerini sağlayan kolluk kuvvetlerine dönüşeceklerdir.

Kültürel küreselleşme söz konusu olduğunda küyerelleşme kavramı da ön plana çıkmaktadır. (Köse, 2003:25). “...küyerelleşme ifadesi küreselleşmenin heterojen yönünü vurgular.” (Hablemitoğlu, 2004:118). Bu bakış açısına göre küreselleşme kültürleri yakınlaştırmakta ve yerelliğin keşfini sağlamaktadır. Bu düşüncede kültürel akış, sadece birinci dünyadan üçüncü dünyaya doğru tek yönlü değildir. İletişim teknolojilerinin gelişimi kültürlerin birbirlerine yaklaşmasına ve melezleşmesine sebep olmuştur. Bir yandan Afrika'nın uzak noktalarındaki yerliler ile Amerikan dizi karakterleri arasında benzerlik kurulabilirken, diğer yandan Amerikalı doktorların Afrika'da kullanılan ilkel ya da batıl tedavi yöntemlerini önerdikleri görülebilmektedir. Küresel konjonktür ile yerel değerlerin birleşmesi sonucunda küyerelleşme süreci ortaya çıkmıştır. Küyerelleşme düşüncelerinin küreselleşme yanlılarınca beslendiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu düşüncelerin karşısında olan gruba göre, “küreselleşmenin kültürü büyük ölçekli ekonomileri yaşamın her alanına yaymak eğilimindedir.” (Hablemitoğlu, 2004:120). Küreselleşme ile birlikte küçük atölyeler ve işletmeler yerine büyük üretim merkezleri, küçük dükkanlar yerine alışveriş merkezleri gibi büyük tüketim merkezleri kurularak bir yandan üretim süreci hızlandırılmakta, diğer yandan bireyler alım gücünün çok üzerinde tüketime özendirilmektedir. Bu kitlesel üretim ve tüketim hareketleri bireyleri tek tipleşmeye götürmektedir. Bireyler arasında özgünlüğün yok olması ve ortak beğenilerin ve değerlerin oluşması olarak ifade edilebilen homojenleşme sonucunda, insanlığın kültürel zenginliği yok olmakta, yerel değerler unutulmakta ve çok seslilik silinmektedir. Başta televizyon olmak üzere birçok iletişim aracı batı tipi yaşam biçimini, tüketim alışkanlıklarını ve karakter özelliklerini diğer toplumlara aktarmaktadır. Bu akış küyerelleşme düşüncelerinde söylenenin aksine gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru tek yönlü olarak gerçekleşmektedir.

“Küreselleşme ile birlikte, ileri teknoloji baskısıyla hakim kültürlerin iktisadi ve teknolojik açıdan zayıf olan toplumların kültürleri üzerinde kültürel değişikliklere yol açacak hakimiyetleri söz konusudur.” (Çınar, 2009:19). Günümüzde gelişmemiş ülkeler, gümrük duvarları ile sadece pazarlarını değil, kültürlerini de koruyamamaktadırlar. Özellikle uydu yayınları desteği ile Amerikan sinema endüstrisinin kültürlerini tüm toplumlara yaymaktaki payı büyüktür. Küresel güç ulusal olan her değere karşıdır. Bu bağlamda toplumlar bir yandan, ileri teknolojiyi arkasına

alan bu yoğun kültür akışının baskısına dayanamayıp toplumsal değerlerini kaybederek batı kültürü içinde homojenleşirken, diğer yandan demokrasi adı altında din, mezhep, cemaat, cinsiyet gibi her türlü ayrılmaya maruz kalmaktadırlar. Küreselleşme ile ortaya çıkan ve tüm üçüncü dünyaya dayatılan tüketim kültürü, yalnızca ürünleri tüketme anlayışının ötesine geçip kültürleri tüketmeye başlamıştır. Kitle iletişim araçlarından en yaygın olan televizyon sayesinde toplumların beğenileri, değerleri homojenleştirilmekte, batının değerleri özendirilmektedir. Bir çeşit tüketim propagandası yapan kitle iletişim araçları sayesinde, toplumlar üretimden çok tüketimin kölesi haline gelmekte ve yoksullaşmaktadır (İçli, 2001:166; Talas ve Kaya, 2007:153).

Kültürel küreselleşme, McLuhan'ın "global köy" kavramına dayanmaktadır. McLuhan'ın global köy kavramı, kültürel küreselleşmeyi homojenleşme merkezinde yorumlamaktadır. Kavram, global-yerel etkileşimi göz ardı etmekte, tek taraflı bir çözümleme olmaktadır. Gelişen iletişim ve ulaşım teknolojilerinin bir etkisi olarak global köyün üyeleri arasında kültürel anlamda karşılıklı bir ilişki oluşmuştur. Ancak bu ilişkiyi McLuhan'ın global köy kavramı yeterince açıklayamamaktadır. Bilindiği üzere kültürel küreselleşme içerisinde, bir yandan küreselin yereli etkilemesini barındırırken, diğer yandan adına küyerelleşme denilen yerelin küresel olanla sentezi sürecini kapsamaktadır. Global köy söylemi kültürel küreselleşmeyi homojenleşme yönü ile ele alırken, küyerelleşme kavramı kültürel küreselleşmenin heterojen yani çok sesli yapısına vurgu yapar. *"Kültürel küreselleşme görüntüler, semboller aracılığıyla yaşanmaktadır. Bu doğrultuda yaşadıklarımız algıladıklarımız homojen bir küresel kültür içinde gerçekleşmemektedir, etkili olan kültürel küreselleşmedir. Bunun anlamı da farklı kültürlerin küresel olarak akmasıdır."* (Eken, 2006:259). Burada küyerelleşme olgusuna vurgu yapılmaktadır. Kültürel küreselleşme ile birlikte homojen bir kültür değil birbirleri ile modern iletişim kanalları vasıtasıyla etkileşim içinde bulunan çok renkli bir kültür oluşmaktadır. Bu görüşün karşısında olan gruba göre ise kültürel küreselleşme ulusal kültürü parçalamaktadır. Bu kültürel parçalanmaya direnen bireyler ise kendi içlerinde gruplaşmaktadırlar. Gruplaşmalar zaman içinde etnik çatışmalara dönüşmekte, özerklik, bağımsızlık gibi mikro milliyetçilik akımları oluşmaktadır.

Küreselleşmenin kültürel boyutu, iki ayrı tezatlığı içerisinde barındırır. Bunlardan biri mikro milliyetçilik akımları, diğeri ise kültürel homojenleşmedir. Mikro milliyetçilik, ulusal kimliği oluşturan dil, tarih, ülkü gibi kültürel unsurların, milli beraberlik düşüncesi yerine boy, aşiret, kabile, mezhep gibi daha dar kapsamlı biz

düşüncesini benimseyen görüş şeklinde tanımlanmaktadır. “*Küreselleşme, en küçük bir kültürel farklılığı bile vurgulayarak, elektronik medya aracılığı ile bunu tüm dünya kamuoyunun dikkatine sunan, ayrıca siyasal açıdan, kültürel farklılıkların korunması ilkesini demokratik hak ve özgürlükler alanının ayrılmaz bir parçası olarak gören bir anlayışı yaygınlaştırmaktadır.*” (Kongar, 1997; Mahiroğulları, 2005:1280). Bunun son örneği Yugoslavya’nın dağılmasında görülebilir. Şüphesiz ki Yugoslavya’nın dağılmasının birçok nedeni bulunmaktadır, ancak çoğu araştırmacıya göre bu sebeplerin en önemlisi Sırp mikro milliyetçiliği olarak görülmektedir. Yugoslavya halkları arasında sık sık tekrarlanan mikro milliyetçi akımlar sonucunda Yugoslavya toprakları üzerinde yedi farklı devlet kurulmuştur. (Çomak ve Ülger, 2009:8-14). Kültürel homojenlik ise tüketici davranışlarını tüm dünyada birbirine benzer hale getirerek tek boyutlu kültürel kimlik ortaya çıkartma sürecidir. Tüketicilerin önemli bir kısmının Coca-Cola, Pepsi, Nike, Adidas, Mercedes gibi markaların ürünlerini kullanması insanlığın küresel bir kültüre gidişini göstermektedir (Alagöz, 2005:3).

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, küreselleşmenin kültürel boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Günümüz dünyasında, Afrika’da bir kulübede CNN izlenebilmesi ya da Alman yatırımcıların Çinli üreticiler ile İngilizce görüşmeler yapmaları veya Perulu araştırmacıların Amerikan feminizmi hakkında konuşmaları oldukça sıradan davranışlardır. Bu gerçekler, hem umudu hem de korkuyu beraberinde getirmektedir. Kültürel küreselleşmenin, daha barışçıl bir dünyanın oluşmasına hizmet edebileceği umudu mevcuttur. Bunun yanı sıra kültürel küreselleşmeye ilişkin korkular da mevcuttur. “*İnsan medeniyetlerinin zengin farklılıklarının kaybolduğu kabalaşmış bir hava alanı kültürünün bütün dünyayı sarması gibi.*” (Berger, 2007:3). Benzer bir korku kültürel homojenleşme endişeleri şeklinde kendisini göstermektedir. Avusturya’nın AB’ye girmesinden sonra, Avusturyalıların patatese yerli bir kelime olan *erdapfel* diyemeyecekleri, bunun yerine bir Almanca olan *kartoffeln* kelimesini kullanmak zorunda kalmaları bu endişeye örnektir. Kültürel küreselleşmenin homojenleştirici gücü karşısında oluşan dirençte bir başka endişedir.

Küreselleşmeyi ekonomik, siyasal ve kültürel olarak üçe ayıran Crochet, kültürel küreselleşmeyi de iki boyutta incelemektedir. Bunlardan ilki dünyadaki bilgi teknolojilerinin gelişerek bilgi ve haber ağlarının oluşması, diğeri ise eğlence sektörünün küreselleşmesidir. Immanuel Wallerstein, kültürel küreselleşmeyi dünyanın Amerikalılaştırılması olarak nitelendirirken, Latouche küreselleşmenin kültürü yok

ettiğini savunur. “Çünkü ekonomik emperyalizm ve ekonominin emperyalizmi kültürü, yerinin müzeler olduğu düşünülen folklor konumuna indirgemektedir.” (Tutal, 2006:35). Ekonomik emperyalizm tüm dünyada kültürü, üyelerini dışlayan bir mekanizma haline getirmiştir. Bu süreçte belli bir yere sahip olmayan kültür çoğunlukla küreselleşmenin karşısına dikilmektedir.

Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler, küreselleşme ile birlikte kültürel değerlerini kısmen de olsa değiştirmeye zorlanmaktadır. Ekonomik düzey, eğitim seviyesi, inanç sistemi gibi birçok faktöre bağlı olarak toplumun bazı kesimleri bu değişimi kolayca kabullenirken, bu değişimi istemeyen gruplarda mevcuttur. Bu kesimler demokrasinin avantajlarını da kullanarak kendi aralarında örgütlenmektedirler. Bu şekilde kültürel küreselleşme, bir yandan toplumları batıcı/doğucu, yenilikçi/statükocu gibi düşüncelerle ayrıştırıp yerel kimlikleri yıpratırken, diğer yandan değişime yol açmaktadır. Kültürel küreselleşme, iki tür kültürü içinde barındırmaktadır. Belli bir kültürün tüm dünyaya yayılması ve diğer kültürlerin bu süreçte yok olması ile küresel kitle kültürü oluşmaktadır. Bu kültürün temel özelliği homojenleştirici yönüdür. İkinci tür kültür ise birbirinden ayrı kültürlerin birbirleri ile etkileşime geçerek oluşturduğu kültürdür. Bu şekilde oluşan kültürün temel özelliği ise farklılıkların öne çıkarak çok boyutlu bir kültürü oluşturmasıdır. Günümüzde kendi kültürünü unutup küresel kültüre bağlanmak ya da dünyadaki gelişimlere sırt çevirip kendi kültürü içinde hapsolmek aşırı tepkiler olarak görülmektedir. Uluslar kendi kültürlerini yıpratmadan küresel kültür ile etkileşime girecek sentezlere ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun için ulusların, küreselleşmenin getirdiği teknolojiyi kullanarak uluslararası ölçekte kendi iletişim ağlarını kurabilme olanakları bulunmaktadır (Köse, 2003:13; Özkan, 2006:6-8).

1.1.4. Genel ve Yalın Anlamı İle Küreselleşme

“Küreselleşme, yerel oluşumların kilometrelerce uzaktaki olaylarca şekillendirilmesi ya da tersi biçimde, uzak yerellikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir.” (Giddens, 2006:204). Yerel oluşumlar, kendi bölgelerinden çok uzaklarda gerçekleşen olaylardan etkilenmektedir. Meydana gelen değişimler çoğunlukla diyalektik bir biçimde yani karşılıklı karşıt bir ilişki çerçevesinde gerçekleşir. Örneğin Singapur’da artan refah karşısında, Pittsburg’da bir bölgenin fakirleşmesi arasında karşılıklı karşıt ilişki ile bir nedensellik bulunabilir. İkinci örnek olarak, küreselleşme bir taraftan ulus-devletler ile

ilgili milliyetçilik duygularının azalmasına neden olurken, diğer taraftan dünyanın farklı noktalarında yerel milliyetçi akımları hızlandırabilmektedir.

“Küreselleşme fikrinin taşıdığı en derin anlam, dünya meselelerinin belirsiz, ele avuca sığmaz ve kendi başına buyruk doğasıdır; bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büronun yokluğudur. ...yeni dünya düzensizliğinin başka adıdır.” (Bauman, 2010:69). Birçok araştırmacı tarafından küreselleşmeye yön verenler anonim güçler olarak ifade edilmektedir. Kısacası günümüzde küreselleşmenin kontrol gücü artık hiç kimsenin elinde değilmiş gibi gözüküyor. Kontrolü elde tutmanın neye benzeyeceği de belli olmadığı gibi, tüm insanlık için sesini yükseltecek, tüm insanlık tarafından da dinlenecek bir güç bulunmamaktadır. Ayrıca küreselleşme ile ilgili tüm meseleleri kavrayıp açıklayacak bir sistem olmadığı gibi sorunların çözümünde herkesin anlayabileceği ihtimali de yoktur. Küreselleşme kimi araştırmacılara göre her şeyin kontrolden çıkıp, bulanıklaştığı yeni rahatsız edici bir olgudur.

“Küreselleşme dünya ölçeğindeki toplumsal karşılıklı bağımlılıkları ve mübadeleleri meydana getiren, çoğaltan, yaygınlaştıran ve yoğunlaştıran toplumsal süreçlerin çok boyutlu kümesini ifade etmektedir. Bu süreçler aynı zamanda, insanların, yerel olanla uzakta olan arasında mevcut bağlantılardaki güçlenmeyi giderek daha çok fark etmelerini kolaylaştırmaktadır.” (Steger, 2006:31). Küreselleşme coğrafi, siyasi ve kültürel sınırları ortadan kaldırırken yeni toplumsal ağların ve faaliyetlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Uydu haber şirketlerinin ortaya çıkması, profesyonel ağların oluşturulması ve teknolojik yenilikler, yeni toplumsal düzenlerin gelişmesini sağlamaktadır. Coğrafi sınırların öneminin azalması ile birlikte insanlarda, küresel bir bütünün parçası olmak gibi güçlü bir duygu oluşmaktadır. Bu durum, insanların bireysel ve ortak kimliklerini yavaş yavaş değiştirmektedir.

Küreselleşme, pazarlaşma diyebileceğimiz sürecin bir parçasıdır. Küreselleşme ile birlikte devletin küçülmesi olgusu, ekonomik faaliyetlerin serbestleşmesi, milli ekonomilerin birbirleri ile bütünleşik hale gelmesi, toplumsal yaşam içinde devlete düşen görevlerin azalması sonuçlarını doğurmuştur. Bu tamamlayıcı öğeler olmadan küreselleşmenin bu kadar ilerlemesi de mümkün olmazdı (Rodrik, 1997:115).

IMF eski başkanı Stanley Fischer’a göre küreselleşme, *“ülke vatandaşlarınının 50 yıl önce yapamadıklarını şu an yapabilmektedir.”* (Seymen ve Bolat, 2005:7). Örneğin başka ülkelerin ürünlerini tüketmek, başka ülkelerde yatırım yapmak, başka ülkeleri gezebilmek, başka ülkelerdeki gelişmelerden haberdar olmak ve etkilenmektir.

1.2. Küreselleşmenin Gelişim Aşamaları

Küreselleşmenin dünya tarihinde yeni bir olgu olduğunu söylemek güçtür. *“Küreselleşme kimilerine göre modernleşme ve kapitalizmin gelişmesi ile yaşıt kabul edilirken, bazılarına göre tarihle birlikte var olan bir süreçtir.”* (Karabıçak, 2002:118). Küreselleşme bazı araştırmacılara göre sadece 20. yüzyılda üç aşamadan geçmiştir. Birinci küreselleşme dalgası, 19. yüzyılın sonlarında başlamış ve I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Bu dönemde gerçekleşen sanayi devrimi sayesinde üretim hızlanmış, buna bağlı olarak uluslararası ticaret faaliyetleri artmıştır. İkinci küreselleşme dalgası, II. Dünya Savaşı'nın sonlarında başlamış ve 1970'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu aşamada ABD, Japonya gibi ekonomilerin üretim seviyesi, geçmişe göre biraz daha düşüktür. Üçüncü aşama ise 1980'li yılların sonlarında başlayıp günümüzde de devam eden süreçtir. Günümüzde uluslararası ticaret olağanüstü bir şekilde büyümüş, yeni finansal araçlar geliştirilmiş, ulusal ekonomiler birbiri ile etkileşimli bir hale gelmiştir. Uluslararası ticaretin gelişmesi ile birlikte üretim, ülkeler için sorun olmaktan çıkmıştır. Bu aşamada sanayi gelişimini tamamlamış ülkeler bilgi toplumu aşamasına geçmiştir.

Tablo 1: Üç Küreselleşme Döneminin Karşılaştırılması

	Birinci Yayılma (1490'lar)	İkinci Yayılma (1890'lar)	Üçüncü Yayılma (1990'lar)
İtici Güç	Merkantilizm	Birinci Sanayi Devrimi	İkinci Sanayi Devrimi (Bilgi Çağı) 1970'lerde Çok Uluslu Şirketler, 1980'lerde İletişim Devrimi, SSCB'nin yıkılmasıyla 1990'larda Batı'nın rakibinin kalmaması,
Yöntem	Önce fatihler ve kaşifler, sonra askeri işgal	Önce misyonerler, sonra kaşifler, sonra ticari şirketler, en sonra işgal	Kültürel-ideolojik etki. Böylece ülkenin her yanı (ekonomik, siyasal, sosyal) kendiliğinden etkileniyor.
Haklı Gösteriş	“Putperestlere Tanrı'nın dinini götürüyoruz.”	“Beyaz adamın yükü”, “Uygarlaştırıcı görev”, “Beyazlar üstün ırktır.”	“En yüksek uygarlık düzeyi”, “Uluslararası topluluğun iradesi”, “Piyasanın gizli eli”, “Küreselleşme herkesin çıkarıdır.”, “Afganistan'a saldırarak demokrasi götürüyoruz.”
Sonuç	Sömürgecilik	Emperyalizm	Küreselleşme

Kaynak: ORAN, Baskın (2001), **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, Ankara, s.11.

Tablo 1’de üç küreselleşme döneminin itici güçleri, yöntemleri, gerekçeleri ve sonuçları gösterilmiştir. Birinci küreselleşme dönemi, batının 1490’lı yıllarda denizler ötesi keşiflere çıkması ile başlamıştır. Teknoloji ve denizciliğin gelişmesi ile birlikte önce kaşifler, yeni toprakları keşfetmiş daha sonra fatihler, üstün silah teknolojisi ile keşfedilen toprakları işgal etmişlerdir. Bu işgaller sırasında değerli madenlerin yağmalandığı, katliamların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Batılı ülkeler bu yağma ve katliamları kendi halklarının gözünde haklı göstermek için putperest topraklara Hristiyanlığı taşıdıklarını iddia etmişlerdir. Avrupa ülkelerinin, 15. yüzyılda ortaya çıkan 16.-18. yüzyıllarda doruğa ulaşan, deniz aşırı ülkelerdeki değerli madenlere (altın vs.) ve değerli mallara (baharat vs.) el koyma isteği merkantilizm politikasının da başlangıcı olmuştur. Bilindiği üzere merkantilizm, devletin zenginliğini ülkeye değerli maden girişine bağlamaktadır. Ayrıca bu dönemde tüm ülkeler ihracatlarının ithalatlarından yüksek olmasına dikkat etmişlerdir. Bu iktisadi politikalar eşliğinde, önce değerli madenleri ve malları çalınan ülkelere siyasal, askeri ve ticari faaliyetler götürülerek sömürge devletleri kurulmuştur. 19.-20. yüzyıllarda sömürgeleşmiş ülkeler bağımsızlıklarını geri almış olsalar da bu durum yerel halkın durumunu değiştirmemiştir. Batının ikinci yayılması 1890’lı yıllarda başlamıştır. Bu yayılmanın arkasındaki güç, batının sanayi devrimi ile ulaştığı üstün teknolojik olanaklardır. İkinci yayılmada yöntem önce misyonerler, daha sonra ticari şirketler, daha sonra da batılı devletlerin askeri işgali şeklinde olmuştur. İşgalin gerekçesi olarak Hristiyanlığı yaymanın yanı sıra beyaz adamın uygarlaştırma görevi gibi ırkçı teoriler geliştirilmiştir. Bu ırkçı teoriler emperyalizmin bir sonucu olarak doğmuştur. Bu dönemde henüz dünyanın sömürgeleştirilecek toprakları vardır. Bu topraklarda tükenip kimi topraklar (örneğin Osmanlı İmparatorluğu) üzerindeki ticari rekabet, ticaret şirketlerinin kaldıramayacağı boyutlara ulaşınca, her şirketin kendi devleti bu topraklara girdi ve çatışma başladı. 1990’ların temsil ettiği üçüncü yayılma bilgi çağı şeklinde adlandırılan iletişim devriminin bir sonucudur. 1970’lerden başlayarak ÇUŞ’lerin dünya ekonomisine egemen olması, 1980’lerde gerçekleşen iletişim devrimi ve 1990’ların başında SSCB’nin dağılması ve güç dengesinin ortadan kalkması ile üçüncü yayılma başlamıştır. Üçüncü küreselleşme dönemine ekonomi açısından bakılırsa batının ulusal pazarları batıya yetmemekte, pazarın tüm küreyi içine alacak şekilde genişlemesi hedeflenmektedir. Kültürel açıdan bakılırsa batı kültürü bütün dünyayı sarmakta, ikinci

küreselleşme döneminde olduğu gibi yalnızca batıcı okullarda değil, televizyon, internet gibi tüm ağlarda kendiliğinden yayılmaktadır (Olgun, 2006:144; Oran, 2001:4-12).

Küreselleşme tanımlarında yaşanan düşünce farklılıkları, küreselleşmenin tarihsel geçmişinde de görülmektedir. Küreselleşme, insanların yeni yerler, yeni toplumsal ilişkiler keşfetmek için amacıyla buldukları yerden göç etmesi anlamında ele alınırsa küreselleşmenin insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğu düşünülebilir. *“Bazı yazarlar ise, küreselleşme sürecinin başlangıcını 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyıla dayandırmaktadırlar.”* (Seymen ve Bolat, 2005:18). Bu düşünceye göre ulusal ölçekte faaliyet gösteren firmalar, kar maksimizasyonu hedeflerine ulaşabilmek için dünya çapında genişlemeye başlamışlardır. Bu değişim süreci ise 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başına rastlamaktadır. Bir başka düşünceye göre küreselleşme süreci üç döneme ayrılmaktadır. Toffler’in dalga olarak nitelendirdiği aşamalardan ilki, tarıma dayalı olarak toplumların göç etmesi şeklinde binlerce yıl sürmüştür. İkinci dalga sanayi devrimi ile başlamış olup, üretim sürecinin hızlanması ile birlikte firmaların uluslararası düzeyde çalışması şeklinde kendini göstermiştir. Küreselleşmenin üçüncü dalgası ise içinde yaşadığımız dönemde bilgi çağı olarak ifade edilen süreçtir. Bu süreçte gelişen teknoloji sayesinde her birey istediği bilgiye anında ulaşabilmektedir.

İnternet, kişisel bilgisayarlar, cep telefonları, uydular, uçaklar gibi teknolojik ürünlerin bulunuşu ve yaygınlaşması genellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir. Ancak günümüzde kullanılan teknolojik ürünler, varlıklarını geçmişte yapılmış buluşlara borçludurlar. Geçmişte yapılan bilimsel ve teknolojik çalışmalar sayesinde elde edilen bilgilerin, tarihsel seyir içinde kümülatif toplamı ile yeni buluşlar yapılabilmektedir. Günümüzde birçok alanda gelinen aşama incelendiğinde, bunların geçmişinin, yazının bulunması, insanların ilk göç edişleri gibi çok eski toplumsal başarılarla dayandığı sonucu çıkarılabilir. Bu yüzden küreselleşmenin tarihsel geçmişi üzerine yapılan tartışmalarda, araştırmacının bugün gelinen seviyeyi geçmiş ile ne ölçüde ilişkilendirdiği önemlidir. Araştırmacılardan bazıları küreselleşmeyi 19. yüzyılda yaşanan gelişmeler ile ilişkilendirirken, kimileri de küreselleşmenin yaklaşık beş yüz yıl önce kapitalist dünya sisteminin ortaya çıkması ile başladığını öne sürerler. Bazıları ise bu sürecin binlerce yıllık bir geçmişe sahip olduğunu düşünür. *“Hiç kuşku yok ki, birbiriyle çatışan bu perspektiflerin her biri önemli kavrayışları içermektedir.”* (Steger, 2006:39). Örneğin küreselleşme ile teknolojik gelişmeler arasındaki bağlantıya vurgu yapmak isteyen araştırmacılar, bu sürecin 19. yüzyılda başladığını öne sürerken, başka

araştırmacılar da tarih boyunca tüm gelişim dinamikleri dahil edilmeden belirlenen küreselleşme sürecinin eksik kalacağını düşünmektedirler.

Küreselleşme, ülkeler arasındaki artan uluslararası ticaret hacmi ve sermaye serbestliği ekseninde değerlendirilirse, bu durumda küreselleşmenin yeni bir olgu olduğu düşünülemez. “Küreselleşmenin, son on yılda veya biraz daha uzun bir zamanda ortaya çıkan bir kavram olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır.” (Tutar, 2000:21). 19. yüzyılda çok sayıda şirketin küreselleştiği bir gerçektir. Hatta 18. yüzyılda bile Doğu Hindistan Şirketi gibi küreselleşmiş şirketlere rastlamak mümkündür. Ekonomik bir olgu olarak yeni bir süreç olmayan küreselleşme, siyasal ve kültürel yönleriyle de yeni bir kavram değildir. 19. yüzyılın ortalarında ülkelerarası ilişkilere müdahale edebilen, siyasal kararlar alabilen ve bunları uygulatabilen uluslararası örgütler kurulmuştur. Çok uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası ekonomi kuruluşları olarak bilinen küresel aktörler, ülkelerin alacakları siyasal kararları yönlendirebilmekte ve ulus-devletlerin görmezden gelemeyeceği bir otorite haline gelmektedirler.

Çağımızda küreselleşmenin hızlanması açısından en önemli siyasal olgu SSCB ve Doğu bloğunun çöküşüdür. Doğu bloğunun yıkılmasıyla dünya tek süper güçlü bir konum kazanmıştır. Küreselleşmenin hızlanmasına, bölgesel ticaret blokları ile uluslararası ekonomi kuruluşlarının da önemli katkıları olmuştur. Küreselleşmeyi hızlandıran en önemli neden bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ve bunların uygulanmasıdır. Teknolojik gelişmelerin sonucunda dünya ölçeğinde ulaştırma ve haberleşme hızı artarken, parasal maliyetlerde düşüşler gerçekleşmiştir. Bu süreçte yaşanan gelişmeler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Gökdere, 2001:76):

- *1960-1990 arasında başlıca havayollarının mil başına taşıma maliyetleri %60 oranında azalmıştır.*
- *Uluslararası telefon görüşmelerinde maliyetler, 1940-1970 arasında %80’i aşan, 1970-1990 arasında ise %90’lara ulaşan oranlarda düşmüştür.*
- *1980’den beri, telekomünikasyon trafiği yılda ortalama %20 artmaktadır.*
- *1987’de 50 milyonu aşan internet kullanımı, her yıl katlanarak artmaktadır.*
- *ABD’de elektronik posta sayısı, ilk kez 1995’te posta ile gönderilen mesajları aşmıştır.*
- *Dünya piyasalarında TV programı ticareti, her yıl %15 kadar artmaktadır.*

1.3. Küreselleşmeye Yönelik Perspektifler

Küreselleşme hakkındaki yaklaşımları üç farklı düşünce okulu çerçevesinde incelemek mümkündür. Bunlar; aşırı-küreselleşmeciler (hyperglobalists), kuşkucular (skeptics) ve dönüştürücüler (transformationalists) şeklinde sıralanabilirler (Hablemitoğlu, 2004:19). Küreselleşmenin tanımlanmasına ilişkin yorumlar literatürde kutuplaşmalara neden olmaktadır. Bir yanda küreselleşmeyi savunanlar, diğer yanda küreselleşmeye karşı çıkanlar bulunmaktadır. Bu iki düşünce sisteminin arasında bulunan ve küreselleşmeyi iyi ya da kötü olarak değerlendirmeden, sürece temkinli yaklaşanlar da bulunmaktadır. Küreselleşme ile ilgili düşüncelerin bu şekilde ayrılmasının nedeni bütünleştiricilik ve çözücülük şeklindeki iki boyutundan kaynaklanmaktadır. Çözücülük toplumların ve toplumsal unsurların önündeki sınırların ve engellerin kalkması, bütünleştiricilik ise çözülen unsurların yeni değerler etrafında birleşmesidir. Bu süreçte aşırı-küreselleşmecilere göre toplumlar arasında melezleşmeler, kuşkuculara göre de homojenleşmeler ve bazı sosyal ve kültürel unsurların buharlaşması yaşanmaktadır. Bharadwaj da küreselleşme hakkındaki kutuplaşmanın nedenlerini şöyle sıralamaktadır (Seymen ve Bolat, 2005:8):

- İnsanların çoğu küreselleşme olgusuna önyargılı bakma eğilimindedirler,
- İnsanlar küreselleşmenin uzun dönemli etkilerini kolaylıkla ortaya koymakta zorluk çekmektedirler,
- İnsanlar küreselleşmeyi “siyah ya da beyaz” olarak değerlendirmekte ve aradaki gri rengi görmeye çalışmamaktadırlar.

Araştırmacılar tarafından benimsenen dünya görüşleri de, küreselleşme hakkında öne sürülen düşüncelerin çeşitliliğine neden olmaktadır.

Tablo 2: Politik Bakış Açısı İle Küreselleşme Karşıtı ve Yandaş Olan Kesimler

		POLİTİK BAKIŞ AÇISI	
		Merkez-Sağ	Merkez-Sol
TAVİR	Yandaşlar	Çok Uluslu İşletmelerin ve Uluslararası İşletmecilik Yazarlarının Önemli Bir Bölümü	Marksistler, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası
	Karşıtlar	Nasyonalistler (Ross Perot, Sir James Goldsmith Jean Marie Lepen vb.	Sendikalar, eylemciler, çevre bilimciler

Kaynak: SEYMEN, Oya Aytemiz ve Tamer Bolat (2005), “Küreselleşme Olgusuna Kavramsal Bir Bakış”, Editörler: SEYMEN, O. A. ve T. Bolat, **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.14.

Küreselleşme karşıt ve yandaşlarını politik bakış açısına göre gruplandırmak mümkündür. Tablo 2’de küreselleşme karşıt ve yandaşları politik bakış açılarına göre gruplandırılmıştır. Burada dikkat edilecek husus şudur ki, merkez sağ ve merkez sol gibi birbirine zıt olan iki grup, küreselleşmeyi savunma noktasında aynı safta yer alabilmektedirler. Aynı şekilde küreselleşme karşıtları içinde de hem merkez sağ hem de merkez solda yer alan kişi ve gruplar bulunmaktadır. Ancak bu gruplar küreselleşme yandaş ya da karşıtlığında aynı payda da buluşsalar da, kullandıkları argümanlar farklılıklar göstermektedir (Seymen ve Bolat, 2005:14).

Türkiye’de küreselleşmeye tepki gösteren toplumsal ve siyasal gruplar şu şekilde özetlenebilir. Küreselleşmeye karşı çıkan gruplardan biri solcu aydınlardır. Bunlar küreselleşmeye, kapitalizmin dinamosu olduğu için karşı çıkmışlardır. Ancak günümüzde tepkileri oldukça zayıftır. Bu zayıflığın birçok sebebi vardır. Alternatif fikir ve eylem olan sosyalizm, düşünüş eğilimindedir. Ancak şu unutulmamalıdır ki, “...sosyalizm, aydınların bir fikir jimnastiği değildi; sömürünün doğurduğu antitez idi. Sömürü oldukça, adı başka bile olsa, koşullar olgunlaşınca aynı türden antitezler hep çıkacak.” (Oran, 2001:58). Ayrıca küreselleşmenin işsizlik, hırsızlık, köşe dönme gibi müthiş olumsuz yanları olsa da insan ve azınlık haklarının iyileşmesi gibi olumlu yanları solcu aydınları etkilemektedir. Türkiye’de küreselleşmeye karşı çıkan başka bir grup olan milliyetçiler, ulusal devletin zayıfladığı argümanını kullanmaktadırlar. Ancak birçoğu 1930’ları aşamadıkları için ve devletin, millet (birey) için var olduğunu söylemek zor olduğu için, düşünceleri etkili olmaktan uzaktır. Türkiye’de küreselleşmeye karşı olan diğer bir grup, MÜSİAD tarafından temsil edilen “Anadolu Kaplanları”dır. Bu İslamcı örgütün küreselleşmenin ekonomik yönüne itirazları yoktur. Ancak batının dine ve ahlaka uygun olmayan yönlerinin yayılmasına karşıdırlar. Örneğin batı kapitalizminin ekonomisi gelsin ama erotik filmleri gelmesin gibi. Kısacası günümüz Türkiye’inde küreselleşmeye karşı en etkili tavrı İslamcılar göstermektedir. Ancak onların karşıtlığı da yukarıda anlatıldığı kadardır (Oran, 2001:59).

Aşağıdaki tablo 3’te hiper-küreselcilerin, şüphecilerin ve dönüşümcülerin düşünceleri özetlenmiştir. “Hiper-küreselciler için çağdaş küreselleşme her yerdeki halkların küresel piyasa disiplinine artan bir şekilde maruz kaldıkları yeni bir çağı tanımlar.” (Held vd., 2006:163). Bu düşünce okuluna göre ekonomik küreselleşme ile birlikte üretim, ticaret ve finans ağları ulusallıktan çıkmaktadır. Ulus-devletler giderek zayıflamakta, ulusal ekonomi artan bir şekilde ulus-üstü bir sisteme dönüşmektedir.

Küresel yönetim kurumları ortaya çıkmakta, bunun yanı sıra kültürler melezleşerek küresel bir kültür gelişmektedir. Hiper-küreselci düşünceye göre ekonomik güç ve siyasi güç öyle bir şekilde ulusal olmayan bir hale gelmektedir ki, ulus-devletler zayıflamakta ve yerlerini ulus-üstü karar mekanizmalarına bırakmaktadır.

Tablo 3: Küreselleşmeyi Kavramsallaştırma: Üç Eğilim

	Hiper-küreselleşmeciler	Şüpheciler	Dönüşümcüler
Yeni olan nedir?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları, önceki dönemden daha zayıf coğrafi yönetim	Tarihsel olarak daha önce hiç duyulmamış küresel karşılıklı bağımlılık düzeyi
Baskın özellikler	Küresel kapitalizm, küresel yönetim, küresel sivil toplum	Dünya 1890'lardan daha az birbirine bağımlı	Kalın (yoğun ve kapsamlı) bir küreselleşme
Ulusal devletlerin gücü	Azalan veya yok olan	Takviye olmuş veya genişletilmiş	Yeniden oluşturulmuş, yeniden yapılandırılmış
Küreselleşmenin itici güçleri	Kapitalizm ve teknoloji	Devletler ve piyasalar	Modernizmin birleşik güçleri
Tabakalaşma örnekleri	Eski hiyerarşilerin yok olması	Güney'in artan marjinalizasyonu	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Baskın motif	McDonalds, Madonna vs.	Ulusal çıkar	Politik topluluğun dönüşümü
Küreselleşmenin kavramsallaştırılması	İnsan eylemi çerçevesinin yeniden düzenlenmesi	Uluslararasılaştırma ve bölgeselleştirme	Bölgelerarası ilişkilerin ve yeniden uzaktaki eylemin yeniden düzenlenmesi
Tarihsel yörünge	Küresel medeniyet	Bölgesel bloklar/medeniyetler çatışması	Belirsiz: Küresel entegrasyon ve parçalanma
Özet argüman	Ulus-devletin sonu	Uluslararasılaşma devlet kabulüne ve desteğine bağlıdır	Devlet gücünü ve siyasetini dönüştüren küreselleşme

Kaynak: HELD, D., A. McGrew, D. Goldblatt ve J. Perraton (2006), "Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür", Çev., İsmail Aktar, Editör: BÜLBÜL, K., **Küreselleşme Okumaları**, Kadim Yayınları, Ankara, s.177.

Şüphecilere göre, "...küreselleşme aslında uluslararası ekonominin artan bir şekilde dünyayı ulusal devletlerin çok güçlü olarak kaldıkları üç ana bloğa bölme gerçeğini gizleyen bir efsanedir." (Held vd., 2006:164). Şüpheciler, dünya ekonomisinin Avrupa, Asya-Pasifik ve Kuzey Amerika şeklinde üç ana bloğun

kontrolünde olduğunu düşünürler. Geçmiş dönemler ile karşılaştırma yaparak, günümüzdeki ekonomik bağımlılık seviyesinin, bugüne kadar hiç duyulmamış düzeyde olduğunu kabul etmezler. Yani ulus-devletlerin karşılıklı ticaret akışının, adına küreselleşme denilen yeni bir olgu olmadığını düşünürler. Şüphecilere göre karşılıklı ticaret akışkanlığı geçmişten günümüze bulunmaktadır. Hatta klasik altın standardı çağı ile karşılaştırıldığında günümüz dünya ekonomisi o günlerden daha az bütünüştür. Diğer taraftan şüpheciler küreselcilerin, kültürel melezleşme ile küresel bir kültürün oluşması tezini de reddetmektedirler. Şüphecilere göre küresel bir medeniyetin ortaya çıkması bir yana, dünya, medeniyetler bloklarına, kültürel ve etnik parçalara ayrılmaktadır. Dönüşümcülere göre ise, “...küreselleşmenin çağdaş modeli tarihsel olarak daha önceden hiç duyulmamış öyle bir şekilde idrak edilmektedir ki kürenin her yerindeki devletler ve toplumlar daha fazla karşılıklı bağımlı ama oldukça belirsiz bir dünyaya adapte olmaya çalışırlarken derin ve büyük değişiklikler sürecini yaşamaktadırlar.” (Held, vd., 2006:164). Bu düşünce okuluna göre, devletler ve toplumlar tarihte daha önce hiç duyulmamış bir biçimde birbirlerine bağımlı hale gelmektedirler. Devletlerin ve toplumların daha önce görülmemiş bu karşılıklı bağımlılıkları ile birlikte ulus-devletlerin otoriteleri, fonksiyonları ve güçleri yeniden yapılandırılmakta ve oluşturulmaktadır. Dönüşümcülerin düşüncelerinin merkezinde olan fikir, yeni bin yılda küreselleşmenin dünya düzenini yeniden şekillendiren ekonomik, toplumsal ve politik değişmelerin itici gücü olduğudur. Dönüşümcüler küreselleşmenin gelecekteki yörüngesi hakkında iddiada bulunmazlar. Onlara göre küreselleşme çağın unsurlarının büyük ölçüde şekillendirdiği tarihsel bir süreçtir.

1.3.1. Aşırı Küreselleşmeciler (Hyperglobalists)

Radikaller olarak da anılan aşırı küreselleşmecilere göre, ulus-devlet küreselleşme sürecinde önemini yitirmiştir. Günümüzde küresel pazar ve piyasa, politikanın yerini almıştır. Politika ve politikacılar, yerel ve ulusal düzeyde hala etkili olsalar da, küresel ekonomiyi kontrol edebilecek kadar güçlü değillerdir. Kısacası piyasalar artık devletten daha güçlüdürler. Aşırı küreselleşmecilere göre, geleneksel ulus-devletlerin yerini dünya toplumu almakta ve bu süreçte ulus-devletin düşen gücü karşısında küresel, yerel ve bölgesel otoritelerin güçleri artmaktadır. “Aşırı küreselleşmeci bakış açısına göre, küresel ekonominin yükselişi, radikal yeni dünya düzeninin temeli olarak yorumlanabilecek, küresel düzeyde kültürel karışım

(hyperdization), küresel yayılma ve küresel yönetim kurumlarının (global governance institutions) doğuşu, köklü bir biçimde yeni dünya düzeninin temsilcileri ve ulus-devletin sonu olarak yorumlanmaktadır.” (Hablemitoğlu, 2004:21). Küresel ve bölgesel güçler daha büyük roller talep ederken, devletlerin egemenliği de daha çok aşınmaktadır. Aşırı küreselleşmecilere göre, ülkeler arasında uluslararası işbirlikleri kolaylaşmış ve gelişen küresel iletişim sistemleri ile farklı toplumlar ortak çıkarlar etrafında birleşmekte ve böylece küresel kültürün ve dünya toplumunun oluşması sağlanmaktadır.

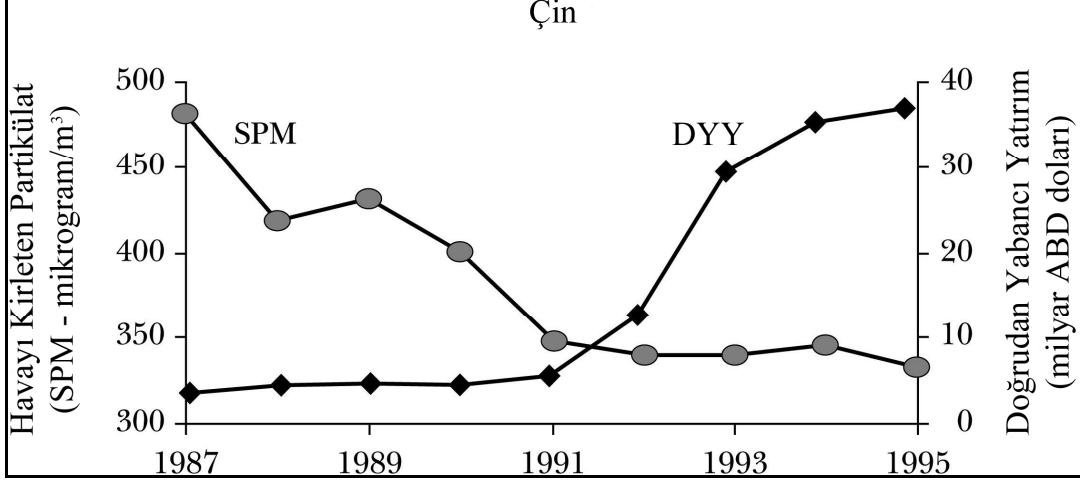
Hiper-küreselleşme okuluna göre, küresel piyasalar öylesine bütünleşmiştir ki, ÇUŞ’ler bütün piyasalara rahatlıkla girebilmektedir. *“Dünyanın her tarafından ürün satın alabilen tüketiciler ve istedikleri yere yerleşebilen veya kaynak sağlayabilen üreticilerin olduğu bir durumda milli ekonomilerden bahsetmek gereksiz hale gelmektedir.”* (Perraton vd., 2006:2). Bunların yanı sıra küreselleşme ile gelişen finansal faaliyetler ekonomik politikaları belirlemekte ve finans işlemleri, belirlenmiş kurallara uymayan ülkelere piyasa dostu politikalar uygulayan ülkelere doğru akmaktadır. Günümüzde bütün ülkeler uluslararası ticaret yapmaktadırlar. Öyle ki birçok ülke üretimlerinin önemli bir kısmını dış ticarete yönlendirmektedirler. II. Dünya Savaşı sonrasında dış ticaretteki büyüme, milli piyasaları küresel piyasalarla bütünleşik hale getirmiştir. Hiper-küreselleşme okuluna göre; tüketicilerin dünyanın her yerinden satın alma imkanları olduğu için milli ekonomiler gittikçe artan bir rekabetin içine girmişlerdir. Bu rekabet teknolojik avantaja dayanmaktadır ve ülkeler ticari pozisyonlarını koruyabilmek için teknolojik yenilik üretmek zorundadırlar. Bu durum milli ekonomileri, küresel ekonomi içinde bir firma haline getirmektedir. Diğer taraftan uluslararası finans işlemlerinin hacmi 1950’lerden itibaren dünya ticareti ve gelirinden daha hızlı büyümüştür. Ödenmeyen borçlardaki uluslararası sermaye piyasasının toplam büyüklüğü günümüzde yaklaşık 6 trilyon dolardır. Yabancı döviz piyasalarındaki günlük ciro 1,5 trilyon doların üzerindedir. Bu rakam 1979’un ticaret düzeyinin 10 katı, günümüzün dünya ticaret düzeyinin 60 katı civarındadır. *“Hiper-küreselleşme yaklaşımı için bunlar nihai anlamda mükemmel küresel piyasalardır; özellikle milli paraların ve devlet borçlanma senetlerinin sürekli alım satımı yoluyla finansal piyasalar etkin bir şekilde makroekonomik politikaları dikte ettirmektedir.”* (Perraton vd., 2006:10).

Küreselleşme hakkında yapılan tartışmalar genelde iki konuda yoğunlaşır. Zengin ülkelere fakir ülkelere gelen şirketlerin gerçekleştirdiği daha fazla ticaret ve

fakir ülkelerde fabrikalar yapmak gibi gerçekleşen daha fazla doğrudan yatırım konuları, küreselleşme tartışmalarında genişçe yer almaktadır. Yabancı yatırım, az gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümeleri için genellikle iyi kabul edilir. Yabancı yatırım sayesinde az gelişmiş ülkelerde istihdam yaratılır. Fakir ülkelerdeki çalışanlar zaten kıt olan paralarını harcamadan, üretimde birçok yeniliği öğrenmiş olurlar. Ayrıca yabancı yatırım, ülkede oluşabilecek panik ortamından, hisse senetleri, bono ve döviz yatırımları gibi etkilenip anında kaçamaz. Ancak ticaret ve yabancı yatırımın çevre üzerindeki etkisi ve fakir ülkelerde, adına ‘sweatshop’ denilen düşük ücretler ve korkunç şartlar altında çalışanlar üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Öncelikle küreselleşmenin çevreye etkisi üzerinde durmak gerekir. Yabancı yatırımın çevreye zarar verdiği endişesinin üç nedeni vardır. Birincisi, şirketler üretimlerini daha ucuz ve daha ılımlı çevre yasaları çerçevesinde gerçekleştirmek istemekte ve fakir ülkelerin hükümetleri de bu ortamı oluşturmaktadır. İkinci endişe, üretilen malları dünyanın çok uzak noktalarına nakliye etmek, doğal kaynakları tüketmekte ve kirliliğe sebep olmaktadır. Üçüncü endişe ise ticaretin gezegene zarar vermeden ekonomik büyümeyi sağlayamayacağı düşüncesidir. *“Hepsinin başta biraz inandırıcılığı olmakla beraber, ticaretin çevre için kötü olduğu fikri, zayıf düşünceye ve az kanıta dayanır.”* (Harford, 2008:244). Öncelikle şirketler teknoloji ile birlikte modern üretim teknikleri geliştirmekte ve bu üretim teknikleri genellikle daha ucuz ve daha az kirlitici olmaktadır. Örneğin enerji etkinliği için geliştirilen yeni teknolojik üretim sistemleri hem tasarruf sağlar hem de kirliliği azaltır. Bu nedenle şirketler çevre performansını, üretimin etkinliğinin bir göstergesi olarak görmektedirler. Zaten şirketlerin birçoğu üretim yerlerini bir defaya mahsus, en temiz ve en etkin üretim sistemine sahip olacak şekilde tasarlamakta ve gelişmiş ülkelerde de, fakir ülkelerde de aynı fabrikaları kurup işletmektedirler. Şirketlerin fabrikalarındaki böyle bir standartlaşma da bir yandan maliyetleri düşürürken, diğer yandan fakir ülkelerdeki fabrikaların çevreye duyarsız olarak kurulup işletildiği savını çürütmektedir. Diğer taraftan zengin ülkelerdeki yabancı yatırımın fakir ülkelerdeki yabancı yatırımdan daha kirlitici yönleri bulunmaktadır. Örneğin dökme kimyasal üretimi gibi çevreyi kirlitme oranı yüksek olan ürünlerin üretimi, yüksek seviye teknik bilgi ve yetenek gerektirdiğinden, bu ürünler ABD gibi gelişmiş ülkelerde üretilmektedir. Buna karşın, giysi, oyuncak, kahve gibi düşük bilgi seviyesi ile üretilebilen ve çevreye verdiği zararı daha az olan ürünler fakir ülkelerde üretilmektedir. Kısacası yabancı yatırım ABD gibi

gelişmiş ülkelere kirli endüstrileri götürürken, ABD şirketleri dünyaya temiz endüstriyi götürmektedir (Harford, 2008:240-246).

Şekil 1: Çin Kentlerinin Hava Kalitesi ve Yabancı Yatırım İlişkisi

Kaynak: DASGUPTA, Susmita, Benoit Laplante, Hua Wang and David Wheeler (2002), "Confronting the Environmental Kuznets Curve", *Journal of Economic Perspectives*, Winter 2002, Volume 16, Number 1, Page:161.

Şekil 1’de Çin kentlerinin hava kalitesi ile yabancı yatırım ilişkisi gösterilmiştir. Çin ekonomisi geliştikçe, Çin’deki kentsel hava kirliliğinin azaldığı anlaşılmaktadır. 1987 yılında 1m³ havada, yaklaşık 500 mikrogram havayı kirleten partikül madde bulunuyorken, 1995’te bu miktar 350 mikrogramın altına kadar inmiştir. Bu süreçte Çin’deki ucuz işgücünden faydalanmak ve Çin pazarına hizmet etmek isteyen çok uluslu şirketler, bu ülkede doğrudan yabancı yatırımlarını arttırmıştır. Çin’de DYY 1987’de birkaç milyar doları geçmezken, 1995’te 40 milyar dolara yaklaşmıştır. Çin, yabancı yatırımların ulaşmasıyla beraber zenginleştikçe, hükümet çok uluslu şirketlere daha sıkı çevre politikaları dayatmıştır. Brezilya ve Meksika’da da ekonomik gelişme ile hava kirliliği ilişkisinde, Çin ile benzer durum yaşanmıştır (Harford, 2008:246).

Harford’a göre küreselleşme ile ilişkilendirilen çevre problemlerinin yanı sıra, fakir ülkelerde zor koşullar altında, düşük ücretle çalışanların durumu da, küreselleşme sürecinde artan ticaret ve DYY ekseninde tartışılmaktadır. Birçok araştırmacı ve sivil toplum kuruluşları, fakir ülkelerdeki düşük ücretle ve çok kötü koşullarda işçi çalıştırılması konularına dikkat çekmişlerdir. Ancak unutulmaması gereken nokta şudur ki; adına sweatshop denilen bu işlerde çalışan işçiler, gönüllü olarak bu işlerde çalışmaktadırlar. Bu durum, fakir ülkelerde sweatshop işlerinde çalışmanın alternatifi olan işlerin, çalışma şartlarının çok daha kötü olduğu anlamına gelmektedir. Yani bu

bölgelerdeki çok uluslu şirketlerin çalışanlarına sunduğu olanaklar, yerel fabrikalarda sunulan olanaklardan daha üstündür. Ayrıca yerel fabrikalardaki çalışma şartlarına bile sahip olmayan işçiler, yasadışı sokak tezgahı işletmekten, geri dönüştürülebilir ürünler bulmak için kötü kokulu çöplükleri taramaya kadar her türlü işi yapmaktadırlar. 2001 yılında New York şehir meclisinden geçirilen önergede, polis ve itfaiyeci üniformalarının, uygun ücret ve çalışma şartları altında üretilmediği sürece satın alınmayacağı kabul edilmiştir. *“Böyle bir önerge sadece sweatshop çalışanlarına zarar verir. İşlerinden olurlar ve -Manilla’dakiler için harfi harfine geçerli- çöp kümesine geri dönerler. Tabii ki bu, onların yerine işi alacak olan zengin ülkelerdeki tekstil işçileri için iyi haberdur.”* (Harford, 2008:254). Bu önerge taslağının UNITE (Tekstil Çalışanları Sendikası) tarafından, tekstil ürünleri ithalatının azalmasından fayda sağlayacak insanlar ile beraber hazırlanmış olması da ilginç bir ayrıntıdır. Fakir ülkelerde ücret ve çalışma şartlarında yaşanan sorunlar, bu ülkelerde üretilen ayakkabı veya giysileri boykot ederek çözülemez. Güney Kore’de olduğu gibi fakir ülkelerdeki ÇUŞ’lerin sayısı arttıkça bu ülkelerde zaman içinde zenginleşmeye başlayacaklardır. Fakir ülkelerde fabrikalar arttıkça ÇUŞ’ler, kalifiye işçiler için birbirleri ile rekabete gireceklerdir. Rekabet sonucunda ücretler artış eğilimine girecektir. Ayrıca yerel şirketler de bu süreçte modern üretim tekniklerini öğrenip büyümeye başlayacaklardır. Fabrikalarda çalışabilmek için gereken nitelikler yükseldikçe işçiler de kendilerini yetiştirmeye başlayacak, eğitim gelişecektir. Kırsal kesimden kentlere çalışmak için göç edecekler ve geride kalanların gelirleri de yükselecektir. Bu süreçte hükümetlerin vergi gelirleri de artacak, altyapı hizmetleri gelişecektir. Birçok araştırmacı sweatshop tarzı üretim yerlerine olumlu yaklaşmaktadır. Çünkü sweatshoplar buldukları ülkelerdeki alternatiflerinden çoğunlukla daha üst basamaktadır ve fakir ülkeler için daha iyi yaşam koşullarına giden merdivenin de bir basamağıdır (Harford, 2008:252-254).

Dünya Bankası’nın yapmış olduğu bir çalışmada GOÜ’ler küresel ekonomiye katılma derecelerine göre iki gruba ayrılmıştır. Çin, Meksika ve Hindistan’ın da yer aldığı 24 ülkeden oluşan birinci grubun toplam nüfusu 3 milyardır. Bu grupta yer alan ülkelerin ihracatlarının GSMH’ya oranları son yirmi yıl içinde iki kat artmıştır. Kişi başına GSMH’da 1990’larda yıllık %5 artmıştır. Afrika ve Ortadoğu ülkeleri ile Rusya’nın yer aldığı ikinci grubun nüfusu 2 milyar olup, ihracatlarının GSMH’ya oranları son yirmi yılda düşmüştür. Kişi başına GSMH’da oransal olarak düşmüş ve 1990’larda yıllık ortalama %1 değişmiştir. Uluslararası ticaret, ülkelerin belli ürünlerde

uzmanlaşmasını sağlar. Uzmanlaşma, öğrenmeyi ve ilgili konularda yeni buluşlar yapabilmeyi sağlar. Ülkeler belli konularda uzmanlaşıp ticaret yaparlarsa, dünya üretim kaynakları, işgücü ve zaman daha verimli kullanılmış olur. Uluslararası ticaret, alıcı ve satıcılarında en iyiyi aramalarına olanak sağlamış olur. Ayrıca küreselleşmenin yararlarının çoğu üretilen ürünlerden değil, aynı zamanda iktisadi çevredeki ticaret kalıplarında da kaynaklanır. Örneğin kırk yıldır ABD'ye en değerli Japon ihracı otomobil ya da bilgisayar olmayabilir. Japon üreticilerinin, Amerikan otomobil ve diğer teknoloji ürünleri üreticileri üzerinde kurduğu bir rekabet baskısı vardır. Bu daha önemlidir. Japon ihracatı, ABD firmalarını daha etkin üretim konusunda zorlamıştır. ABD üreticilerinin, tam zamanında sıfır stokla üretim fikrini, Japon ihracatından öğrendiği bir gerçektir. Ticaret çoğu zaman, ülkeler için ürün ve hizmet pazarlamaktan daha fazla artılar taşıyabilir. Ticaretin bu dolaylı faydaları fakir ülkeler için de önemlidir. Gelişmiş ülkelerin uluslararası ticaret faaliyetleri bir şekilde kısımla eğilimine girerse, bu durumdan en çok zarar görecektir olanlar yine fakir ülkeler olacaktır. Fakir ülkeler, sadece yurt içinde ürettiklerini tüketmeye zorlanırlarsa, bu durum onların yaşam kalitesini düşürecektir. Uluslararası ticaret faaliyetleri olmadan, küçük ekonomiler uzmanlaşmayı sürdüremezler. Küçük ekonomiler, sadece yurt içinde ürettiklerini tüketmeye zorlanırlarsa bu durum, ülkedeki mal çeşitliliğinin azalmasına ve fiyatların yükselmesine de neden olacaktır. Fakir ülkeler, ulusal ekonomide sadece ticaret engellerini zayıflatmakla yetinirlerse bu durum onlar için ekonomik olarak bir kayba da neden olabilir. Ancak bir yandan uluslararası ticaret serbestleştirilirken, diğer yandan daha iyi eğitim, daha iyi sağlık, teknoloji ve üretimdeki yeniliklerin transfer edilmesi, yönetim, hukuk, muhasebe gibi alanlarda geniş bir uzmanlık sağlanması konularına ağırlık verilirse, o zaman sonuç fakir ülkelerin lehine olabilir. Dünyadaki başta ekonomik olmak üzere pek çok konuda yaşanan problemleri global piyasalarla ya da küreselleşme ile ilişkilendirmek doğru değildir. *“Kesinlikle bir serbest piyasa fanatiği olmayan BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Nobel Ekonomi Ödülü için yaptığı bir konuşmasında ifade ettiği gibi, günümüzün çok eşitsizlikçi dünyasında asıl kaybedenler, çok fazla küreselleşenler değil; tam tersine küreselleşmenin dışında ve gerisinde kalanlardır.”* (Taylor, 2002:79).

Küreselleşmenin işsizlik oranını arttırdığına dair hiçbir kanıt yoktur. Küreselleşmenin hızlandığı son 20-30 yıldır küresel işsizlik oranı artmamıştır. Üstelik uluslararası ticaret yapan ülkeler, daha fazla işsizlik sorunu ile karşı karşıya

kalmamışlardır. Elbette artan uluslararası rekabet ve değişen dünyada yeni iş kollarının ortaya çıkışı gibi nedenlerle iş imkanları bir endüstriden başka endüstrilere kaymıştır. Toplam işsiz sayısında bir değişiklik olmamıştır. Bir işten çıkartılan işçiler, başka iş kollarını zorlayarak yeni iş olanakları elde etmişlerdir. Günümüzde farklı coğrafi bölgeler ve farklı meslekler arasında hareket eden işgücü muazzam boyutlara ulaşmıştır. Bu süreçte işçiler, çeşitli maddi ve manevi zararlara da uğrayabilmektedir. Ancak burada önemli olan konu küreselleşmenin işgücü devingenliğine, yani hareketliliğine sağladığı katkıdır. Örneğin ABD’de işgücü piyasaları üzerine yapılan bir araştırmada 1990’larda hemen hemen her yıl iş kollarının %10’unun silindiği görülmüştür. Ancak işsizlik oranı artmamıştır. Çünkü daha çok sayıda yeni iş kolları açılmıştır. Geçtiğimiz yüzyılda da dünyadaki gelir farklılıkları önemli ölçüde artmıştır. “*Yüksek gelirli ülkelerle düşük gelirli ülkelerin kişi başına GSMH’lerinin oranı, hesaplamalara göre, 1870’de 8,7’den 1960’da 38,5’e ve 1990’da da 45,5’e yükselmiştir.*” (Taylor, 2002:82). Küresel eşitsizlikte meydana gelen bu artış, ekonomik büyüme trenini önceden yakalamış ülkelerin, bu treni kaçırmış olan fakir ülkelere göre daha hızlı davranmasından kaynaklanır. Örneğin ABD’de kişi başına GSMH, 1870’den 1990’a kadar 9 kat artmışken, Etiyopya, Çad gibi ülkelerde bu rakam 120 yıl boyunca hiç değişmemiştir.

Kimi araştırmacılara göre küreselleşme, sağladığı fırsatlar ve neden olduğu problemler ile birlikte ele alınmalıdır. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin sağladığı yararlar şu şekilde sıralanabilir (Tanzi, 2004:57):

- *Tasarrufları da içeren dünya kaynakları, daha iyi tahsis edilmiş böylece dünya hayat standartlarında iyileşme sağlanmıştır.*
- *Bireyler, geçmişte olduğundan çok daha geniş bir ürün yelpazesinden seçim yapabilme ve bu ürünleri daha düşük fiyatlarla satın alma olanağına sahip olmuşlardır.*
- *Sınırlar açılmış, seyahat imkanları çoğalmış ve maliyeti düşmüş böylece bireyler daha uzak yerlere gidebilme şansına kavuşmuşlardır.*
- *Bireylerin ulaşabileceği bilgi miktarı ve çeşidi artmış, ayrıca bilgiye ulaşım maliyeti çarpıcı bir şekilde düşmüştür. Bunun sonucunda dünyanın bilgi birikimine ulaşmak çok kolaylaşmıştır.*

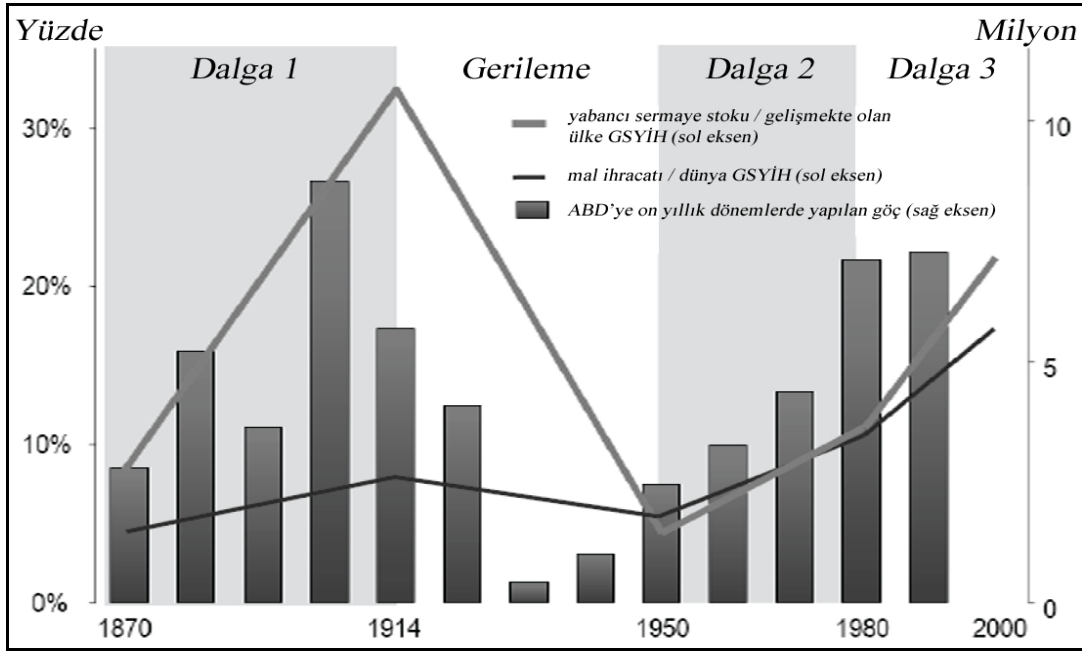
1.3.2. Kuşkucular (Skeptics)

Aşırı küreselleşmecilerin tam karşısında yer alan kuşkucular, küreselleşme karşıtları olarak bilinmektedirler. Şüpheciler küreselleşmeye kaygı ile yaklaşmakta, yaşadığımız dünyadaki hiçbir şeyin yeni olmadığını ifade etmektedirler. Şüphecilere göre, 19. yüzyılda da önemli derecede para ve mal ticareti yapılmaktaydı. Günümüzde birçok ülkenin oldukça katı bir biçimde uyguladıkları ulusal sınır kontrol ve kurallarına karşın, 19. yüzyılda insanlar pasaport bile kullanmamaktaydılar. Günümüzde dünya ekonomisinde gerçekleşen serbestleşme düzeyi, 100 yıl önceki duruma geri dönüşten başka bir şey değildir. Kısacası şüpheciler küreselleşmenin yeni bir şey olmadığını ve kavramın günümüzde bu kadar ön plana çıkmasının, zamanın ideolojisi haline gelmesinden kaynaklandığını iddia etmektedirler. *“Onlar için küreselleşme, sosyal refah devletini yok eden, minimal devlet ve hükümeti amaçlayan çevrelerin sık sık kullandığı basit bir kavramdır.”* (Hablemitoğlu, 2004:22). Küreselleşme karşıtlarına göre, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan bölgeselleşme sonucunda, dünya küresel bir uygarlığa dönüşmenin aksine, giderek bölünmeye doğru yönelmektedir. Küreselleşme bütünleşmeye değil, farklı kültürler ve uygarlıklar arasında yeni çatışmalara ve bölünmelere neden olmaktadır. Küreselleşme karşıtları, aynı zamanda dünya ekonomisi içindeki eşitsizliğe dikkat çekmekte ve bu durumun bir dünya toplumunun doğuşunun aksine, kökten dinciliğin ya da saldırgan milliyetçiliğin doğuşuna neden olduğunu savunmaktadırlar.

Küreselleşme şüphecileri, radikal ekonomik küreselleşme taraftarlarının iddialarını sığ ve dayanıksız bulmaktadırlar. Küreselleşme şüphecilerini rahatsız eden üç durum vardır. Bunlardan birincisi, yeni küresel ekonominin, geçmişteki uluslararası ekonomiden ne şekilde farklı olduğunu anlatan bir model yoktur. İkicisi, sektörlerin ve süreçlerin uluslararasılaşmasının, bağımsız piyasa güçleri tarafından yönlendirilen bir ekonomik büyümenin kanıtları gibi sunulmaktadır. Üçüncüsü, mevcut değişikliklerin öncesi olmayan olaylar olarak gösterilmesi ve geleceğe doğru devam edecek şekilde yerleşmiş olgular olarak tasvir edilmesidir. Şüphecilerin küreselleşme hakkında öne sürdükleri fikirler şu şekilde sıralanabilir. Şüphecilere göre günümüzdeki ileri derecede uluslararasılaşmış ekonomi, tarihte görülmemiş bir şey değildir. Modern üretim teknolojileri ile birlikte uluslararasılaşan ekonomi, 1860’lı yıllardan itibaren gözlenmektedir. Bazı açılardan günümüzdeki uluslararası ekonomi, 1870’den 1914’e kadar geçerli olan yapıdan, daha az açık ve daha az bütünleşmiştir. Diğer taraftan

gerçek anlamda ulus-ötesi şirketlere de az rastlanmaktadır. Günümüzde çoğu şirket ulusal temelli olup, varlıklarının, üretimlerinin ve satışlarının yoğunlaştığı ana ulusal merkezindeki gücünden dolayı çok uluslu olarak ticaret yapmaktadır. Sermayenin hareketliliği, yatırımların ve istihdamın GÜ'lerden GOÜ'lere doğru kaydığı sonucunu doğurmamaktadır. Bunun yerine DYY, gelişmiş endüstriyel ekonomilerde yoğunlaşmakta ve üçüncü dünya, yabancı yatırım ve ticaret açısından marjinal olarak kalmaya devam etmektedir. Şüpheliler, radikal küreselleşmecilerin öne sürmüş olduğu, dünya ekonomisinin gerçek anlamda küreselleştiği fikrine de katılmamaktadırlar. Şüphelilere göre, dünya ticareti, yatırımı ve finansman akışı Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika üçlüsünde gerçekleşmektedir. Bunun bir sonucu olarak gelişmiş ekonomik güçler, mali piyasalara ve diğer gelişmemiş ekonomiler üzerinde güçlü yönetim baskıları uygulayabilmektedir. Böylece global piyasalar hiçbir şekilde düzenleme ve kontrol dışında kalmış değişimlerdir (Hirst ve Thompson, 2006:26; 2007:27).

Şekil 2: Üç Küreselleşme Dalgasında Uluslararası Ekonomik Entegrasyon, 1870-2000

Kaynak: FRIEDEN, Jeffrey (2008), *Will Global Capitalism Fall Again?*, Presentation for BRUEGEL's Essay and Lecture Series, Brussels, Page 8.

Şekil 2'de küreselleşme ile birlikte 1870'den 2000 yılına kadar geçen sürede, gelişmekte olan ülkelerdeki uluslararası yatırımlarda, dünya ticaretinde ve ABD'ye göç eden göçmen sayılarında meydana gelen değişimler gösterilmiştir. Bunların tümü ekonomik entegrasyonun göstergeleridir. Şekle göre dünya ekonomisi gittikçe artan bir şekilde bütünleşmekte ve ileride daha fazla bütünleşeceği düşünülmektedir. Şekle geniş

bir perspektiften bakılırsa, günümüzde ulaşılan ekonomik entegrasyon düzeyinin, aslında 100 yıl önce de var olduğu görülebilmektedir. Dünya ekonomisi 100 yıl öncede bugünkü kadar bütünleşmişti ve on yıllar boyunca ticaret, yatırım, göç ve parasal ilişkiler küreselleşmişti. Şekildeki çizgilerin V şeklinde olmasından anlaşılacağı üzere belli bir dönemde küreselleşme durmuş ve 1914’lü yıllardan itibaren dünya piyasaları tekrar bütünleşme eğilimine girmiştir. Sadece uluslararası yatırımlara bakılırsa, birkaç yıl önce uluslararası yatırım düzeyinin I. Dünya Savaşı’ndan hemen önceki dönemden daha düşük olduğu görülmektedir. Aynı durum mal ticareti için de görülebilmektedir. I. Dünya Savaşı öncesi mal ticareti düzeyine ancak 1980’li yıllarda erişilebilmiştir. Uluslararası göç gibi konularda ise dünya eskiye oranla daha az entegre durumdadır. 1914’e kadar olan dönemde malların, sermayenin ve insanların dolaşımı da günümüzdeki kadar serbestti. Ancak I. Dünya Savaşı, birinci küreselleşme döneminin siyasi, sosyal ve ekonomik hüsrana sona ermesine neden oldu. 1914’ten sonra, küresel ekonominin yeniden bütünleşmesi çabaları tüm dünyayı Büyük Buhran’a sürükledi. Şekil 2, küreselleşme şüphecilerinin bazı iddialarını kanıtlar niteliktedir. *“Günümüzdeki küresel akımların seviyesi klasik altın standardı dönemiyle (1870-1914) karşılaştırılabilir veya daha düşük düzeydedir ve benzer olarak uluslararası ilişkilerdeki ikinci dünya savaşı sonrası büyüme, 1930 ve ikinci dünya savaşındaki bozulmadan sonraki ilk duruma dönüşten çok az farklıdır.”* (Perraton vd., 2006:2). Şüpheciler, geçmişle karşılaştırma yaparak, günümüzdeki ekonomik bağımlılık düzeyinin bugüne kadar hiç görülmemiş olduğunu kabul etmemektedirler.

Küreselleşme olumlu ve olumsuz pek çok sonucu doğurmaktadır. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelere göre küreselleşmenin sonuçları farklılıklar göstermektedir. Ekonomi açısından düşünülürse küreselleşme sürecinde büyük şirketler ile bunların köken ülkelerinin dünya pazarlarındaki payları artmaktadır. Bu şirketler belirli tüketim kalıplarını toplumlara dayatarak, yerli tüketim alışkanlıklarının yok olmasına neden olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerdeki pazarlara giren ÇUŞ’ler, zamanla bu ülkelerdeki ticari sisteme hükmetmektedirler. Katma değeri yüksek olan ileri teknoloji ürünleri gelişmiş ülkelerde üretilirken, katma değeri düşük ürünlerde az gelişmiş ülkelerde fason olarak üretilmekte ve fason üretimin organizasyon ve karı ÇUŞ’ler tarafından yönetilmektedir. Az gelişmiş ülkeler ÇUŞ’lere tek taraflı olarak bağımlı hale gelirken, bu ülkelerdeki sanayi ve ticaret faaliyetleri ÇUŞ’lerin kontrolüne girmektedir. Bu süreçte ticari ve ekonomik kazançlarını büyük ölçüde ÇUŞ’lere aktaran az gelişmiş

ülkelerin, kendi çıkarları doğrultusunda bir sanayi ve ticaret politikası oluşturma olanakları kalmamaktadır. Küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak az gelişmiş ülkelerin işgücü ÇUŞ'lere bağlanmaktadır. Bu ülkelerdeki karar alma mekanizmaları olan siyaset ve bürokrasi de güçlü devletlere ve ÇUŞ'lere bağımlı hale gelmektedir. Kültürden eğitime, ekonomiden siyasete kadar her alanda güçlü devletlerin ve ÇUŞ'lerin kontrolü altına giren az gelişmiş ülkelerde ulusal ve yerel kültürün yerini küresel güçlerin ürün ve anlayışları almaktadır (Manisalı, 2006:3-5). Bunların yanı sıra dünya nüfusunun %80'ini meydana getiren az gelişmiş ülkelerin, dünya gelirlerinden aldığı pay giderek küçülmekte ve kendi içindeki gelir dağılımı da bozulmaktadır. Ancak batı bu durumdan olumsuz etkilenmemekte, hatta gücünü arttırmaktadır. Batıda bazen paylaşım dengesizlikleri meydana gelse de yüksek ortalama gelir düzeyi sayesinde bu problemler toplumsal çatışmalara yol açmamaktadır. Türkiye'de de az gelişmiş ülkeler ile benzer sorunlar yaşanmaktadır. Sanayiden tarıma, bankalardan ulaşıma kadar birçok sektör yabancıların eline geçmektedir. *“Bir süre önce Sabancı, Toyota'daki %25'lik son hissesini de sattı. Oysa 10 yıl önce %50 Türk sanayisinin elinde diyerek övünüüyordu. Sistem Türk sanayicisini yaşatmadı ve tasfiye etti.”* (Manisalı, 2006:47).

“Tanzanya ile Goldman Sachs arasında ne fark vardır? Birincisi, yılda 2.2 milyar dolar kazanan ve bu kazancını 25 milyonluk nüfusuna dağıtan bir Afrika ülkesidir; ikincisi, yılda 2.6 milyar dolar kazanan ve bu kazancını 161 ortağına dağıtan bir yatırım bankasıdır.” (İlhan, 2005:134). Alıntıdan anlaşılacağı üzere küreselleşmeyi savunan güçlerin her biri devlet ölçeğinde gelişmiştir. Hesap edildiğine göre 35.000'in üzerinde olduğu düşünülen ÇUŞ'lerin en etkili ve önemli olanları 200 civarındadır. Bu 200 şirketin 172'si ABD, Japonya, Fransa, Almanya ve İngiltere kökenlidir. Bu kadarı bile küreselleşmenin neden olduğu, ülkeler arası eşitsizlik derecesini göstermektedir. Bu 200 şirket, 1980'li yıllarda görülen durgunluktan bile olumsuz etkilenmemişlerdir. Bu şirketlerin 1982'den 1992'ye kadar olan satış toplamları 3.000 milyardan 5.800 milyar dolara yükselmiş, GSMH içindeki payları da %24,2'den %26,8'e çıkmıştır. Adına yeni dünya düzeni denilen özelleştirme ve küreselleşme, ekonomi alanında çok büyük problemlere yol açmıştır. *“...dünya ölçeğindeki eşitsizliğe baktığınız zaman, bu eşitsizlik çok büyük; insanların çok ufak bir bölümü insan gibi yaşıyorsa, beşte dördlük kısmı goril gibi bile yaşamını sürdüremiyor; o zaman pazar mekanizmasındaki eşitsizlik geometrik diziyle katlanarak ortaya çıkıyor...”* (İlhan, 2005:158). Küreselleşme ile oluşan rekabet ortamında, kazananlar büyük kazanmış, kaybedenler ise büyük

kaybetmişlerdir. Küreselleşmenin sonucunda işletmeler ile çalışanlar arasındaki ilişkilerde de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Önceleri işletmelerin yüksek kar elde etmeleri, işçilerin iş güvencesini ve maaşlarının yükselmesini sağlarken, günümüzde uluslararası rekabet nedeniyle yüksek kar elde etme ve işten çıkarma operasyonları aynı anda gerçekleşebilmektedir.

Küreselleşmenin olumsuzluğunu öne çıkaran söylemlerin başında, küreselleşmenin aslında ideolojik bir kurgu olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Bu düşünceye göre küreselleşme, küresel sermaye ve serbest piyasa egemenliğini pekiştirmeye yarayan ideolojik bir araçtır. Küreselleşmeye karşı olan diğer söylem ise kültürel boyutu ile ilgilidir. Küreselleşme karşıtlarına göre, batı değer ve kültürleri yayılarak, dünya kültürel boyutta homojenleşmeye doğru ilerlemektedir. Bu süreçte toplumlar içinde de aşırı ulusalcılık ve etnik ayrışmalar oluşmaktadır. Ayrıca küreselleşme, zenginliğin ve refahın dağılımı kadar, fakirlik ve sefaletin dağılımını da hızlandırmıştır (Balay, 2004:64).

İnsanlığa birçok yarar sağlamış olan küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, aynı zamanda pek çok maliyet ve problemleri de beraberinde getirmiştir. Küreselleşme ve gelişen teknolojinin neden olduğu problemleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Tanzi, 2004:57):

- *Küreselleşmenin sanayileşmiş ülkelerdeki çalışan vasıfsız işçilerin ücretlerinde düşüslere neden olduğu tartışılmaktadır. Bu düşüş, ilgili ülkelerde daha dengesiz bir gelir dağılımına yol açmıştır.*
- *Ticaret hacmindeki muazzam artış, gümrük görevlilerinin giriş-çıkış denetimlerini zorlaştırmakta, uyuşturucu ve silah gibi yasadışı ürünlerin kontrolünü aksatabilmektedir.*
- *Küreselleşme, ülkelerin vergi politikalarını kendi istedikleri gibi geliştirmelerini baltalamıştır.*
- *Küreselleşme, olumsuz dış etmenlerin diğer ülkeleri etkileme ihtimalini arttırmıştır. Radyoaktif malzemeleri içeren, sağlığa zararlı olabilecek ürünlerin ihracının yaratabileceği tehlikeler aşıkardır.*
- *Çok sayıda bireyin ya da malın önlenemez biçimde, yağmur ormanları gibi dünyanın bakir kalmış bölgelerine girmeleri, bu kapalı alanlardan yayılabilecek ve dünyanın geri kalan kısmını tehdit edebilecek bilinmeyen ve tehlikeli virüslerin ve/veya bakterilerin yayılma ihtimalini arttırmıştır.*

- *Küreselleşme sirayet etkileriyle uluslararası finansal krizlerin yayılması olasılığını arttırmıştır.*

1.3.3. Dönüşümcüler (Transformationalists)

Dönüşümcüler için küreselleşme, dünya düzenini yeniden şekillendiren sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki temel itici güçtür. Günümüzde ülkelerin uluslararası faaliyetleri ile iç işleri arasındaki ayırım ortadan kalkmıştır. Ekonomik anlamda gelinen aşama, 19. yüzyıldan farkı bir tarafa, kırk yıl öncesinden bile farklıdır. Uluslararası ticaret hacmi 19. yüzyılla karşılaştırılmayacak kadar artmıştır. Bunun yanında dünya ekonomisi giderek daha çok hizmet sektörüne bağlı hale gelmektedir. Bilgi, iletişim, elektronik ve finans ekonomisi içeren hizmetler, en önemli sektörler haline gelmiştir. Geçmişe göre çok daha bütünleşmiş yeni bir küresel pazar oluşturulmuştur. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde eski alışkanlıklar unutulmaya, kültürler de diğer kültürler ile karşılıklı etkileşime girmeye başlamıştır. Yaşanan gerçekler dünyanın geçmişten çok farklı yeni bir döneme girdiğini göstermektedir. Bu süreçte ulusal hükümetler de otorite ve güçlerini yeniden yapılandırmaktadırlar. Dönüşümcüler, *“hem aşırı küreselleşmecilerin, egemen ulus devletin sonunun geldiği iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı şüphecilerin hiçbir şey değişmedi tezini reddetmektedirler.”* (Hablemitoğlu, 2004:24; Özerkmen, 2004:137). Dönüşümcüler küreselleşme konusunda radikallere daha yakın durmaktadırlar. Bu yüzden dönüşümcüler, ılımlı küreselleşmeciler olarak da anılmaktadırlar.

Küreselleşme konusunda kuşkucular hiçbir şeyin yeni olmadığını düşünmektedirler. Ancak dönüşümcülere göre, kuşkucular yanılmaktadır. Yeni olan şey sadece ulusal sınırlar içindeki günlük yaşam değil, ileri derecedeki karşılıklı bağımlılık ve yükümlülükle birlikte yoğun bir etkileşimdir. Medyadaki, tüketimdeki ve turizmdeki ulus ötesi kavrayış da yenidir. Topluluğun ve sermayenin yersizleşmesi, küresel ekolojik tehlikelerin bilincinde olmak, global kültür endüstrilerinin yayılmasının düzeyi, Avrupa devletler yapısının gelişimi ve ulus ötesi aktörlerin, kurumların, anlaşmaların sayısı ve gücü olgularının hepsi yenidir (Beck, 2006:223).

Radikaller ve şüpheciler şeklinde birbirine rakip olan iki düşünce sisteminin dışında kalan görüşleri dönüşümcü düşünce başlığı altında toplamak mümkündür. Bu düşünce sistemi, bir orta yol arayışı, yeni bir perspektif benimsenmesi sürecini içerir. Dönüşümcüler, her iki söylemde de geçen olumsuzlukları, aşırılıkları ve ideolojik etkiyi

yok etmeye çalışırlar. Bu bakış açısına göre, küreselleşme fırsatları kadar riskleri, olumlulukları kadar olumsuzlukları içinde barındırmaktadır. Küreselleşmenin olumsuzluk potansiyeli taşıyan unsurları kontrol altına alınarak ve sağladığı faydalardan da en iyi şekilde istifade edilerek, radikaller ve şüphecilerin uzlaşmaya varabileceğini düşünmektedirler. Bu yönleri ile küreselleşme hakkında örtük bir iyimserlik taşımaktadırlar. Dönüşümcüler, küreselleşmenin az gelişmiş ülkelerin aleyhine işleyen yönlerinin bertaraf edilmesine vurgu yapmaktadırlar. Rekabet için eşit olanaklara sahip olunması, olumsuzlukların telafi edilmesi ve doğru yönetilmesi konularına dikkat çekerler. Küreselleşmenin henüz tamamlanmamış bir süreç olduğunu ve yönlendirilebileceğini düşünürler. Dönüşümcü söylemde öne çıkan diğer bir husus, bu düşünce sisteminin sadece ekonomik alana odaklanmayıp, ekonomi dışı yenilikçi ve değişken doğasına da göndermeler de bulunmasıdır. *“Daha yüksek demokrasi standartları, daha iyi yaşam, insan haklarının ilerlemesi, özgürlüklerin gelişmesi gibi alanlarda da küreselleşmenin içine çekilmiş ülkelerin çok daha hızlı ve örnek modellerden hareketle sıçramalar yapacağı inancı benimsenir.”* (Şen, 2006:154).

“Giddens’in de dahil olduğu ve dönüşümcüler diye nitelendirilen bu üçüncü grup, küreselleşmeyi modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak görmektedir.” (Kaya, 2009:11). Dönüşümcüler, ulusal hükümetlerin otorite ve güçlerinin yeniden yapılanma sürecine girdiğini düşünmektedirler. Ulus devletler günümüzde hala güçlüdürler ve siyasal arenada oynayacak büyük rolleri vardır. Ancak günümüzde ulus-devletin yeniden yapılanma sürecine girerek bir dönüşüm yaşadığı gerçeği göz ardı edilemez. Artık ulusal ekonomi politikaları eskisi kadar etkili değildir. Ayrıca jeopolitiğin geçmişteki biçimleri de eskimekte olduğu için, uluslar kimliklerini yeniden düşünmek zorundadırlar. Sermaye ve üretimin tüm dünyaya yayılması, buna paralel olarak tüketim kalıplarının homojenleşmesi, uluslararası ekonomi kuruluşlarının artan etkisi ile çok uluslu şirketlerin yükselişi gibi olgular küreselleşmenin yalnızca ekonomik boyutuna vurgu yapmaktadır. Ancak küreselleşme dönüşümcülere göre, düşünce sisteminde bir dönüşümü ve bu durumun da davranışlara yansımaları ifade eder.

“Dönüşümcülere göre, bugün yaşanan hızlı sosyal, politik ve ekonomik değişimlerin gerisinde küreselleşme olgusu bulunmakta ve bu gelişmeler modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendirirken, içerisinde bir takım

belirsizlikleri de barındırmaktadır.” (Yılmaz, 2010:15). Dönüşümcüler, ulusal olan ile uluslararası olan arasındaki sınırların giderek ortadan kaybolduğunu düşünseler de, küreselleşme hakkında tam ve kesin bir resim çizememektedirler. Dönüşümcüler, günümüz dünyasında yaşananları devam eden bir süreç olarak görmektedirler. Ancak yaşanan sürecin hangi tarafa yöneldiği, gelecekte dünyanın, ekonomik, siyasal ve kültürel olarak ne durumda olacağı konuları belirsizlikler taşımaktadır. Dönüşümcüler, küreselleşmeye, kendi içinde çelişkiler barındıran bir olgu olarak bakmaktadırlar. Dönüşümcülere göre, küreselleşme ile birlikte dünya düzeni yeniden belirlenmekte ve bu süreçte kimi ülkeler kazançlı çıkarken, kimileri de zarar görmektedirler. Bu süreçten zararlı çıkan ülkeler yeni dünya düzeninden uzaklaşarak marjinalleşmektedirler. Böylelikle küreselleşme, kazananlar kadar marjinalleşenleri de oluşturmaktadır. Dönüşümcülere göre, ulus devletin gücü tam anlamıyla sona ermesede, alınan kararlar üzerinde eskisi kadar gücü ve otoritesi kalmamıştır. Ulus devlet yapısı tam olarak bitmemiş olsa da, yeni strateji ve işlevlerle donatılmaktadır. Dönüşümcüler, soğuk kanlı bir analiz yaparak, küreselleşmenin çelişkilerine, kazanımlarına ve risklerine dikkat çekmektedirler (Yılmaz, 2010:15).

Radikaller gibi dönüşümcüler de, küreselleşmeyi yeni bir süreç olarak kabul etmektedirler. *“Dönüşümcülere göre, son 30 yılda 19. yüzyıla göre daha bütünleşmiş yeni bir küresel pazar oluşmuş, karşılıklı alınıp satılan mal miktarı 19. yüzyıla karşılaştırılamayacak kadar fazlalaşmıştır. Hizmet sektörünün önemi ve ekonominin hizmet sektörüne bağlılığı artmış, haberleşme teknolojisindeki gelişmeye bağlı olarak eski yapılar yıkılmaya, eski alışkanlıklar yitirmeye, kültürler karşılıklı etkileşime girmeye başlamıştır.”* (Öztürk, 2006:83).

Dönüşümcülere göre küreselleşme, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişimlerin arkasındaki temel güç olarak düşünülmektedir. Dönüşümcülere göre bu güç yeni bir dünya düzenini başlatmıştır; günümüzde ekonomik, sosyal ve siyasal yaşam, yüzyıl öncesine benzememekte, insanlık 30-40 yıl öncesinden bile daha farklı bir dünya düzeninde yaşamaktadır (Gavcar vd., 2006:260; Sönmez, 2006:182).

Dönüşümcüler, küreselleşmeyi peşinen iyidir ya da kötüdür şeklinde değerlendirmek yerine daha bütüncül bir yaklaşımla hareket ederler. Bu yaklaşıma göre, küreselleşmenin hem aydınlık hem de karanlık yüzü vardır ve küreselleşme savunucuları küreselleşmeyi aydınlık yüzü ile karşıtları ise karanlık yüzü ile

değerlendirmektedir. Ancak bu görüşe göre küreselleşme yönlendirilebilir bir süreç olduğu için, bu süreçte zararları bertaraf edilip fırsatlarından yararlanmak mümkün olabilir (Seymen ve Bolat, 2005:12).

1.4. Küreselleşmenin Sürecini Yönlendiren Kuruluşlar

Günümüzde uluslararası sistem giderek küresel bir sisteme dönüşmektedir. Bu sistem içinde devletlerin yanı sıra, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve çok uluslu şirketler (ÇUŞ) gibi yeni aktörler yer almaktadır. Bu aktörler bir yandan küreselleşme sürecini hızlandırırken, diğer yandan küreselleşme sürecine yön vermektedirler (Bolat vd., 2005:41). Aşağıda sırasıyla GATT, DTÖ, IMF, DB, BM ve ILO hakkında açıklamalar yapılacak ve ÇUŞ konusu yeni bölümde ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

1.4.1. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra ABD tarafından BM çerçevesinde dünya ekonomisinin yeni kuralları oluşturulmak amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. İstikrarlı bir serbest ticaret düzeni elde etmek temel amaçtı. Dünya ekonomisinin yeniden yapılandırılması amacıyla 1944'te Bretton Woods'taki Birleşmiş Milletler Konferansı'nda IMF ve DB'nin kurulmasına karar verildi. IMF ve DB'nin finans alanındaki faaliyetlerini düzenlemek için GATT, 30 Ekim 1947'de Cenevre'de imzalanmıştır. Uluslararası Ticaret Örgütü'nün sadece 4. bölümü olan GATT 1 Ocak 1948'de yürürlüğe girmiştir. Önceleri sadece 28 ülkenin imzaladığı GATT, zamanla büyüdü. GATT, uluslararası ticareti düzenleyen en önemli çok taraflı anlaşma olup, günümüzde 110'u aşkın ülke tarafından imzalanmıştır. GATT'ın başlıca fonksiyonları şunlardır (Bolat vd., 2005:41; Kartal, 2008:179):

- *Uluslararası ticaret ortamını serbestleştirmeye ve daha istikrarlı hale getirmeye yönelik bir uluslararası ticaret forumu özelliği taşımak,*
- *Üye ülkelerin uluslararası ticarete uyacakları ve üzerinde çok taraflı olarak uzlaşmaya varılmış bir kurallar bütünü olmak,*
- *Üye ülkeler arasındaki uyuşmazlıkların çözümlenebileceği bir uluslararası divan olmak,*
- *Koruma aracı olarak sadece gümrük tarifelerini kullanmak.*

Diğer uluslararası ekonomi kuruluşları gibi GATT'ın da amaçları üye ülkelerin yaşam seviyelerini yükseltmek, reel gelir ve efektif talepte istikrarlı bir büyümeyi sağlamak, dünya kaynaklarının etkin kullanımını sağlamak ve üretim ve ticaretin geliştirilmesine yardımcı olmaktır (Bolat vd., 2005:41; Kartal, 2008:180).

GATT çerçevesinde 8 adet müzakere dönemi gerçekleştirilmiştir. Bu müzakereler ile GATT ana metni değiştirilmeden, dünya konjonktüründe gerçekleşen ekonomik ve siyasal gelişmeler doğrultusunda bir dizi ek anlaşmalar düzenlenmiştir. Ek anlaşmalar yoluyla, değişen dünya şartlarında, üye ülkelerin uluslararası ticarete duyduğu ihtiyaç ve gereksinimler karşılanmaya çalışılmıştır. GATT çerçevesinde gerçekleştirilen ve küreselleşmeye hız kazandıran en önemli değişiklikler, 1986-1993 yılları arasında yapılan 'Uruguay Round' müzakerelerinde gerçekleştirilmiştir. Uruguay Round'un en önemli sonucu küreselleşmeye hız kazandıran Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıdır. Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ile GATT kaldırılmıştır. Bu döneme kadar GATT sistemi yaptırım gücü olan bir merci olmadığından tam olarak işletilememiştir (Bolat vd., 2005:43).

1.4.2. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)

Ülkeler arasındaki mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamak için Bretton Woods Konferansı'nda kurulmuş olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun yanında üçüncü bir örgüt olarak Dünya Ticaret Örgütü 1 Ocak 1995'te kurulmuştur. DTÖ, Uruguay Round'u müzakerelerinin sonucunda kurulmuş ve GATT'ın yerini almıştır. *"Dünya Ticaret Örgütü'nün amacı, üye ülkelerin ticaret ve ekonomi alanındaki ilişkilerini geliştirmek, hayat standartlarını yükseltmek, tam istihdamı sağlamak, reel gelir ve talep hacminde istikrarlı bir artış sağlamaktır. Bunların yanında dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine uygun bir şekilde kullanımını sağlamak ve çevreyi koruyacak ve farklı gelişme seviyelerindeki ülkelerin ihtiyaç ve endişelerine cevap verecek şekilde mevcut kaynakları geliştirmekte Dünya Ticaret Örgütü'nün amaçları arasında yer alır."* (Karaca, 2003:86).

DTÖ, GATT'ın devamı olarak kurulmasına karşın, ikisi arasında birçok açıdan farklılıklar bulunmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü ve GATT arasındaki farklar şu şekilde sıralanabilir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009:7):

- *GATT, herhangi bir kurumsal yapısı olmayan ve kuruluşundaki amacı 1940'ta Uluslararası Ticaret Örgütü'nü kurmak olan ve bu amaçla çeşitli kuralları içeren çok taraflı bir anlaşmadır,*
- *GATT, geçici olarak kurulmuş ve 40 yıllık bir faaliyetten sonra anlaşmaya taraf olan hükümetler GATT'ı sürekli bir anlaşmaya çevirmek istemişlerdir. DTÖ taahhütleri buna karşın sürekli bir karakter taşımaktadır,*
- *GATT kuralları sadece mal ticaretini kapsarken, DTÖ mal ticaretinin yanında, hizmetler ticareti ve ticari nitelikteki fikri mülkiyet haklarını da kapsamaktadır,*
- *GATT anlaşması çok taraflı bir araçken 1980'lerde yeni pek çok anlaşma ilave edilerek, selektif bir yapıya dönmüştür. DTÖ'yü oluşturan anlaşmalar ise neredeyse tamamı çok taraflıdır ve taahhütler üyelerin tamamını bağlamaktadır,*
- *DTÖ, GATT'a göre anlaşmazlıkların çözümünde daha hızlı çalışan, otomatik mekanizmalara sahiptir.*

Günümüzde tüm sanayileşmiş ülkeler DTÖ üyesi konumundadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bağımsız ülkeler de DTÖ üyesi olmuşlardır. Günümüzde DTÖ üyesi yaklaşık 150 ülkenin, dünya ticareti içindeki payı %97'nin üzerindedir. DTÖ, dünya ticaretini evrensel boyutta serbestleştiren ve küreselleşmeyi hızlandıran en önemli faktörlerden birisidir. Dünya Ticaret Örgütü'nün faaliyetleri şu şekilde sıralanabilir (Bolat vd., 2005:44):

- *Dünya Ticaret Örgütü'nün kapsamına giren -GATT'tan devir alınan- anlaşmaların uygulanmasını sağlamak ve bu anlaşmalara işlerlik kazandırmak,*
- *Mevcut ve yapılacak yeni çok yanlı ticaret görüşmeleri için bir forum oluşturmak ve ticareti serbestleştirme çabalarına yeni alanlar katmak,*
- *Üye ülkeler arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları hızlı ve etkili biçimde çözmek,*
- *Üye ülkelerin dış ticaret politikalarını incelemek ve değerlendirmek,*
- *Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve bunlara bağlı kuruluşlarla yakın işbirliği kurmak,*

- *Uluslararası ticaret sisteminin faydalarından yararlanmaları için, gelişmekte olan ülkelere ve dönüşüm ekonomilerine yardımcı olmak.*

1.4.3. Uluslararası Para Fonu (IMF)

IMF'nin kurulmasına yol açan nedenleri 1930'lu yıllarda aramak gerekmektedir. Büyük Buhran olarak bilinen bu dönemde uluslararası ekonomik ilişkiler büyük bir çıkmaza girmiştir. Çoğu ülke büyük buhranın etkilerinden korunmak için, dünya piyasalarındaki paylarını korumak adına bir yandan rekabetçi devalüasyonlara başvurmuş, diğer yandan kendi iç pazarlarını korumak için gümrük tarifelerini yükseltmiştir. Tüm bu gelişmeler dünya ticaret ve üretimini daraltmıştır. Devam eden yıllarda II. Dünya Savaşı'nın çıkması, özellikle Avrupa ülkelerinin ekonomilerini güçsüzleştirmiş, üretimi düşürmüş ve yatırımları azaltmıştır. Bu süreçte savaş giderlerinin, karşılıksız para basılarak karşılanması enflasyonu aşırı yükseltmiştir. Dünya ekonomisinde yaşanan bu olumsuz gelişmeler yeni bir uluslararası para sisteminin kurulması, döviz kurlarında istikrar sağlanması ve dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ihtiyaçlarını gündeme getirmiştir. Bu ihtiyaçları karşılamak amacıyla düzenlenen Bretton Woods Konferansı'nda 45 ülkenin katılımıyla IMF'nin kurulması kararlaştırıldı. Konferansta ünlü İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes ve ABD maliye bakan yardımcısı Harry Dexter White'ın fikirleri ile son halini alan fon, takip eden otuz yıl boyunca uluslararası finansal sistemin yöneticisi konumunda olmuştur. 27 Aralık 1945'te Uluslararası Para Fonu anlaşma maddeleri imzalanmış ve 1 Mart 1947'de finansman işlemlerine başlamıştır (Özkaya, 2009:103; Öztürk, 2002:97; Ünay, 2009:4).

IMF'nin kuruluş amaçları 6 grupta toplanabilir (Öztürk, 2002:102):

- *Uluslararası parasal işbirliğini sağlamak,*
- *Uluslararası ticaretin uyumlu biçimde gelişmesi ve ticaret hacminin artışını kolaylaştırmak, böylece tüm üye ülkelerde istihdamın genişlemesine, reel gelir düzeyinin yükselmesine ve üretken kaynakların artırılmasına katkıda bulunmak,*
- *Döviz kurunun istikrarını korumak,*
- *Üyeler arasındaki cari ödemelerde çok taraflı ödemeler sisteminin oluşturulmasına yardımcı olmak ve uluslararası ticaretin önünde engel oluşturabilecek kambiyo kısıtlamalarını ortadan kaldırmak,*

- *Garanti karşılığında üyelerin fon kaynaklarından yararlanmalarını sağlamak, üye ülkelere güvence vermek ve böylece üyelerin ulusal ve uluslararası plandaki refahını tehlikeye sokmaksızın cari ödemelerdeki dengesizlikleri gidermek,*
- *Bir önceki amaca uygun biçimde üye ülkelerin cari ödemelerdeki dengesizlik süresini kısaltmak ve yoğunluğunu azaltmak şeklinde sıralanabilir.*

Bugün Uluslararası Para Fonu'nun üye sayısı 180'nin üzerinde olup, bu ülkelerin dünya ticareti içindeki payı %90'nın üzerindedir. Ayrıca IMF'ye üye olan ülkeler aynı zamanda Dünya Bankası'na da üyedirler (Bolat vd., 2005:45).

1.4.4. Dünya Bankası (WB)

Dünya Bankası, 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında ABD New Hampshire Eyaletine bağlı Bretton Woods kasabasında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı sonucunda kurulmuştur. Dünya Bankası'nın işlerlik kazanması 1946 yılını bulmuştur. 2001 yılı itibariyle 183 üyesi bulunan Dünya Bankası'nın merkezi Washington'dadır. Ülkelerin Dünya Bankası'na katılımı için Uluslararası Para Fonu'na üye olmaları gerekmektedir. IMF ve WB ikiz kuruluşlar olsalar da her iki kuruluşun faaliyet alanları birbirinden farklıdır. Uluslararası Para Fonu, uluslararası mali konularla ilgilenirken, Dünya Bankası az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunları ile ilgilenmektedir (Bolat, vd., 2005:46; Öztürk, 2006:39).

Dünya Bankası, kurulduğu ilk yıllarda, II. Dünya Savaşı'ndan sonra tahrip olmuş ülkelerin yeniden inşası ve uluslararası sermaye akışlarını bu ülkelere yönlendirmek ile görevlendirilmişti. Dünya Bankası günümüzde ilgi alanını ülkelere kredi sağlamak karşılığında ülkelerin ekonomik, toplumsal ve yönetsel yapı ve dengelerini değiştirmeye yöneltmiştir (Bolat vd., 2005:46).

Dünya Bankası ana sözleşmesinin 1. maddesi, kurumun kuruluş amaçlarını içermektedir. Bu maddeye göre kurumun kuruluş amacı kısaca şu şekildedir (Öztürk, 2006:39):

- *Üye ülkelerin savaşın oluşturduğu yıkıntıların düzeltilmesi de dahil olmak üzere, kalkınma ve yeniden yapılanma çabalarına, verimli sermaye yatırımları kanalıyla yardımcı olmak, gelişme yolundaki ülkelerin kaynaklarının ve verimli imkanlarının geliştirilmesini özendirme,*

- *Özel ve yabancı yatırımlara garanti vermek ya da kredi katılımında bulunmak yoluyla desteklemek; özel sermayenin yetersiz olduğu yerlerde kendi kaynaklarını kullanmak suretiyle destek sağlamak,*
- *Uluslararası ticareti geliştirmek ve ödemeler dengesi istikrarını sürdürebilmek için kalkınma amaçlı uluslararası yatırımları özendirmek,*
- *Başka kanallardan sağlanan kredileri yeniden düzenlemek ya da garanti etmek suretiyle daha yararlı ve acil projelerde öncelikle kullanılmasını sağlamak,*
- *Savaş döneminden barış dönemine geçişte mümkün olan en uygun koşulların sağlanmasına yönelik uluslararası yatırımları yönetmek biçiminde sıralanabilir.*

1.4.5. Birleşmiş Milletler (UN)

Yirminci yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen ve tüm dünyayı etkileyip değiştiren iki büyük savaş, Birleşmiş Milletler'in kuruluşuna da zemin hazırlamıştır. İnsanlık tarihinin en korkunç savaşı olarak bilinen II. Dünya Savaşı, uluslararası barışı korumaya yönelik bir örgütün kurulması ihtiyacını doğurmuştur. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru uluslararası sorunların çözümü için savaşın iyi bir yol olmadığı fikri gelişmeye başlamıştır. Bu amaçla ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından 1919'da Paris'te Milletler Cemiyeti sözleşmesi açıklanmıştır. Ancak konferansta kabul edilen bildirgenin ABD Senatosu'nda onaylanmaması ve I. Dünya Savaşı'nı sonlandıran barış anlaşmalarının maddeleri ile Milletler Cemiyeti sözleşmesinin aynı olması, kurulan örgütün, galip devletlerin örgütü olduğu şeklinde bir görüntü vermiştir. Sonuç olarak Milletler Cemiyeti daha kurulma aşamasında itibar kaybına uğramıştır. Devam eden yıllarda I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ülkelerin, ideolojik bir yıkım projesi ile II. Dünya Savaşı'nı başlatmaları sonucunda, savaş bitmeden 14 Ağustos 1941'de ABD Başkanı Franklin Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill tarafından uluslararası işbirliğini öneren ilkeler oluşturulmuştur. Atlantik Şartı olarak anılan bu belgeye, Mihver ülkelerine (Almanya, İtalya ve Japonya) karşı savaşan 26 ülke destek vermiştir. 25 Nisan 1945'de ise aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 52 ülkenin temsilcileri San Francisco'da bir araya gelerek 111 maddeden oluşan anlaşmayı onaylamışlardır (Birdişli, 2010:173).

Birleşmiş Milletler Anlaşması'na göre BM'nin birincil amacı, tüm dünyada barış ve güvenliği sağlamaktır. Bunun yanı sıra silahlanmanın denetlenmesi ve silahsızlanma, üye ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda işbirliği sağlama, insan hakları gibi konularda da Birleşmiş Milletler'in görev ve faaliyetleri bulunmaktadır (Bolat vd., 2005:47).

1.4.6. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)

ILO, sosyal adaletin ve uluslararası insan ve çalışma haklarının iyileştirilmesi için çalışan bir BM kuruluşudur. 1919'da kurulmuş olan ILO'nun çalışma alanları arasında, insan haklarına saygı, yeterli yaşam standartları, insanca çalışma koşulları, istihdam olanakları gibi unsurlar sıralanabilir. Uluslararası Çalışma Örgütü 1919'da imzalanan Versay Anlaşması ile öngörülen Milletler Cemiyeti ile ortaya çıkmıştır. Kuruluşun amacı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra giderek büyüyen sorunlara çözüm bulmak ve reformların uluslararası düzeyde uygulanmasını sağlamaktır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Philadelphia Bildirgesi ile ILO'nun temel amaç ve ilkeleri yeniden düzenlenmiş ve genişlemiştir. Bildirge, savaş sonrası ulusal bağımsızlıkla birlikte büyümeyi öngörmüş, gelişmiş dünya ile büyük ölçekte teknik işbirliğinin başlangıcının müjdecisi olmuştur. ILO 1969'daki 50. kuruluş yıldönümünde Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır. ILO'nun dört temel stratejik hedefi vardır. Bunlar (Türkiye Kamu-Sen Araştırma Geliştirme Merkezi):

- *Çalışma yaşamında standartlar, temel ilke ve haklar geliştirmek ve gerçekleştirmek,*
- *Kadın ve erkeklerin insana yakışır işlere sahip olabilmeleri için daha fazla fırsat yaratmak,*
- *Sosyal koruma programlarının kapsamını ve etkinliği arttırmak,*
- *Üçlü yapıyı ve sosyal diyalogu güçlendirmek şeklinde sıralanabilir.*

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün küreselleşme sürecinde üstlendiği hedefleri gerçekleştirmek için çeşitli yollar vardır. Bunlar (Bolat vd., 2005:48):

- *Temel insan haklarını geliştirmek, çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmek ve istihdam olanakları yaratmak üzere, uluslararası politika ve programların oluşturulması,*
- *Uluslararası çalışma standartlarının oluşturulması; bu standartların izlenmesi için uygun mekanizmanın oluşturulması, standartların*

uygulanmasında ve söz konusu politikaların hayata geçirilmesinde ulusal mercilere yol gösterici olunması,

- *Ülkelerin söz konusu politikaları pratikte fiilen gerçekleştirmelerine yardımcı olmak için, kapsamlı bir uluslararası teknik iş birliği programının, sosyal tarafların aktif ortaklığı ile oluşturulması ve uygulanması,*
- *Bu çabaların tümünün gerçekleştirilebilmesi için; dünya ölçeğinde eğitim, öğretim, araştırma ve yayın faaliyetlerinde bulunulması şeklinde sıralanabilir.*

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında küreselleşmeye yönelik tanımlamalar, küreselleşmenin boyutlarına göre gruplandırılarak anlatılmaya çalışılmış, devamında küreselleşmenin tarihsel gelişimi ile küreselleşmeye yaklaşımlar düşünce okullarına göre açıklanmaya çalışılmıştır. Küreselleşmenin öncülerinden kısaca bahsedilmiş olup, bu sürecin en önemli oyuncusu olan ÇUŞ'ler, devam eden bölümde anlatılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. EKONOMİK KÜRESELLEŞMENİN ÖNCÜSÜ ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

Çok uluslu şirketler, küreselleşme kadar gündemde olan ve üzerinde yoğun tartışmalar yapılan bir konudur (Gerşil, 2004:148). Günümüzde küreselleşme sürecini hızlandıran ve yönlendiren ÇUŞ'ler, uluslararası ticaretin en önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Bu bölümde çok uluslu şirketler, kavramsal bir incelemeye tabi tutulacaktır. Uluslararası ticaretin tarihsel gelişimi, ÇUŞ'lere ilişkin tanımlamalar, ÇUŞ'lerin özellikleri ve türleri ve ÇUŞ'lerin dünya ekonomisindeki yeri ve önemi konuları açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Geçmişten Günümüze Uluslararası Ticaretin Gelişimi

Küreselleşme, ülkeler arasında artan bir ticaret akışı ve sermaye yatırımlarının gerçekleştiği bir uluslararası ekonomi olarak tanımlanırsa, böyle bir durumda küreselleşme tarihsel süreçte yeni bir olgu değildir. Çünkü uluslararası ticaret faaliyetleri, tarihsel bakımdan oldukça eskiye dayanmaktadır. Küreselleşmenin 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır. Örneğin 19. yüzyıl boyunca çok sayıda şirket küreselleşmiştir. Hatta daha önceki dönemlerde Doğu Hindistan Şirketi gibi küreselleşmiş olan şirketlere rastlamak mümkündür (Tutar, 2000:21).

Ekonomik olayların küreselleşmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan yeni durumun 1960'lı yıllarda başladığı düşünülmektedir. 1960 yılından sonraki dönem, küresel şirketlerin ortaya çıktığı ve uluslararası ticaret faaliyetlerinin hızla geliştiği bir dönemdir. Uluslararası ticaret faaliyetlerinin küreselleşmesi tarihsel olarak çok eski dönemlerle ilişkilendirilse de, teknoloji ile birlikte eski dönemlerle karşılaştırılamayacak bir dönüşüm yaşanmıştır (Temizel vd., 2008:463).

Uluslararası ticaret konusunda yaşanan tartışmalar uzun yıllardır devam etmektedir. Bu tartışmaların ana konusunu, bir ülkeden diğerine gerçekleşen yatırımların, yatırım yapan ve yapılan ülkelere ve işletmelere sağlayacağı kazanım ve kayıplar oluşturmaktadır. Uluslararası ticaret faaliyetlerinin tarihsel gelişimi ticaret, sömürgecilik, ayrıcalıklar ve uluslararası dönem olarak 4 başlık altında incelenebilir.

Tablo 4: Uluslararası Ticaretin Tarihsel Gelişimi

Dönemler	Dönemlerin Özellikleri	İşletme ve Politik Sistem Arasındaki İlişkiler
Ticaret 1500-1850	Kişisel arayışlar	İşletmelerin mutlak egemenliği
Sömürgecilik 1850-1914	Sömürge İmparatorlukları	Sömürgeciliğe ait kuramlar
Ayrıcalıklar 1914-1945	Yüksek gümrük vergileri ulusal sanayi güçlendirme	Politik ayrıcalıklar
Uluslararası 1945-1970 1970-1990	Pazar geliştirme Yüksek rekabet	Çok uluslu işletmelerin ortaya çıkışı, uluslararasılaşma ve bunun getirdiği sınırlamalar. Hükümetlerin birbirleriyle ilişkileri ve özellikle Avrupa ve 3. Dünya ülkelerinde işbirliği

Kaynak: TEMİZEL, Handan, Erol Turan ve Metehan Temizel (2008), “Küresel İşletmecilikte Ülkelerin Sosyo-Kültürel Yapılarından Kaynaklanan Sorunlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2008, Sayı 19, s.464.

Tablo 4’de uluslararası ticaretin tarihsel gelişimi gösterilmiştir. Uluslararası ticaretin gelişimi 4 döneme ayrılarak her dönemin özellikleri görülmektedir. Ticaret, sömürgecilik, ayrıcalıklar ve uluslararası dönemler başlıklar halinde aşağıda anlatılmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Ticaret Dönemi (1500-1850)

Ticaret dönemi, Kristof Kolomb ve diğer kaşiflerin kişisel arayışlar nedeniyle 1500’lü yılların başlarında denizlere açılması ile başlayıp, 1850’lerde sanayi devriminin ortaya çıkmasına kadar uzanan dönemdir. Bu süre içinde uluslararası ticaretin önemli bir evresi başlatılmıştır. Ayrıca bu dönemde bankacılıkta önem kazanmaya başlamıştır. *“Bu dönem, çeşitli bireylerin ülke dışında şanslarını denemek ve dış ülkelere satın aldıkları malları Avrupa’ya göndermek yoluyla büyük karlar sağladığı dönem olarak tanımlanmaktadır.”* (Temizel vd., 2008:464). Bu dönemde tüccarlar, uzak kıtalara yaptıkları deniz yolculukları sonucunda, değiş tokuş yaparak ya da satın alarak elde ettikleri egzotik malları, kıymetli madenleri, baharatları, ipekleri ve köleleri kendi ülkelerine götürüp çok yüksek fiyatlara satmışlardır. Ancak böyle bir ticaret faaliyetinde risk faktörü, kar faktörü kadar büyüktür. Başarı büyük oranda personel motivasyonuna ve denizcilik bilgi ve becerisine bağlıydı (Dereli, 2005:61). Bu dönemde ipek ve baharat

yollarının etkisiyle birçok ülke zenginleşmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan ilk büyük İngiliz, Fransız ve Hollanda işletmeleri günümüz çok uluslu şirketlerine öncülük etmişlerdir. Bu dönemde topluma hakim olan güç işletmeler olmuştur.

2.1.2. Sömürgecilik Dönemi (1850-1914)

Sömürgecilik dönemi, 1850’li yıllardan I. Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar süren dönemdir. Sömürgecilik döneminde coğrafi keşifler artık tamamlanmış ve ülkeler arasındaki ticari bağlar gelişmiştir. *“Hammaddelerin daha güvenilir kaynaklardan ve daha ucuz elde edilme ihtiyacı ithalatçıların, mineral filizlerini ve endüstri ürünlerini dışarıdan getirmelerini hızlandırdı. Bu nedenle bu dönemde çeşitli sömürge yönetimleri ortaya çıkmıştır.”* (Dereli, 2005:61). Bu dönemin en dikkat çeken özelliği sanayi devriminin sonucunda büyük işletmelerin kurulmuş olmasıdır. Bu işletmeler, sömürgecilik döneminde egzotik malların ticareti yerine, daha kolay ve ucuz olarak elde edilebilen sanayi ürünlerine yönelmişlerdir. İşletmeler bunun için gittikleri ülkelerde yerel işgücünü kullanmışlardır. Ancak bu süreçte gidilen ülkenin kültürel değerleri, politik sistemler hiç göz önünde bulundurulmamıştır.

2.1.3. Ayrıcalıklar Dönemi (1914-1945)

Ayrıcalıklar dönemi, 1914-1945 yılları arasında gerçekleşen iki büyük savaş dönemine denk gelmektedir. Çok uluslu şirketler, I. Dünya Savaşı’nın ardından dış ticareti engelleyici politikaların ortadan kaldırılması ile artış göstermişlerdir. Boeing 1916’da, Toyota 1937’de bu dönemde kurulmuştur (Rothman, 2007). *“Sömürgecilik döneminde, dış ülkelere yapılan yatırımlarda, tarım ve madencilik önemli yer tutarken, ayrıcalıklar döneminde özellikle otomobil sanayinde dış ülkelere yapılan yatırımlar önem kazanmıştır.”* (Temizel vd., 2008:465). Otomotiv sektöründe İngiltere, Fransa ve Almanya’da otomobil üretim tesisleri kuran ilk işletme, General Motors olmuştur. Bu dönemde çok uluslu şirketlerin oluşmasının önemli bir etkeni 1929’da cereyan eden Büyük Buhran’dır. Bu krizin nedeni ise 1880’lerde ortaya çıkan ve 1929’larda yoğun olarak uygulanan klasik yönetim teorisidir. Klasik düşünce ile işletmelerde etkinlik ve verimliliğin artması sonucu üretim hızla yükselmiştir. Piyasa talebinin üretilen mallardan düşük kalması sonucu, şirketler yabancı ülkelere yatırım yapma gereği duymuşlardır. Bu süreçte yüksek ücretli batılı yöneticiler yerine Afrikalı, Asyalı ve Latin Amerikalı yöneticiler tercih edilmiştir. Böylelikle ÇUŞ’ler ilk kez yatırım yapılan ülke vatandaşlarını yönetici ve işçi olarak çalıştırmaya başlamıştır.

2.1.4. Uluslararası Dönem (1945-2000)

Bu dönem, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden günümüze kadar olan süreyi kapsamaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında soğuk savaşın ekonomik ve siyasal kutuplaşmalara yol açması nedeniyle ÇUŞ'lerin yayılması oldukça yavaş olmuştur. Bu dönemde Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde faaliyet gösteren ÇUŞ'lere davetsiz misafir gözüyle bakılmıştır. 1945-1970 arasındaki dönem, tüm kararsızlık ve değişikliklere rağmen işletmeler için küresel bir genişleme dönemi olmuştur. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda, işletmeler arasındaki iletişim problemleri ortadan kalkmış ve daha uzak ülkelerdeki pazarlara girmek mümkün hale gelmiştir. Her sektörde faaliyet gösterebilen Amerikan işletmeleri 1950-1960 yılları arasında tüm dünyaya açılmaya başlamışlardır. Ancak 1970'li yıllarda Amerikan işletmeleri için uluslararasılaşma çekiciliğini kaybetmeye başlamıştır. Çünkü Amerikan işletmeleri tasarruf, uygunluk ve gelişmiş teknolojilere dayandırılmasına rağmen, Avrupa ve Japon işletmeleri kaynak tasarrufu ve enerji yeterliliği konusunda daha etkili ve tedbirli davranarak, Amerikan şirketleri karşısında büyük avantaj elde etmişlerdir. 1980'lerde rekabet hızla devam etmiş, teknoloji transferleri fazlalaşmıştır. Tüm bu değişim sürecinin sonunda daha da karmaşık bir hale gelen uluslararası ticaret faaliyetleri 1990 ve 2000'lerde dünyayı tam anlamıyla tek pazar haline getirmiştir. Küresel ekonominin etkisi altına girmiş olan dünyada, artık siyasal savaşlardan çok ticari savaşlar gündeme gelmektedir (Temizel vd., 2008:466).

2.2. Çok Uluslu Şirketlerin Tanımı ve Özellikleri

Küreselleşme kavramında olduğu gibi çok uluslu şirketlerinde herkes tarafından kabul edilen bir tanımı yoktur. Çok uluslu şirketler hakkında birçok tanımlama yapılmıştır. "*Çok uluslu şirket, birden fazla ulusal nüfuz sahasında şubelere ve bağlı şirketlere sahip olan şirket diye tanımlanabilir.*" (Hirst ve Thompson, 2007:15). Yapılan başka bir tanıma göre çok uluslu şirket, "*...iki ya da daha fazla ülkede faaliyet gösteren, karının bir kısmını yabancı ülkedeki faaliyetlerden kazanan ve mal varlıklarının bir kısmı diğer ülkelerde olan şirkettir.*" (Dereli, 2005:60). Çok uluslu şirketler ile ulusal şirketleri birbirinden ayıran en önemli özellik, çok uluslu şirketin global maksimizasyonu sağlayacak bir örgütlenmeyi oluşturarak kaynaklarını sınır ötesine transfer edebilme yeteneğidir.

Çok uluslu şirketler, *“birden fazla ülkedeki (sahibi olduğu veya olmadığı) faaliyetleri koordine ve kontrol etme gücüne sahip olan işletme...”* (Dicken, 2006:50) şeklinde tanımlanabilir. Çok uluslu şirketlerin, herhangi bir ülkedeki üretken varlıkları kullanabilmesi için, bu varlıklara sahip olması gerekmez. Çok uluslu şirketler, üretime koşulan bu varlıklara genellikle sahiptir. Ancak yine de mevcut ülke içindeki yasal bağımsız şirketlerle ortak çalışmaları gerekmektedir. En büyük çok uluslu şirketler dahi faaliyet gösterdikleri ülkenin yasal milli düzenlemelerine uymak zorundadırlar. Çok uluslu şirketler, ülkeden ülkeye değişen yasal düzenlemelerden avantaj sağlamaya çalışırken, ülkedeki diğer işletmeler ile de işbirliği içinde hareket etmelidirler. Bu birliktelik sayesinde mevcut ülkenin yasal düzenlemeleri ve tüketici alışkanlıkları hakkında bilgi sahibi olurlar.

“En kısa tanımıyla, çok uluslu işletmeler, yabancı piyasalarda üretim yapmak amacıyla yatırım yapan ya da farklı ülkelerde rekabet eden işletmelerdir.” (Bolat ve Seymen, 2005:53). Bir işletmenin ÇUŞ sayılabilmesi için toplam maddi varlıklarının en az %20'sinin dış ülkelerde olması ve karların en az %35'inin uluslararası faaliyetlerden elde etmesi gerekmektedir. (Gedikli, 2011:103; Tağraf, 2002:37; Ulaş, 2004:153).

“Çok uluslu şirketler, yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren, üretimle ilgili kararların bir merkezden alındığı, çeşitli yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyebilen şirketlerdir.” (Ulaş, 2004:152). IBM gibi farklı ülkelerde üretim tesisleri, ofisleri ve farklı fonksiyonları olan bir şirket ya da Boeing gibi uluslararası ticaret yapan bir şirket, çok uluslu şirket tanımlamasına dahildir.

Çok uluslu şirketler, birbirinden farklı çok değişik özellikler gösterdikleri için basit ve dar kapsamlı bir tanımlama yapmak yerine, bu şirketlerin özelliklerinin ve niteliklerinin belirlenmesi daha açıklayıcı görülmektedir. ÇUŞ'lerin özelliklerine bir bütün olarak bakıldığında bazı hususlar dikkat çekmektedir. Öncelikle ÇUŞ'ler tüm dünya ülkelerini pazar olarak düşünmektedirler. Birden fazla ülkede, birbiriyle ilgili ya da ilgisiz ürün demetlerinin üretimi, dağıtımı ya da pazarlaması faaliyetlerinde bulunurlar. Faaliyette buldukları yabancı ülkelerdeki şubelerinin yönetimlerini merkezden gerçekleştirirler. *“Çok uluslu şirketi oluşturan ve dünyanın çeşitli ülkelerine dağılan ve o ülke tabiiyetinde olan bağlı şirketleri ve şubeleri, tek bir yönetim altında ana şirket tarafından saptanan küresel stratejiyi uygulamaktadır.”* (Işık, 2005:15). Merkez ile bağlı şirket ya da şubeler arasında devamlı bir iletişim vardır. Bu iletişim sayesinde merkez ile şubeler arasında strateji, finansman, insan kaynaklarının kullanımı

gibi daha birçok alanda birlik ve etkileşim sağlanır. ÇUŞ'ler hemen hemen her alanda faaliyet gösterirler ve aynı alanda çalışan rakipleri ile kıyasıya rekabete girerler. Genellikle monopol, monopson ve daha çok oligopol piyasalarda çalışırlar. Çok uluslu şirketler sahip oldukları rekabet güçleri sayesinde buldukları piyasalara girişi engelleyip, oligopol piyasaların büyüyerek devamını sağlamışlardır. Tüm dünya ülkelerini pazar olarak gören ÇUŞ'ler, ekonomik ve ideolojik farklılıkları da gözletmezler. *“Ünlü iktisatçı Galbraith'e göre çok uluslu şirketler, uluslararası ticarete özgü belirsizliklere uyum sağlayabilmektedir. Gümrüklere, kotalara, ambargolara karşı esnek bir yapıya sahiptir. Çok uluslu şirketin tamamı üzerinde düzenleme yetkisi olan tek bir kamu otoritesi olmadığından, kendilerine en elverişli sistemleri seçmekte, ülkelerin hukuk sistemleri arasındaki farktan yararlanmakta, boşluklar nedeniyle küresel stratejilerini uygulayabilmekte, ulusal hukuk düzenlemelerinden kolaylıkla kaçabilmektedir.”* (Işık, 2005:16).

Çok uluslu işletmeler, uluslararası işletmelerin özel bir türüdür. *“Çok uluslu işletmeler, tüm dünya genelinde yoğun ilişkiler içinde olan yüksek düzeyde gelişmiş bir uluslararası işletmedir, karar alma ve yönetim süreçlerinde küresel bir bakış açısına sahiptir.”* (Tağraf, 2002:37). Çok uluslu şirketlerin ortak özellikleri; birden fazla ülkede faaliyet göstermeleri, merkezi denetim, tüm şirket bölümleri için birbirine uygun politikaların izlenmesi, farklı ülkelerdeki küçük şirketlerin faaliyetlerini kontrol eden işletmeler olması şeklinde sıralanabilir (Gerşil, 2004:148).

Ulusal işletme kendi ülkesinde, bildiği bir dil, kültür, politik sistem, ekonomik sistem, hukuki yapı içinde faaliyet gösterirken, çok uluslu şirketler, farklı özelliklere sahip ülkelerde faaliyet gösterdikleri için üretimden yönetime kadar her alanda daha karmaşık bir yapıya sahiptirler. İşletmeler küreselleştikçe kendi ülkelerinde başarılı olmaya başlamalarının yanında, küresel ölçekte rekabet edebilecek güce de ulaşmaya başlarlar. Küresellik ve yerellik ikilemi, ulusal ölçekten küresel ölçeye geçen şirketlerin yaşadığı bir ikilemdir. *“Başka bir deyişle, yerel farklılaşmaya karşı küresel bütünleşme, küresel işletmelerde sürekli çekişme halindedir ve bu ancak küresel yönetim ve küresel liderlik yardımıyla çözülebilir.”* (Seymen, 2003:88).

Yapılan tanımlamalardan yola çıkılarak çok uluslu şirketlerin özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Bolat ve Seymen, 2005:61):

- Çok uluslu şirketler merkez ülke dışındaki ülkelerde de üretim ve hizmet faaliyetlerini gerçekleştirirler. Bu şirketlerin çok ulusluluk niteliği açıldıkları

yabancı ülke sayısından bağımsız olarak, faaliyetlerini birçok ülkeye yaymış olmalarından kaynaklanır.

- Çok uluslu şirketin temel kimliğini oluşturan bir ana merkezi ve buna bağlı farklı ülkelerde kurulmuş olan işletmeleri bulunur. Bu işletmeler genel merkez ile iletişim içindedir.
- Bu şirketlerin çok uluslulaşması, genellikle tek ulusluluk özelliklerinden ödün vermeden diğer ulusal pazarlara yerleşmesini ifade eder.
- Bir işletmenin çok uluslu şirket olabilmesi için birden fazla ülkede faaliyet göstermesi ve üretim, pazarlama gibi faaliyetlerinin belli bir bölümünü yabancı ülkelerde gerçekleştirmesi gerekmektedir.
- Çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkelerdeki işletmeleri bazı konularda özerkliğe sahip olsalar da uzun vadedeki amaç ve politikalar köken ülkedeki ana merkez tarafından oluşturulur.
- Çok uluslu şirketler güçlü sermaye yapısına sahip büyük işletmelerdir. Bu yüzden küresel mali bunalımlardan uzun dönemde, ulusal ve uluslararası işletmelerden daha az etkilenirler.
- Çok uluslu şirketler tek bir yönetsel otorite tarafından yönetilir. Ana merkez, adeta bir sinir sisteminin merkezi rolünde, şubeleri denetler. Şubeler buna karşılık elde ettikleri kazançları ana merkeze aktarırlar.
- Çok uluslu şirketlerde yönetim ve örgüt yapısına ilişkin sorunlar, ulusal şirketlere oranla daha fazla ve karmaşıktır.
- Çok uluslu şirketler ar-ge faaliyetlerine büyük önem veren ve sahip oldukları finansman olanaklarının önemli bir kısmını bu konuya ayıran işletmelerdir.
- Çok uluslu şirketler yabancı ülkelere yatırım yaparlarken, bu ülkelere teknoloji, yönetim ve örgüt bilgisi transferi de gerçekleştirirler.
- Çok büyük boyutlarda gerçekleşen üretim ve satış hacimleri, ulusal hükümetlerle olan ilişkilerinde ekonomik ve siyasal güç kazandırmaktadır. Çoğu kez buldukları piyasada monopolcü ve oligopolcü durumda olmaları güçlerini arttırmak ve fiyatları piyasanın kaldırabileceği sınırlar içinde istedikleri ölçüde yükseltebilmektedirler.

2.3. Çok Uluslu Şirketler İle İlgili Kavramlar

Çok uluslu şirketler ile ilgili literatürde, ana ülke, ev sahibi ülke, üçüncü ülke, ana işletme ve yavru işletme gibi sıkça karşılaşılan kavramlar üzerinde durmak faydalı olacaktır.

2.3.1. Köken/Ana Ülke (Origin/Parent Country)

Ana ülke, çok uluslu şirketin menşeyinin bulunduğu ya da ilk kurulmuş olduğu ülkedir. Örneğin Toyota Motor'un ana ülkesi Japonya, Samsung'un ana ülkesi Güney Kore, Nestle'nin ana ülkesi İsviçre ve Microsoft'un ana ülkesi ABD'dir (Filizöz, 2003:166).

2.3.2. Ev Sahibi/Gidilen/Kabul Eden Ülke (Host Country)

Ev sahibi ülke, çok uluslu şirketin yatırım yaptığı ülke olarak tanımlanabilir. Örneğin Toyota Motor'un Türkiye'de yaptığı ortak yatırımda ev sahibi ülke Türkiye olmaktadır (Bolat ve Seymen, 2005:64; Filizöz, 2003:167).

2.3.3. Üçüncü Ülke

Üçüncü ülke, köken ülke ve ev sahibi ülke dışında kalan, çok uluslu şirketin gerek ürünlerini sunduğu gerekse personel sağlayarak ilişki içinde olduğu diğer ülkeleri ifade etmektedir. Üçüncü ülke, üretim faktörlerinin herhangi birinin sağlanması ya da bilgi transferi gibi çeşitli şekillerde sürece dahil olan ülkedir. Örneğin Toyota Motor, Türkiye şubesinde Japon ve Türk vatandaşlarının dışında Alman, İngiliz ve Amerikan vatandaşları gibi farklı ülkelerden personel istihdam etmektedir. Bunlar üçüncü ülke vatandaşı olarak nitelendirilmektedir (Filizöz, 2003:167).

2.3.4. Ana İşletme (Parent Company)

Ana işletme, yatırımı yapan merkezi işletmedir. Ana işletme, bağlı işletmelerin mülkiyetini elinde bulundururken, bu işletmelerin yönetiminde de söz sahibidirler (Bolat ve Seymen, 2005:64).

2.3.5. Bağlı/Yavru İşletme (Şube) (Subsidiary Company)

Bunlar yabancı ülkelerde sahip olunan işletmelerdir. ÇUŞ'ler hedef ülkede yeni şirket kurarak, var olan şirketi satın alarak veya hedef ülkedeki yerel sermaye ile ortak şirket kurarak yatırım yaparlar. Bu şekilde yabancı ülkede edinilen şirkete yavru şirket, yabancı sermaye şirketi veya şube denir (Gedikli, 2011:104).

2.4. Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararasılaşma Süreci

İlgili yazında, çok uluslu şirketler kavramı kullanımı ve hangi şirketlerin ÇUŞ'ler kapsamına dahil edileceği konuları oldukça belirsiz bir görünümde. Çoğu zaman uluslararası işletme, küresel işletme, ulus ötesi işletme, ulus aşırı işletme kavramlarının ÇUŞ'ler ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak aralarındaki benzerliklere rağmen aslında bu kavramlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkları ortaya koyabilmek ve işletmelerin uluslararasılaşma sürecinde geçirdikleri aşamaları incelemek yerinde olacaktır. Bunun için öncelikle ulusal işletmelerden başlayarak, bu işletmelerin uluslararasılaşma sürecinde geçirdikleri dönüşüm ile aldıkları yeni isimler başlıklar halinde anlatılacaktır (Keser, 2004:2).

2.4.1. Ulusal İşletmeler (National Companies)

Ulusal işletmeler üretim ve pazarlama faaliyetlerinin tamamını kendi ülkesinde gerçekleştirir. *“Sadece kendi ülkesinde faaliyet gösteren ulusal işletmeler, mal/hizmetlerini kendi ülkesindeki müşteri kitlesine, yine yerli kanallar kullanarak sunmaktadır.”* (Filizöz, 2003:163). Uluslararasılaşmanın temelini oluşturan ulusal işletmeler, işletme faaliyetlerini tek bir ülke sınırları içinde yürüten, sermaye ya da yönetim olarak başka bir ülkeye bağlı olmayan işletmelerdir. Bu işletmeler uluslararası etkinlikte bulunmazlar. Bu işletmeler ülke sınırları içinde çalışarak, uluslararasılaşma sürecinde gerekli bir takım bilgi ve tecrübeye sahip olurlar. *“Ulusal işletmeler, genellikle gerek sermaye gerekse yönetim yapısı olarak kendilerini uluslararası piyasalarda rekabet etmek için yeterli görmedikleri ya da buldukları iç piyasada güçlü ya da kendileri için yeterli bir konuma sahip oldukları için uluslararası piyasalara yönelmezler.”* (Bolat ve Seymen, 2005:55).

2.4.2. Uluslararası İşletmeler (International Companies)

“Bir ülkede kuvvetli şekilde yerleştikten sonra merkezi bir yönetimden yararlanarak diğer ülkelere girmeye ve oralarda yerleşmeye çalışan firmadır.” (Keser, 2004:2). Bu tür işletmeler uluslararası piyasalarda faaliyetlerde bulunmakla birlikte yurtdışındaki yatırımları sınırlı olan işletmelerdir. Bu işletmeler köken ülke yöneticileri tarafından yönetilir. Uluslararası işletmeler, ya diğer ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerin ürünlerini ithal ederler ya da kendi ürettikleri ürünlerin bir kısmını ya da tamamını diğer ülkelere ihraç ederler. Uluslararası işletmelerin, kurulduğu ülkede ana işletmesi ve çeşitli ülkelerde de üretim ve satış birimleri bulunur. Yönetim ana işletme

tarafından yapılır. Bu aşamada işletme dış pazarlara satışa başlamıştır. Uluslararası işletme, ihracatı artırma çabalarına ek olarak örgütsel yapısına uluslararası bir birim ilave ederek yabancı ülkelerde ürünlerini satma çabasına girerler ve bu süreçte çok uluslu şirket olma yolunda önemli kazanımlar elde ederler (Filizöz, 2003:164).

2.4.3. Çok Uluslu İşletmeler (Multinational Companies)

Bu aşamada şirket, birçok mal veya hizmet üretip satmaktadır. Artık ihracat yapmak yerine, yabancı ülkelerdeki üretim ve pazarlama faaliyetlerini daha iyi gerçekleştirebilmek için yabancı ülkelerde ayrı ayrı işletmeler kurmuştur. Bu şirketlerin satışlarının üçte birinden fazlası yabancı ülkelerde gerçekleşmektedir. Bir şirketin yabancı ülkelerdeki üretimi, satışı ya da çalışanı, toplam üretimi, toplam satışı ya da toplam çalışanı içinde önemli bir pay oluşturuyorsa bu şirket çok uluslu şirket sayılır. General Electric, Exxon Mobil, IBM, Ford Motor vb. işletmeler çok uluslu işletmelere birer örnektir (Bolat ve Seymen, 2005:56; Filizöz, 2003:164; Güney, 2005:112).

2.4.4. Küresel İşletmeler (Global Companies)

“Küresel işletmeler, ‘ana ülke’ gözetmeksizin faaliyet gösteren, ana kararlarını küresel bir bakış açısıyla veren ve birçok farklı ülkeden üst düzey yöneticiyi istihdam eden, iş görenleri çoğunlukla farklı etnik, dinsel ve ulusal temellerden gelen ve bu şekilde küresel operasyonlarını bütünleştiren işletmelerdir.” (Bolat ve Seymen, 2005:57). Günümüzde küresel işletmelerin sayısı hızla artmaktadır. Bu gruptaki işletmeler, tüm dünyayı üretim alanı ve bir pazar olarak görmekte ve herhangi bir ülke ile tanımlanmamaktadırlar. *“Küresel işletmeler için en iyi örneklerden biri Nestle firmasıdır. Nestle, genel merkezi İsviçre’de bulunmakla birlikte, günlük faaliyetlerini dünyanın hemen hemen her yerinden gerçekleştirmektedir. Nestle, Amerika, Almanya, Portekiz, Brezilya, Fransa, Yeni Zelanda, Avustralya, Şili ve Venezuela’nın da içinde olduğu toplam 71 ülkede, 494 fabrikada faaliyet göstermekte ve 210.000’den fazla sayıda kişiyi istihdam etmektedir.”* (Güney, 2005:112). Küresel endüstrilerin en başta geleni petro-kimyadır. Bunu otomotiv, elektrikli dayanıklı tüketim malları, ilaç, otomobil lastiği, tütün, fast food, lüks oteller ve finansal danışmanlık hizmetleri izlemektedir. Çok uluslu şirketler faaliyette buldukları her ülkedeki pazarları dikkate alarak üretim ve pazarlamada farklı taktikler izlemelerine karşın, küresel işletmeler tüm dünya pazarlarını tek bir pazar şeklinde ele alıp, üretim ve pazarlamada küresel stratejiler izlemektedirler.

2.4.5. Ulus Ötesi/Ulus Aşırı İşletmeler (Transnational Companies)

“Uluslararasılaşmanın son aşaması olarak da kabul edilebilen ulus ötesi işletme modeli, Unilever, Caterpillar ve Phillips’in de içinde bulunduğu çok sayıda işletme tarafından benimsenmekte, hatta küresel ekonomi kapsamında çok uluslu işletmeler veya küresel işletmeler, giderek ulus ötesi olma yönünde bir değişime zorlanmaktadır.” (Bolat ve Seymen, 2005:58). Bu şirketler, emeğin ucuz olduğu yerlerde emek yoğun ürünlerin üretildiği tesisler kurarken, kalifiye işgücünün yoğun olduğu bölgelerde ise ileri teknoloji ürünlerinin üretildiği tesisler kurmaktadır. Ulus ötesi şirketler merkezden yönetilmekten ziyade çok merkezlidirler. Ulus ötesi işletmede yalnızca tek bir ekonomik birim, yani dünya vardır. Satış, servis, halkla ilişkiler, yasal kısıtlamalar yerel olmakla birlikte, tasarım, üretim, finansman, fiyatlandırma ve yönetim gibi faaliyetler dünya ölçeğinde yürütülür. Örneğin ulus ötesi bir şirket, tüm fabrikalarında kullanılacak bir parçayı sadece bir ülkede üretip, o ülkede başka bir faaliyette bulunmayabilir. Diğer yandan aynı şirket, tüm dünya pazarı için ürün geliştirme işini üç farklı yerde, kalite kontrol işini de dört farklı yerde örgütleyebilir.

Son olarak uluslar üstü şirket (supranational companies) tanımlaması vardır. Bu tür işletmeler, hiçbir ülkeye bağlı olmayan, daha çok uluslararası bir anlaşma ile kurulan, uluslararası bir kuruluş tarafından tescil edilen ve bu kuruluşa vergi ödeyen ve böylece milliyetini kaybeden ancak hali hazırda mevcut olmayan işletmelerdir.

Tablo 5: İşletmelerin Uluslararasılaşma Süreci

	I. Yerel pazarlama	II. İhracat pazarlaması	III. Çokuluslu pazarlama	IV. Bölgesel pazarlama	V. Global pazarlama
Aşama	İşletme kendi ülkesinde faaliyet gösterir.	İhracat yapmaya başlar.	Dış ülkelerde üretim ve pazarlama yapılır.	İşletme farklı ülkelerde üretim ve pazarlamayı koordine eder.	İşletme, üretim, dağıtım ve pazarlamayı kıtalarda merkezi olarak yönetir.
Strateji	Kendi pazarını esas alır.	Büyüme	Yerel	Bölgesel	Global
Hedef Pazar	Ev pazarları	Yakın pazarlar	Mevcut bütün pazarlar	Global pazarlara yönelme	Rekabet edebilen global pazarlar

Kaynak: ÇİÇEK, Recep ve Ömür Demirer (2009), “Geleneksel Uluslararasılaşma Teorisine Karşı Çıkan Yeni Bir Uluslararasılaşma Modeli: Global Doğan İşletmeler”, **Akademik Bakış**, Yıl 2009, Sayı 16, s.3.

Tablo 5’te işletmelerin uluslararasılaşma sürecinde geçirdikleri aşamalar ve izledikleri stratejiler ile hedefledikleri pazarlar toplu olarak gösterilmiştir. Birinci aşamada işletme, yerel pazarlama yapan ve yalnızca kendi ülkesinde faaliyet gösteren ulusal bir işletmedir. İkinci aşamada işletme büyüme hedefini gerçekleştirmek için ihracat yapmaya başlar. Bu işletme uluslararası işletmedir. Üçüncü aşamaya erişen şirket çok uluslu şirkettir ve çok uluslu pazarlama yapar. İhracat yapmak yerine üretim ve pazarlama faaliyetlerini dış ülkelerde yürütür. Dördüncü aşamada işletme küresel işletme haline gelmiştir. Bu aşamadaki işletme farklı ülkelerdeki üretim ve pazarlama faaliyetlerini koordine eder. Beşinci aşamadaki şirket ulus üstü şirkettir. Üretim, dağıtım ve pazarlamayı kıtalarda merkezi olarak yönetir. Ulus ötesi şirket ürün geliştirme işinin her aşamasını farklı ülkelerde gerçekleştirir.

Tablo 6: En Büyük 500 Çok Uluslu Şirketin Sınıflandırılması

ÇUŞ Türü	ÇUŞ Sayısı	En Büyük 500 İçindeki Yüzdesi	380 Şirket İçindeki Yüzdesi	Bölge İçindeki Satışların Ağırlıklı Ortalaması (Yüzde Olarak)
Global	9	2,0	2,6	38,2
İki Bölge	25	5,0	6,6	42,0
Ev Sahibi Ülke Yönelimli	11	2,2	2,9	30,9
Ana Ülke Yönelimli	320	64,0	84,2	80,3
Yetersiz Veri	15	2,8	3,7	40,9
Veri Yok	120	24,0	...	...
Toplam	500	100	100	71,9

Kaynak: AKTAN, Coşkun Can ve İstiklal Y. Vural (2006), **Çok Uluslu Şirketler Global Sermaye ve Global Yatırımlar**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, s.14.

Tablo 6’da en büyük 500 çok uluslu şirket, faaliyet gösterdikleri bölgelere göre gruplandırılmıştır. Günümüzde çok uluslu şirketlerin büyük çoğunluğu ya üçlü ticaret bloğu içerisinde kendi bölgesinde ya da üçlü bloğun iki farklı bölgesinde faaliyet göstermektedirler. Bu ticaret bloklarından ilki AB ülkeleri, ikincisi ABD, Kanada ve Meksika’dan oluşan Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması olarak bilinen NAFTA bloğu ve sonuncusu da Asya-Pasifik bloğudur. 2001 yılı verilerine göre en

büyük 500 firmadan 380 tanesinin satış hasılatı verileri elde edilebilmiştir. 380 firmanın 320'si hasılatlarının %80,3'ünü üçlü ticaret bloğu içerisinde kendi bölgelerinden elde etmişlerdir. 380 şirketin yalnızca 9'u satışlarının en az %20'sini üçlü ticaret bloğunun hepsinde gerçekleştirdiği için global ölçekli çok uluslu şirkettir. Bu şirketler, IBM, Sony, Phillips, Nokia, Intel, Canon gibi elektronik alanda faaliyet gösteren şirketlerdir. Toplam satışlarının en az %20'sini üçlü ticaret bloğunun iki bölgesinde gerçekleştiren şirket sayısı 25 olup, bu şirketler Toyota, Nissan, Honda gibi otomotiv firmaları ile ilaç firmalarından oluşmaktadır (Aktan ve Vural, 2006:11-13).

2.5. İşletmeleri Uluslararasılaşmaya İten Nedenler

“İşletmelerin uluslararasılaşmasındaki en önemli etkenlerden birisi uluslararası fırsatların ortaya çıkması ve dünya pazarlarında faaliyet göstermenin kendilerine önemli avantajlar sağlamanın yanında, rekabetin sınır tanımaz bir şekilde yoğunlaşmasının yerel piyasalarda faaliyet göstermeyi giderek güçleştirmesidir.” (Filizöz, 2003:162). Sadece ulusal pazarlarda kalarak, hem ulusal hem de uluslararası rakipleri karşısında ayakta kalamayacağını anlayan işletmeler, yerel piyasalardan global piyasalara yönelmeye başlamışlardır. Bazı araştırmacılar, işletmelerin uluslararasılaşma nedenlerini ‘atak’ ve ‘savunmacı’ nedenler olarak iki kategoride değerlendirmektedirler. Yabancı ülkenin çekici özellikleri olarak algılanabilecek atak nedenler, yeni pazar arayışı, maliyetleri azaltma ve daha yüksek karlara ulaşma, tepe yönetiminin büyüme ve genişleme arzusunu tatmin etme şeklinde sıralanabilir. Savunmacı nedenler ise, bulunulan yerel pazarı koruma, diğer pazarları koruma, hammadde arzı güvencesi, teknoloji kazanma, coğrafi farklılaşma ve yeni faaliyetler için temel oluşturma hedefleri olarak sıralanabilir.

İşletmeleri uluslararasılaşmaya iten nedenleri genel olarak aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Bolat ve Seymen, 2005:61; Çiçek ve Demirer, 2009:2):

- Ülke dışında fırsatların doğması ve kar yönünden iç tıkanıklık,
- Ticaret engellerinin kaldırılması,
- Ülkelerin politik düşüncelerinin değişmesi ve ekonomik zorluklar,
- Ülke içinde işletmelerin aşırı büyümesi ve sermaye birikimi,
- Teknolojik gelişme,
- Gümrük duvarlarının inmesi,

- *Bölgesel birleşmelerin artması,*
- *Üretim faktör fiyatlarının farklı oluşu,*
- *Yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi şeklinde sıralanabilir.*

Günümüzde işletmelerin uluslararası hale gelmesi eğilimi her zamankinden daha fazladır. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki işletmeler uluslararası pazarlara giderek daha fazla yönelmektedirler. Ayrıca sadece gelişmiş ülkelerdeki işletmeler değil, gelişmekte olan ülkelerdeki işletmelerde uluslararasılaşma gerçeği ile yüz yüze gelmektedirler (Erkutlu ve Eryiğit, 2001:151). Şirketlerin uluslararasılaşmasında etkili olan faktörleri iki grupta toplamak mümkündür. Bunlar şirketin kendi ülkesindeki mevcut koşulların iticiliği ve kabul eden ülkenin çekiciliği şeklindedir (Erkutlu ve Eryiğit, 2001:153; Gerşil, 2004:149; Keser, 2004:3).

2.5.1. Köken Ülkenin İtici Faktörleri

- **İç piyasa koşullarının yetersizliği:** Köken ülkeler endüstrileşmenin yüksek olduğu ülkeler olup, bu ülkelerde iç piyasanın yeni üretim teknolojileri için dar ve doymuş olması, şirketleri yeni pazarlar aramaya yani uluslararasılaşmaya zorlamaktadır. Bu şekilde uluslararasılaşma sonucu yapılan yatırımlara taarruz yatırımları denilmektedir. Ayrıca işletmenin üretim kapasitesinin, köken ülkede o mala olan talebin üzerinde olması ya da şirketin uluslararası düzeyde satabileceği kalitede ürünler üretebilmesi gibi nedenler şirketleri yeni pazarlar aramaya itmektedir.
- **Mevcut pazarları koruma endişesi:** Şirketler, köken ülkelerindeki pazarlarını başka şirketler tarafından tehdit altında gördükleri zaman uluslararasılaşmaya yöneldikleri düşünülmektedir. Böyle bir uluslararasılaşma sonucu yapılan yatırımlara savunma yatırımları denilmektedir.
- **Üretilen malın uluslararası niteliği:** Petrol ve maden çıkartıp işletmek gibi bazı sektörler tabiatı gereği uluslararasıdır. Bu sektörlerdeki faaliyetler çok uluslu şirketler tarafından yürütülmektedir.
- **Köken ülkede ücretlerin yüksek, diğer sosyal hakların gelişmiş olması:** Köken ülkeler, gelişmiş sanayi ülkeleri oldukları için ücretler ve çalışanların sosyal hakları gibi yaşam standartlarını belirleyen faktörler oldukça üst seviyede gelişmiştir. Bu yüzden rekabette avantaj elde etmek isteyen

şirketler, ücretlerin düşük olduğu ve sosyal hakların henüz uygulamada gelişmemiş olduğu ülkelere yönelmektedirler.

- **Köken ülkenin vergi mevzuatı:** Köken ülkede vergilerin yüksek olması, şirketlerin vergilerin düşük olduğu ülkelere yönelmelerine neden olmaktadır.
- **Köken ülkenin yeniden kolaylıklar sağlaması:** Köken ülkenin ithalatta kolaylıklar sağlaması, yerli firmaların üretimlerini maliyet avantajı için yabancı ülkede yaparak iç piyasaya satış yapmasına neden olabilmektedir.
- **Köken ülkede üretimin daha rasyonel işletmecilik uygulamasına imkan vermemesi:** Hammaddelerin ülkeye getirilmesi ve üretilen ürünlerin yurtdışına ihraç edilmesi sürecinde, başta taşıma maliyetleri olmak üzere, oluşan maliyetler, üretim ve satışın hammaddenin bulunduğu ülkede yapılmasını daha karlı hale getirmektedir. Ayrıca köken ülkedeki çevre ile ilgili düzenlemeler de maliyetleri yükseltmekte ve şirketleri yurt dışına açılmaya zorlamaktadır.

2.5.2. Kabul Eden Ülkenin Çekici Faktörleri

- **Kabul eden ülkenin geniş bir pazara sahip olması:** Yapılan araştırmalar firmaların yabancı ülkelere doğrudan yatırım yapmalarının en önemli nedeninin, pazarların muhafazası ve büyütülmesi olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda kabul eden ülkenin geniş bir pazara sahip olması şirketler için cazip bir etkidir.
- **Kabul eden ülkenin himayeci tedbirleri:** Yatırım yapılan ülkenin, büyük ölçüde ithal ikameci yani ithalata belli kontenjanlar uygulayarak sınırlamalar getiren veya bazı ürünlerin ithal edilmesini tamamen yasaklayan politikalar izlemesi, uluslararasılaşmış firmaların böyle ülkelerdeki pazarlarını koruması için bu ülkelerde yatırım yapmalarını gerektirmektedir.
- **Kabul eden ülkede işgücünün ucuz olması:** Emek yoğun üretim yapan firmalar, rekabet avantajı sağlamak amacıyla, emeğin ucuz olduğu yerlerde yatırım veya değişik anlaşmalarla üretim yaparak maliyetleri düşürüp, uluslararası ticarete önemli güç elde ederler.
- **Kamu otoritelerince sağlanan kolaylıklar:** Genellikle sermaye sıkıntısı çeken ve gelişen üretim teknolojilerine ihtiyaç duyan hükümetler yabancı yatırımları teşvik etmektedirler.

2.6. Uluslararasılaşma Modelleri

İşletmelerin uluslararası faaliyetlerini açıklayan çeşitli modeller bulunmaktadır. Bu modellerin ortak özellikleri, işletmelerin uluslararası karar, faaliyet ve davranışlarını açıklamak için oluşturulmuş olmalarıdır. *“Araştırmalarda, dikkate alınan modellerin, araştırmaya konu olan firmaların uluslararasılaşma süreçlerini tam anlamıyla açıklayamadıkları ortaya çıkmıştır.”* (Yeşil, 2010:43). Bu modeller genellikle sürecin belli yönlerini açıklarken, birçok konuyu açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Yani bu modeller, uluslararasılaşma sürecini genel olarak açıklamakta fakat özel durumları açıklayamamaktadır. *“Konu ile ilgili literatüre bakıldığında dikkat çeken önemli bir konuda, ele alınan modellerin maalesef farklı isimler altında ama aynı şeylerden bahsetmeleridir.”* (Yeşil, 2010:43). Örneğin küresel doğan firmalar yaklaşımı, uluslararası girişimcilik teorisi, kuruluşundan kısa süre sonra uluslararasılaşan firmalar yaklaşımları genel anlamda benzer şeylerden bahsetseler de isimleri birbirinden farklıdır. Bu anlamda ilgili yazında bir karmaşıklığın bulunduğu söylenebilir. Literatürde işletmelerin tüm davranış ve faaliyetlerini açıklayan tek bir modelden bahsetmek mümkün değildir. Bunun nedeni de her modelin, farklı sektörlerde çalışan firmaların faaliyetleri üzerinde yoğunlaşması olarak görülmektedir. Sonuç olarak her model belli durum ve şartlara uygundur ve ne yazık ki tek ve en iyi bir modelin varlığı söz konusu değildir. Birçok uluslararasılaşma modeli bulunmasına karşın bunların içinde öne çıkanları, Uppsala uluslararasılaşma modeli, yenilik temelli uluslararasılaşma modeli, ağ modeli ve doğuştan küresel firmalar modeli olarak sıralanabilir.

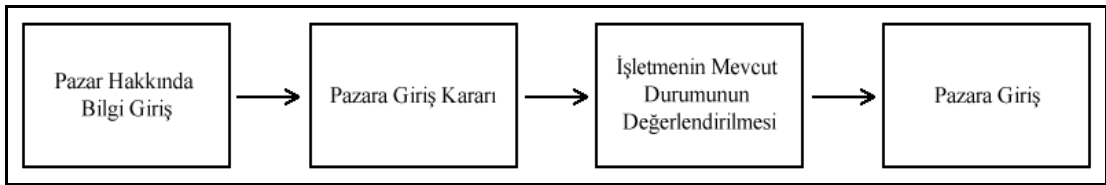
2.6.1. Uppsala Uluslararasılaşma Modeli (U-Modeli)

Bu modelle ilgili ilk çalışmalar İskandinav ülkeleri araştırmacıları tarafından yapıldığından Uppsala Okulu referans verilmektedir. (Yeşil, 2010:45). *“1970’lerin başında İskandinav ülkelerinde KOBİ’lerin uluslararasılaşmasıyla ilgili bir grup araştırmacı tarafından yapılan araştırma ‘Uppsala Okulu’ olarak ifade edilmiş ve küçük firmaların bütün içsel sürecinin dinamikleriyle ilgilenmişlerdir.”* (Aykaç vd., 2009:152). Uppsala modeli Jhonson, Weidersheim (1975) ve Vahine (1977-1990) tarafından geliştirilmiş ve son 20 yıldır geniş kabul görmüştür (Çiçek ve Demirer, 2009:4). Model, firmaların uluslararasılaşma faaliyetlerini öncelikle fiziksel olarak kendilerine yakın olan ülkelere doğru gerçekleştirdiklerini ve daha sonra psikolojik anlamda uzak ülkelere doğru yayıldıklarını açıklamaktadır. *“Psikolojik mesafe dil,*

eğitim, iş uygulamaları, kültür ve endüstriyel gelişim bakımından farklılıkları ifade etmektedir. Bu açılardan yakın olan pazarlar ilk olarak tercih edilmektedir.” (Yeşil, 2010:45). Uppsala okulu araştırmacıları, uluslararası faaliyetlerin psikolojik olarak yakın olan ülkelere ihracat yoluyla başladığını, artan tecrübe ile psikolojik olarak uzak ülkelere genişlediğini ifade etmektedirler. *“Uluslararası faaliyetin, yakın pazarlardan uzak pazarlara ve ihracattan yatırıma dayalı yöntemlere doğru zenginleşmesinin birinci nedeni ulaştırma maliyetleridir. Coğrafi uzaklık büyüdükçe, ulaştırma maliyetleri artar ve ihracatın diğer giriş yöntemleri karşısında cazibesi azalır.”* (Kartal ve Sofyalıoğlu, 2009:113). *“Model uluslararasılaşma sürecinin tecrübe temelli, lokal, ardışık ve geribildirime bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.”* (Altıntaş ve Özdemir, 2006:188). Bu model uluslararasılaşmayı ihracat faaliyetleri ile başlatmaktadır. Dört aşamadan oluşan bu süreçte, bir aşamadan öbürüne geçmekle uluslararasılaşmanın daha yüksek düzeyde gerçekleşeceği düşünülmektedir. Bu dört aşama aşağıdaki gibi sıralanabilir (Altıntaş ve Özdemir 2006:187; Aykaç vd., 2009:151; Çiçek ve Demirer, 2009:4; Erkutlu ve Eryiğit, 2001:157; Yeşil, 2010:46):

- **Birinci aşama:** İhracat faaliyetleri sürekli ve düzenli olmaktan ziyade ara sıra yapılan bir faaliyettir.
- **İkinci aşama:** İhracat dolaylı olarak bağımsız acenteler aracılığıyla yapılmaktadır.
- **Üçüncü aşama:** Yabancı ülkelerde satış temsilcilikleri kurularak ihracat yapılır.
- **Dördüncü aşama:** Yabancı ülkelerde üretim birimleri kurularak üretim faaliyetleri yurtdışına kaydırılır.

Şekil 3: Uppsala Modelde Uluslararasılaşma Süreci

Kaynak: ERKUTLU, Hakan ve Süleyman Eryiğit (2001), “Uluslararasılaşma Süreci”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Yıl 2001, Cilt 3, Sayı 3, s.157.

Johanson ve Vahlne uluslararasılaşma sürecini şekil 3’teki gibi göstermişlerdir. Yukarıdaki şekil kural olarak, giderek artan bir pazara giriş kararını göstermektedir. Birinci aşamada düzensiz ihracat faaliyetleri ile pazar hakkında bilgi toplayan firma,

ikinci aşamada pazara giriş kararı alıp, aracı firmalar yoluyla ihracat faaliyetlerini düzene sokmaya çalışır. Üçüncü aşamada işletmenin hem kendi mevcut durumu hem de faaliyet gösterdiği ülkedeki durumu değerlendirilir. Dördüncü aşamada işletme artık üretim ve pazarlama ölçeğinde aktif olarak uluslararası pazara girmiştir.

Uppsala modelinde, birinci aşamada düzenli olmayan ihracat faaliyetleri ile uluslararasılaşma hareketi başlar. İkinci aşamada ihracat dolaylı olarak aracılar yoluyla yapılır. Üçüncü aşamada kimi zaman direkt, kimi zaman birlikte girişim veya stratejik ortaklık ile kurulan satış şirketleri aracılığıyla ihracat faaliyetlerine süreklilik ve düzen kazandırılmaya çalışılır. Daha sonraki yıllarda bölgenin durumuna ve ihtiyacına göre doğrudan yabancı yatırım yapılarak yurtdışında üretim tesisleri kurulur. Böylesi bir uluslararasılaşma süreci ile işletmeler, yatırım yapmayı düşündükleri pazarda yaptıkları öncü ticaret faaliyetleri sayesinde uzun süre bilgi toplamakta ve tecrübe edinmektedir (Taş, 2011:12).

Uppsala modelinin hem güçlü hem zayıf yanları bulunmaktadır. Kimileri firmaların uluslararasılaşma faaliyetlerinin bu model ile açıklanabileceğini vurgularken, bunun tam tersini ifade edenler de bulunmaktadır. Björkman ve Eklund (1996), Uppsala modelinin şirketlerin uluslararasılaşmasını ve bu süreçte kullandıkları yöntemleri açıklayan en etkili ve önemli bir model olduğunu belirtmişlerdir. Claver ve diğerleri (2007), çalışmalarında işletmelerin uluslararasılaşma tecrübelerinin Uppsala modelinin ortaya koyduğu temel fikir ve varsayımlarla örtüştüğünü düşünmüşlerdir. *“Pedersen (2005), Uppsala Modelinin doğrudan yabancı yatırımların neden yapıldığı konusunda gerçek bir açıklama getirmediğini ve ihracat acentelerinin uluslararasılaşmada neden firmaların son aşamaları olamayacağını açıklamada yetersiz kalmakta olduğunu ifade etmiştir.”* (Yeşil, 2010:46). Bazı firmalar Uppsala modelinin aşamalarını yavaş yavaş geçmek yerine, faaliyete geçtikleri ilk yıllardan itibaren doğrudan uluslararası faaliyetlere başlamakta ve küresel firmalar olabilmektedirler. Bu tür şirketlere uluslararası yeni girişimler veya doğuştan küresel firmalar adı verilmektedir. Bunun yanında Uppsala modeli, hizmet sektörünün uluslararasılaşmasını açıklayamamaktadır. İlgili yazında süreç, safha ya da aşama olarak ifade edilen Uppsala modeli, birçok yönden eleştirilmektedir. Çeşitli araştırmacılar Uppsala modelinin uluslararasılaşma gibi karmaşık olan bir süreci çok basitleştirdiğini, bazı firmaların modelde ifade edilen aşamaları atladıklarını, ayrıca modelin dışsal faktörleri göz ardı ettiğini belirtmişlerdir (Aykaç vd., 2009:153).

2.6.2. Keşfedici (Yeniliğe Dayalı) Uluslararasılaşma Modeli (I-Modeli)

Bu model öğrenme üzerinde odaklanmakta ve uluslararasılaşmayı yeniliği benimsemekle açıklamaktadır. (Erkutlu ve Eryiğit, 2001:158). “*Keşfedici uluslararasılaşma modeli, adım adım gelişim şeklindeki bir uluslararasılaşmayı ifade eder ve uluslararasılaşmayı yeni bir duruma uyum sağlamak için yaşanan bir öğrenme süreci olarak görür.*” (Altıntaş ve Özdemir 2006:188). Bu modelde uluslararasılaşma aşamalarını farklı araştırmacılar değişik şekillerde yorumlamaktadır.

Tablo 7: Yenilikçi Modele İlişkin Aşamalar

Bilkey ve Tesar (1977)	Cavusgil (1980)	Czinkota (1982)	Reid (1981)
1. Aşama: Yönetim ihracatla ilgilenmez.	1. Aşama: Yerel pazarlama; işletme sadece kendi ülke pazarına satış yapar.	1. Aşama: Tamamıyla ilgisiz işletme	1. Aşama: İhracatın farkında olmamak; fırsat tanıma, ihtiyaç tanımlama problemi vardır.
2. Aşama: Yönetim ihracat yapmaya gönüllü ancak gayret sarf etmez.	2. Aşama: İhracat öncesi aşama; işletme bilgi araştırır ve ihracata girişin yapılabilirliğini değerlendirir.	2. Aşama: Kısmen ilgili işletme	2. Aşama: İhracat eğilimi; motivasyon, davranış, inançlar ve ihracat beklentileri
3. Aşama: Yönetim aktif ihracatın yapılabilirliğini araştırır.	3. Aşama: Deneysel ihracat; işletme bazı yakın psikolojik olarak benzer ülkelere sınırlı ihracata başlar.	3. Aşama: Araştıran işletme	3. Aşama: İhracat denemesi; sınırlı ihracattan elde edilen kişisel tecrübe
4. Aşama: İşletme tecrübe edinmek amacıyla, kültürel, coğrafi olarak yakın ülkelere ihracat yapar.	4. Aşama: Aktif ihracat; yeni ülkelere ihracat yapılır, doğrudan ihracat yapılır, satış hacmi artar.	4. Aşama: Tecrübe eden işletme	4. Aşama: İhracatı değerlendirme; ihracatın sonuçları
5. Aşama: İşletme deneyimli ihracatçıdır.	5. Aşama: İhracata odaklanma; yönetim yerel ve yabancı pazara kısıtlı kaynaklardan ayırma konusunda sabit seçimler yapar.	5. Aşama: Tecrübeli küçük ihracatçı	5. Aşama: İhracatın onaylanması; ihracat yapma ya da yapmamanın benimsenmesi
6. Aşama: Yönetim fiziksel olarak çok uzak başka ülkelere yapar.		6. Aşama: Tecrübeli büyük ihracatçı	

Kaynak: ÇİÇEK, Recep ve Ömür Demirer (2009), “Geleneksel Uluslararasılaşma Teorisine Karşı Çıkan Yeni Bir Uluslararasılaşma Modeli: Global Doğan İşletmeler”, **Akademik Bakış**, Yıl 2009, Sayı 16, s.5.

Yenilikçi model, uluslararasılaşmayı başlatma mekanizması dışında Uppsala modelinin aynısıdır. Yenilikçi modele göre, uluslararasılaşma faaliyetleri işletmede uygulanan yönetim yenilikleri sonucunda oluşmaktadır. Bu modelde de Uppsala modelinde olduğu gibi uluslararasılaşma aşama aşama öğrenilen bir süreçtir. Bu modeldeki aşamalar farklı yazarlar tarafından Tablo 7’de belirtildiği şekilde geliştirilmiştir. Tablo 7’de sıralanan aşamalar ortak pek çok özelliğe sahiptir. Ancak aşamalar arasındaki en temel fark sayı ve tanımlanmalarında bulunmaktadır. Uppsala ve yenilikçi modellerin her ikisinde de uluslararasılaşma, her aşamada başarının elde edilmesi ile gerçekleşmektedir. Her iki modelde de uluslararasılaşma, yavaş ve uzun bir süreç sonunda gerçekleşmektedir (Çiçek ve Demirer, 2009:5; Erkutlu ve Eryiğit, 2001:159).

2.6.3. Şebeke Ağ (Network) Modeli

Bu model bir işletmenin uluslararasılaşmasının ağırlıklı olarak içinde bulunduğu şebeke ağına bağlı bulunduğunu öne sürmektedir. “*Şebeke ağ ya da network bir firmanın yönetim takımının ya da çalışanlarının uluslararasılaşmalarına olanak sağlayan müşterilerle, tedarikçilerle, rakiplerle, dağıtıcı, banka, aile, arkadaş ya da diğer kurum ve kuruluşlarla olan ilişkiler olarak tanımlanmıştır.*” (Yeşil, 2010:50). Bu modelin temel prensibi, örgütlerin devamlılığını sağlamak için gerekli olan kaynakların, bunlara sahip olan ve kontrol eden diğer örgütlerle ilişkiler sayesinde elde edileceğidir. Örnek olarak A firması B firması ile ticaret yaparken, B firması da C firması ile ticaret yapmaktadır. Diğer taraftan C firması kurduğu ilişkiler sayesinde A firması ile ticaret faaliyetleri yapmaya başlamıştır. Ağ içindeki firmalar arasında bir iş bölümü vardır ve bu yüzden de birbirlerine bağlıdırlar. Aralarındaki ilişkileri düzenleyen bir yapı ya da piyasa söz konusu olmadığı gibi ilişkiler resmi ya da gayri resmi olabilir. Bu modele göre bir işletmenin uluslararasılaşması ağırlıklı olarak içinde bulunduğu şebeke ağına bağlıdır. Bu modelde, işletmelerin kurmuş olduğu uzun dönemli ilişkiler sonucunda, uluslararası pazarlarda kendi olanakları ile birlikte işbirliği yaptığı şirketin olanaklarını da kullanması durumu söz konusudur. Bu olanaklardan faydalanabilmek için gerekli olan şart, işletmenin şebeke ağına dahil olması gerekliliğidir. Bu modelde firmaların başarıları pazar ve kültürel öğelere değil, girdiği yeni uluslararası pazarlarda kuracağı çok ileri ilişkilere bağlıdır. Ağ bağlantılarının kullanılması iş ve tanınma fırsatları sağlamaktadır (Aykaç vd., 2009:157; Erkutlu ve Eryiğit, 2001:160; Yeşil, 2010:50).

2.6.4. Uluslararası Girişimcilik veya Küresel Doğan İşletmeler Modeli

Yukarıda açıklanan modellere dikkat edildiğinde hepsinin ortak özelliği uluslararasılaşmayı, aşamalardan oluşan bir öğrenme süreci ya da ilişkiler ağı olarak tanımlamalarıdır. Global doğan şirketler modeli, işletmelerin bu aşamaları yaşamadan, uluslararası pazarlara kısa sürede girebileceğini gösterir. Günümüzde birçok firma uluslararasılaşma sürecine belli aşamalarda elde ettikleri bilgi ve deneyimlerle girmeyip, küresel olarak doğmakta ve faaliyet göstermektedirler. İlgili yazında bu tür firmalara, küresel doğmuş firmalar ya da girişimler veya kuruluşlarının ilk yıllarında küreselleşen firmalar gibi farklı isimler verilmiştir (Çiçek ve Demirer, 2009:6; Yeşil, 2010:51). *“Bu tür şirketler, hem yapısı itibariyle küresel olan ve hem de yurtiçi piyasada çok sınırlı bir potansiyele sahip olan niş (dilimli) bir piyasayı faaliyet alanı olarak seçen ekonomik kuruluşlardır.”* (Aykaç vd., 2009:154). Bu şirketler genellikle kuruluşlarından 5 yıl sonra ihracat yapmaya başlarlar. Varlıklarını ihracata borçlu olan bu işletmeler, yenilikçi teknolojiye sahip sektörlerde yeni ürün tiplerini ve piyasalardaki yenilikleri çok hızlı gerçekleştirirler. Bu şekilde uluslararası piyasaların lideri ve yenilikçisi olurlar. Doğuştan küresel şirketlerin, özellikle bilgi-yoğun sektörlerde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Uluslararası faaliyetlere adanmış şirketler olarak da adlandırılan bu işletmeler, süreç ve teknolojide önemli değişiklikler göstererek avantaj elde edebilirler. İleri teknoloji ürünleri üretmenin sağladığı avantaj ile katma değerde büyük artışlar elde ederek uluslararası faaliyetlerde yoğunlaşırlar. Bilgi-yoğun özellikleri bünyelerinde barındırarak girişimciler tarafından kurulan küçük firma olma özelliği gösterirler (Aykaç vd., 2009:154).

Bu model, Uppsala modeline karşı olarak özellikle küresel doğan firmaları açıklamak için öne sürülmüş bir teoridir. Uppsala modeli, daha çok genel bir model olup, özel durumlar için kullanılamamakla birlikte, kuruluşunun ilk yıllarında uluslararasılaşan firmaları da açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Yine başka çalışmalara göre Uppsala modelinin daha çok imalat sektörünü açıklayabildiği ancak hizmet sektörünü açıklamada yetersiz kaldığı belirtilmiştir. *“Sapienze ve diğerleri, (2006), bu modelin özelliklerinden şu şekilde bahsetmiştir. Bu modelde uluslararasılaşmanın altında yatan temel faktör yeni girişimlerde bulunan yönetim takımının girişimcilik kapasitesidir. Bundan dolayı da, uluslararasılaşma kararı proaktif ve girişimcilik olarak değerlendirilmektedir. Modelde işletmelerin erken uluslararasılaşmasında etkili olan diğer faktörler ise, firmanın yoğun bilgi kapasitesi, farklı yönetim*

mekanizmalarına sahip olmaları ve sınır ötesi kaynaklara ulaşabilme ve hareketlerini sağlayabilme ve sınır ötesi operasyonlar için gelişmiş altyapılardır.” (Yeşil, 2010:51). Zucchella ve diğerleri, (2007), işletmelerin kısa sürede uluslararasılaşmasının nedenlerini beş kategoride değerlendirmişlerdir. Bunlar, küresel çevrenin yarattığı ortam, işletmeyle ilgili faktörler, kuruluş yeri ile ilgili faktörler, şebeke ağ bağlantılı faktörler ve girişimciliktir. Küresel çevreyi oluşturan unsurlar; iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bilgiye hızlı ulaşım, uluslararası faaliyetlere katılımındaki fırsatlar şeklinde sıralanabilir. İşletme ile ilgili unsur olarak, işletmenin bilgi ve teknolojiye dayalı bir firma olması, küresel pazarlara hitap etmedeki avantajı gösterilebilir. Kuruluş yeri faktörleri; yerel şebeke ağları, oluşturulmuş serbest bölgeler, endüstriler arası sıkı işbirlikleri ve koordinasyonlar olarak sıralanabilir. Şebeke ağlar; uluslararası ölçekte oluşturulan ilişkiler ağını ifade etmekte olup, firmalar bu şekilde uluslararasılaşma yolunda daha hızlı ilerleyebilmektedir. Son olarak girişimcilik ruhu ve girişimcilerin aktif hareketleri ve kararları firmayı küresel olma yolunda bir adım daha öne taşımaktadır. Başlıca beş faktörün itici gücü sayesinde işletmeler uluslararasılaşma sürecini hızlandırabilmekte ve daha hızlı küreselleşmektedirler (Yeşil, 2010:52).

Çağımızda ABD, Avustralya ve Avrupa’da görülen global doğan şirketlerin özellikleri kısaca şu şekilde sıralanabilir (Çiçek ve Demirer, 2009:7):

- *Yönetim geleneksel işletmelerin aksine işletmenin kuruluşundan beri dünyayı kendi pazarı olarak görür. Yabancı pazarları, yerli pazarlara basit ilaveler olarak görmezler.*
- *Global doğan işletmeler kuruluşlarının iki yılı içerisinde bir ya da birkaç ürünü ihraç etmeye başlarlar ve en az tam üretimin dörtte birini ihraç etme eğilimindedirler.*
- *Yıllık satış ortalamaları genellikle yüz milyon doları geçmeyen küçük üreticilerdir.*
- *Global doğan işletmelerin çoğunluğu aktif girişimciler tarafından oluşturulmuştur ve yeni bir sürecin, buluşun ya da teknolojinin sonucu olarak ortaya çıkarlar.*
- *Eşsiz bir ürün fikri ya da yeni bir iş yapma yolu geliştirmek için üstün teknolojiye başvurabilirler.*
- *Global doğan işletmelerin sattığı ürünler büyük değer içerirler. Bunun yanında, bu ürünlerin büyük çoğunluğu endüstride kullanılabilirler.*

2.6.5. Hizmet İşletmelerinin Uluslararasılaşması

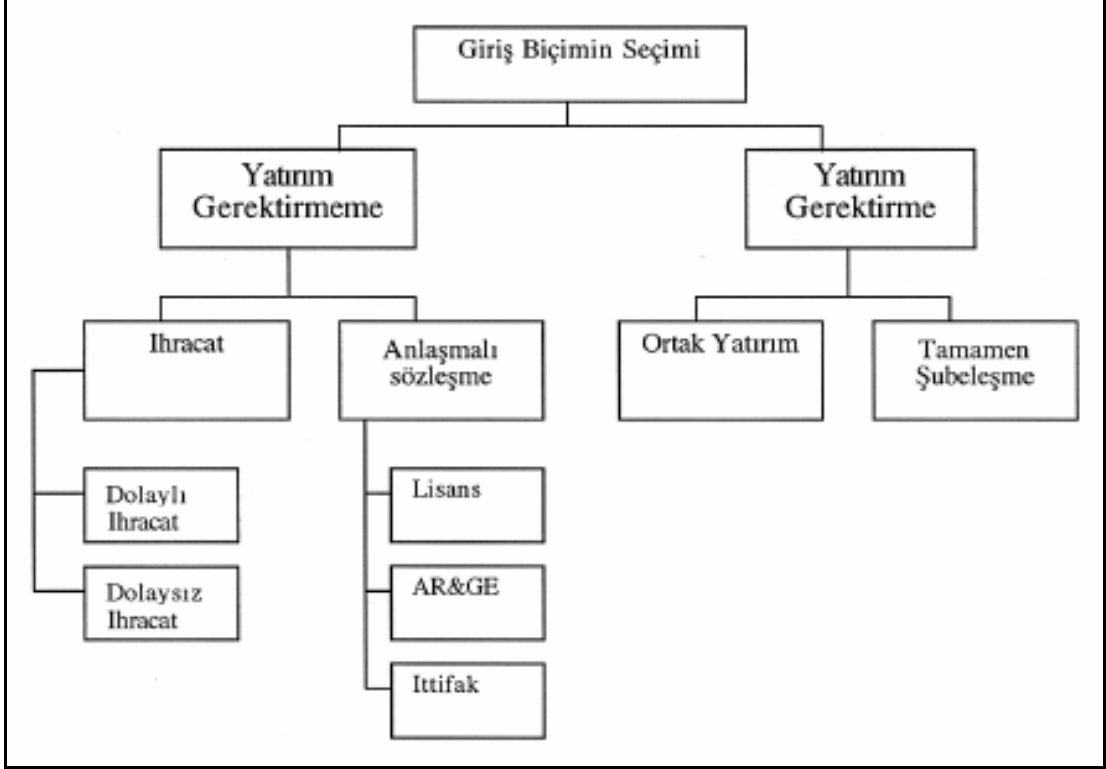
Hizmet olarak adlandırılan ürünlerin soyut olması, depolanamaması, heterojen olması gibi durumlardan dolayı hizmet işletmelerinin yukarıda anlatılan uluslararasılaşma modellerinin işe yarayıp yaramadığı konusu ilgili yazında sıkça tartışılmaktadır. “*Literatür mal üreten işletmelerin uluslararasılaşmasında özellikle aşama modellerinin benimsendiği psikolojik yakınlık (veya uzaklık) faktörünün hizmet işletmelerinde de önemli ve belirleyici faktör olduğunu ortaya koymaktadır.*” (Erkutlu ve Eryiğit, 2001:161). Tecrübe ya da bilgi faktörünün, uluslararasılaşmada en önemli faktör olduğu bilinmektedir. Mal işletmelerinde olduğu gibi hizmet işletmelerinde de, daha düşük bilgi düzeyinde iken işletmelerin kendi ülkelerine daha çok benzeyen ülkelere yönedikleri, bilgi ve tecrübeler arttıkça hizmet işletmelerinin daha uzak ülkelere yönedikleri araştırmalar sonucu görülmüştür. Ancak aşama maddelerinin ilki olan ihracat aşamasının, hizmet işletmeleri için geçerli olup olmadığı tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre de hizmet işletmelerinin uluslararasılaşma sürecinde ihracat aşamasını yaşayabilmeleri mümkündür. Örneğin müzik/disk, yazılım/disket, film/videokaset gibi somut mallarla bütünleşmiş bu tür hizmetler ihracat yoluyla uluslararası pazarlara taşınabilirler (Erkutlu ve Eryiğit, 2001:161).

2.7. Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejileri

İşletmelerin uluslararası pazarlarda başarılı olmalarını etkileyen faktörlerden birisi de uluslararası pazarlara girişte seçtikleri stratejilerdir. Bu yüzden uluslararası pazarlara giriş stratejileri, uluslararasılaşma sürecinin başarılı olmasında önemli bir etkidir. “*Ürünlerini uluslararası platformda satışa sunmaya karar veren ve pazarlarını seçen, bu çerçevede hedef pazar gelişmeleri, fırsatları ve hedef pazardaki rakiplere ilişkin yeterli bilgi edinen bir işletmenin bir sonraki adımı hedeflediği pazarlara giriş için en doğru yolu bulmaktır.*” (Benli, 2006:7). Uluslararası pazarlara giriş yöntemi seçilirken, şirketin karar vermesi gereken husus, pazarı ve üretimi ne kadar kontrol etmek istediğidir. “*Uluslararası pazarlara giriş stratejileri seçilirken pazar olarak seçilen ülkedeki risk, kültürel farklılıklar, ülkedeki fiziksel olanaklar, işletmenin sahip olduğu olanaklar düşünülmesi gereken önemli konular arasında yer almaktadır.*” (Günay, 2005:90). İşletmelerin dış pazarlara açılmaları için çok sayıda seçenek bulunmaktadır. Bu seçenekler ihracat, lisans anlaşmaları, franchising, sözleşmeli üretim, doğrudan yatırım, ortak girişimler, uluslararası birleşmeler ve satın

almalar olarak sıralanabilir. Her seçeneğin sunduğu avantajlar olduğu gibi sakıncalar da bulunmaktadır.

Şekil 4: İşletmelerin Yabancı Pazarlara Giriş Biçimleri

Kaynak: ALTINTAŞ, M. Hakan ve Erkan Özdemir (2006), “İhracat İşletmelerinin Uluslararasılaşması: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Kobi’lere Yönelik Bir Araştırma”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2006, Cilt 6, Sayı 1, s.185.

Şekil 4’te işletmelerin yabancı pazarlara giriş biçimleri özetlenmiştir. Yabancı pazarlara giriş kararı alan şirket, sahip olduğu olanaklar çerçevesinde dolaylı ya da dolaysız ihracat veya sözleşmeli üretim yöntemleri kullanarak yatırım gerektirmeyen bir strateji belirleyebilir. Bunun dışında işletme, faaliyet göstermek istediği ülkede doğrudan yabancı yatırım gerçekleştirerek, ya ülkedeki yerel firmalar ile ortak yatırım yapar ya da satın almalar veya başka yollarla ülkede tamamen şubeleşir. Şirketlerin uluslararası pazarlara giriş stratejileri aşağıda açıklanmıştır.

2.7.1. İhracat

“İhracat, uluslararası pazarlara girişte herhangi bir tecrübesi olmayan işletmelerin kullandığı en kolay yöntem olarak görülmektedir.” (Günay, 2005:90). Ürettiği malları yurtdışındaki pazarlara ulaştırmada ihracatı tercih eden şirketler, dolaylı ya da doğrudan ihracat yoluyla bunu gerçekleştirebilirler. Dolaylı ihracat, yurtiçindeki

bağımsız aracı işletmeler yoluyla gerçekleştirilen ihracattır. *“Dolaylı ihracat yöntemi genellikle ihracat yapmak isteyen ancak bunun için yeterli kaynağa (bilgi, işgücü, varlıklar vb.) ve deneyime sahip olmayan firmalar tarafından tercih edilmektedir.”* (Benli, 2006:8). Şirketlerin dolaylı ihracatta kullandıkları aracılar, ihracat acenteleri, ihracat ticaret firmaları, ihracat yönetim firmaları, ihracat tüccarları ve komisyoncuları olarak sıralanabilir. İhracat hacmi artan şirketler genellikle dolaylı ihracattan doğrudan ihracata yönelirler. Dolaylı ihracat sayesinde kaynakları yetersiz olan ve ihracat deneyimi olmayan işletmeler yabancı pazarlara ürünlerini pazarlayabilirler. Ayrıca dolaylı ihracat düşük riskli bir tercihtir. Bunlara karşın bu yolla ihracat yapmanın kar marjı düşüktür. İşletmenin pazarlama üzerindeki kontrolü zayıf olup, dağıtım kanalı da uzundur. Üretici ile tüketici arasında doğrudan bir ilişki kurmak mümkün değildir. Doğrudan ihracatta ise işletme herhangi bir aracı kullanmadan uluslararası pazarlara girmektedir. Bunun için işletmenin ihracat departmanı oluşturması gerekmektedir. Doğrudan ihracat sayesinde işletme, ihracatın tüm aşamalarını kontrol edebilir ve alıcısıyla daha yakın ilişkiler kurabilir. Aracıları bertaraf ettiği için kar marjı da yüksektir. Ancak doğrudan ihracat ile işletme yönetimine düşen görevler artmakta ve doğrudan risklere daha fazla maruz kalınmaktadır (Benli, 2006:10).

2.7.2. Lisans Anlaşması

“Lisans verme yolu ile yabancı pazarlara giriş genellikle ulusal veya uluslararası pazarlarda belirli bir pazar payına sahip ve markalaşmış işletmeler tarafından tercih edilen bir yöntem olmaktadır.” (Günay, 2005:90). Lisans ile üretimde işletme, sahip olduğu teknik bilgi (know-how), tasarım, patent, marka ve telif haklarını dış pazarlardaki üreticilere devreder. Karşılığında ise üretici firma üretim yapma ve pazarlama faaliyetleri ile elde edilen satış hacmi üzerinden, lisans veren işletmeye belli miktarda ödeme yapar. Doğrudan yatırım ve ortaklık anlaşmalarına göre az sermaye ve düşük risk ile özdeşleşmiş bir stratejidir. Lisansla üretim ihracatta işletmelerin karşısına çıkabilecek olan kota, gümrük tarifeleri gibi engellerden de arınmış bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Lisansla üretim ile fason üretim arasındaki temel fark, lisansla üretimde sözleşmenin daha uzun olmasıdır. Üretim ve pazarlamadaki kontrolün kaybolmasının yanı sıra teknik bilginin lisans hakkını elde eden işletme tarafından kullanılarak, işletmeye rakip olunması durumları, lisansla üretimin dezavantajları olarak bilinmektedir.

2.7.3. Franchising

“Franchising, franchise verenle franchise alan arasında gerçekleşen franchise verenin franchise alana belirli bir ödeme karşılığında iş yapma imkanı verdiği karşılıklı bir anlaşmadır.” (Akturan, 2008:638). Franchising, hizmet sektörüne ve emek-yoğun sektöre uygun bir yöntemdir. Ayrıca küçük işletmeleri ve bireysel girişimcileri teşvik etmesi dolayısıyla önemli bir stratejidir.

“Franchising yöntemi ile ana franchise veren firmanın bağımsız bir franchise alana (gerçek ya da tüzel kişi) verdiği işletme imtiyazı, franchise verenin ürününü satma, markayı kullanma, üretim ve pazarlama tekniklerinden yararlanma ya da genel mağaza yönetimi yaklaşımından faydalanma şeklinde değerlendirilebilir.” (Ünüsün vd., 2004:3). Markalaşmış mağazalar sistemi olarak da bilinen franchising sisteminde franchise veren firma, franchise alan firmaya genel olarak finansal yardım, mağaza yerinin seçimi ve dizaynı, kiralama ile ilgili yardım, araç, gereç ve ekipmanların satın alımı, işin yürütülmesine yönelik ortak reklam, eğitim, mağaza kurulması, danışma gibi yardımlar sağlar. Franchise alan kendisine sunulan işletme imtiyazına karşılık franchise ücreti ve satışların belli bir oranını franchise verene ödemeyi kabul eder.

2.7.4. Satın Alma ve Birleşme

Uluslararası pazarlara girişte son yıllarda kullanılan bir başka yöntem de satın alma ve birleşmelerdir. *“Bilgi, teknoloji ve pazar paylarını birleştirerek rekabet avantajı kazanmak isteyen işletmeler uluslararası birleşme yöntemini tercih ederken örgüt kültürlerindeki farklılıklar nedeni ile bu birleşmelerden doğacak risklerle karşılaşmak istemeyen işletmeler yabancı bir ülkede bulunan bir yatırımın tüm hisselerini satın alarak yeni pazarlara girmeyi hedeflemektedir.”* (Günay, 2005:90). Buna karşın yasal sınırlamalar ve yüksek risk gibi faktörlerden dolayı işletmeler, yabancı pazardaki işletmelerin hisselerinin tamamını değil bir kısmını alma yolunu tercih edebilirler.

Şirketler, uluslararası genişleme ve yayılma stratejilerini gerçekleştirebilmek için kendi aralarında satın alma ve satış organizasyonları oluşturmaktadırlar. *“1994 yılından bu yana Ege Bölgesi’nde faaliyet göstermekte olan Kipa, Türkiye’deki perakende faaliyetlerini genişletmek amacıyla yatırımlarına başlayan İngiliz gıda perakendecisi Tesco Grubu ile Kasım 2003 tarihi itibari ile birleşmiş ve bu grubun bir parçası haline gelmiştir.”* (Savaşçı, 2007:326).

2.7.5. Ortak Girişim (Joint Venture)

“Ortak girişim, yerel bir firmanın yabancı yatırımcılarla yerel pazarda iş yaratmak amacı ile gücünü birleştirerek, mülkiyet ve kontrol paylaşımı ile ortaklık kurulmasıdır. Ortak girişimde, yabancı firma yerel firmanın bir payını satın alabilir veya her iki firma eşit pay ile ortaklık oluşturarak yeni bir girişimde bulunabilir.” (Akturan, 2008:638). Yeni bir örgüt oluşturmak için iki firmanın anlaşmasından ortaya çıkan ortak girişim, uluslararası pazarlara yayılmak için giderek daha fazla kullanılan bir stratejidir. Ortak girişimin, riskin paylaşılması, yabancı firmanın yerel pazarı öğrenme imkanı, ortakların bir araya gelerek sinerji yaratması, devlet ihalelerinde yerel firmaların tercih edilmesi engelinin aşılması gibi avantajları vardır. Ancak bunlara karşın ÇUŞ’ler açısından düşünüldüğünde ortak girişim, teknoloji transferi ile kontrolün kaybedilmesi ve ortaklardan birinin gelecekte firmaya rakip olarak çıkabilmesi gibi dezavantajlara da neden olabilmektedir.

2.8. Çok Uluslu Şirketlerin Dünya Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi

Günümüzde küresel ölçekte ekonomik entegrasyonun artması, piyasa ekonomisinin dünyanın her yerini etkilemesi ve uluslararası ticaret ve finans faaliyetlerinin serbestleşmesi ile birlikte çok uluslu şirketlerin önemi hızla artmaktadır. ÇUŞ’ler uyguladıkları faaliyetler ve yürüttükleri stratejiler ile yatırımların düzeyini ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşacağı bölgeleri belirlemektedirler. ÇUŞ’ler sermaye ve teknoloji yoğun sektörlere yaptıkları yatırımlarla, hangi bölgelerin refahlarını sürdüreceklerini belirlemektedirler. *“Günümüzde, dünyanın farklı bölgelerinde yaklaşık 61.000 çok uluslu şirket ve bunlara ait 900.000 yabancı bağlı şirket faaliyet göstermektedir.”* (Aktan ve Vural, 2006:9). Çağımızda çok uluslu şirketler, küreselleşen dünyada oldukça önemli bir yere sahiptir. Dünyada, sanayi ve ticaret faaliyetlerinin çok büyük bir bölümü, bu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünya nüfusunun giderek artmasının yanı sıra, çoğu ülkede uygulanan liberal ekonomi politikaları sayesinde insanlar her alanda daha fazla üretim ve tüketim yapmaktadırlar. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve neo-liberal politikaların uygulanması ile birlikte çokuluslu şirketlerin sayıları ve faaliyet alanları da zaman içinde hızla yükselmiştir. İçinde bulunduğumuz çağda çok uluslu şirketlerin, ekonomik ve sosyal kalkınmaya sağlayacağı katkılar ve fırsatların yanı sıra neden olabileceği tehdit ve tehlikelerin de göz önünde bulundurulması ve önlemler alınması faydalı bulunmaktadır.

Tablo 8: Fortune Global 500 Listesindeki İlk 10 Ulus-Ötesi Şirket İle Ülkelerin GSYİH (ppp) Tutarlarının Karşılaştırılması, 2010

	Şirket	Sektör	Kazanç (milyon \$)	Kar (milyon \$)	Karşılaştırılan Ülke	GSYİH, ppp (Milyon \$)
1	Wal-Mart Stores	Perakende	408,214	14,335	Belçika	407,403
2	Royal Dutch Shell	Petrol	285,129	12,518	Norveç	277,941
3	Exxon Mobil	Petrol	284,650	19,280	Vietnam	276,546
4	BP	Petrol	246,138	16,578	Bangladeş	244,328
5	Toyota Motor	Otomotiv	204,106	2,256	Macaristan	203,251
6	Japan Post Holdings	Finansal ve Posta Servisleri	202,196	4,849	Finlandiya	196,629
7	Sinopec	Petrol	187,518	5,756	İrlanda	178,036
8	State Grid	Elektrik ve Enerji	184,496	-343	Belarus	134,561
9	AXA	Finansal Servisler	175,257	5,012	Yeni Zelanda	130,662
10	China National Petroleum	Petrol	165,496	10,272	Irak	113,238

Kaynak: FORTUNE (2010), **Global 500, Full List**,

http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2010/full_list/, Erişim Tarihi: 04.07.2011;

WORLD BANK (2010), **Gross Domestic Product 2010, PPP**,

http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP_PPP.pdf, Erişim Tarihi: 04.07.2011.

Tablo 8’de Fortune Global 500 listesine giren ilk on çok uluslu şirketin 2010 yılı kazançları ve karları gösterilmiştir. Ayrıca bazı ülkelerin 2010 yılı GSYİH (ppp) tutarları da gösterilerek karşılaştırma yapılmıştır. Günümüzde bu listede yer alan ilk on şirketin kazançları birçok ülkenin GSYİH değerinin çok üzerindedir. Güçlerini giderek arttıran bu şirketlerin, tüm dünya devletlerinin ekonomik, siyasi ve toplumsal politikalarını etkileyebilen önemli oyuncular oldukları anlaşılmaktadır.

“Sadece ABD, Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere, İtalya, Kanada, Hollanda ve Belçika’nın sayılabileceği 9 sanayileşmiş gücün ihracatları, Shell, Exxon, Toyota, Ford, Mitsubishi, Hitachi, CNN gibi dev ÇUŞ’lerin toplam satışlarını geçebilmekte ve dünya ticaretinin %70’i bu girişimciler arasında gerçekleşmektedir.” (Gedikli, 2011:98).

Tablo 9: Fortune Global 500 Listesindeki Şirketlerin Ükelere Göre Dağılımı, 2010

Ülke	Şirket Sayısı
ABD	139
Japonya	71
Çin Halk Cumhuriyeti	46
Fransa	39
Almanya	37
Birleşik Krallık	29
İsviçre	15
Hollanda	13
Kanada	11
İtalya	11
Güney Kore	10
İspanya	10
Toplam	431

Kaynak: FORTUNE (2010), **Global 500, Countries**,
<http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2010/countries/Australia.html>,
Erişim Tarihi: 04.07.2011.

Tablo 9’da Fortune Global 500 listesinde yer alan çok uluslu şirketlerin ülkelere göre dağılımı gösterilmektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere en çok kazanan 500 çok uluslu şirketin büyük çoğunluğu ABD, Japonya, Çin ve Avrupa ülkeleri kökenlidir. En çok kazanan şirketlerin 139’u ABD merkezli şirketlerdir. ABD, Japonya, Çin ve Avrupa ülkeleri merkezli şirketlerin toplam sayısı tabloya göre 431 olup, geri kalan şirketler değişik ülkelerde toplanmıştır. Bunların ülkelere göre dağılımı ise bir ülkeye 8 taneden fazla düşmeyecek şekildedir. Örneğin, Brezilya’dan bu listeye giren şirket sayısı 7, Rusya’dan bu listeye giren şirket sayısı ise 6’dır.

Bu bölümde uluslararası ticaretin tarihsel gelişimi, çok uluslu şirketlerin tanımlanması ve özellikleri, işletmeleri uluslararasılaşmaya iten nedenler, uluslararasılaşma modelleri ve stratejileri ile birlikte ÇUŞ’lerin dünya ekonomisi içindeki yeri ve önemi konuları anlatılmaya çalışılmıştır. Küreselleşme sürecinde öne çıkan diğer bir aktör olan STK’lar devam eden bölümde anlatılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER İLE İLİŞKİLERİ

Sivil toplum kavramı, son yıllarda hem siyasal hem de sosyal alanda ön plana çıkarak, devlet görevlilerinden akademisyenlere, gazetecilerden yazarlara kadar toplumun birçok kesimi tarafından kullanılmakta ve tartışılmaktadır. Sivil toplum söyleminin yükselen popülerliği, kavramın ne ifade ettiği konusunu da bulanıklaştırmaktadır. Değişik açılardan ele alınan sivil toplum kavramına yönelik tespitler, umutlar, soru ve sorunlar ve hayal kırıklıkları da çok çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca sivil toplum kavramının artan popülerliği ile doğru orantılı olarak sivil toplum kuruluşlarının sayısı da istikrarlı bir biçimde artış eğilimindedir. Günümüzde sivil toplumun taşıyıcı bir unsuru olan sivil toplum kuruluşları; siyasal, kültürel, ekonomik ve bireysel olmak üzere pek çok işlevi üstlenmekte, giderek toplumsal yaşamın önemli bir yapı taşı haline gelmektedir. Bu bölümde öncelikle sivil toplum olgusunun, antik Yunan döneminden, modern çağa kadar gelişimi ve dönüşümü incelenecektir. Daha sonra günlük yaşamda, hemen her alanda faaliyetleri ile dikkat çeken sivil toplum kuruluşları gelişimi ve işlevleri ile birlikte anlatılmaya çalışılacaktır (Onbaşı, 2005:7).

3.1. Antik Yunan Döneminden Günümüze Sivil Toplum Düşünceleri

Sivil toplum kavramı batı toplumlarının gelişim süreci içinde doğup gelişmiştir. Tarihsel süreç boyunca sivil toplumun kavramsallaştırılmasına yönelik pek çok girişim olmuştur. “*Sivil toplum kavramının düşünsel temelleri, antik çağda Aristo ve Çiçeron, orta çağda Thomas Hobbes, John Locke, Charles de Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau...*” (Tosun, 2001:29) gibi düşün adamları tarafından atılmıştır. Orta çağda toplumsal sözleşme kuramcıları tarafından geliştirilen sivil toplum kavramının dönüşümü, 18. yüzyıldan itibaren Hegel, Marks ve Gramsci ile devam etmiştir. 18. yüzyıla kadar birbiri ile aynı anlamda kullanılan siyasal yaşam, sivil toplum ve devlet algıları, 18. yüzyıldan itibaren birbirinden ayrılmıştır. Modern çağda ise SSCB’nin dağılması ile sivil toplum olgusu tekrar ön plana çıkmıştır. Bu süreçte devletin toplumsal yaşam içindeki sınırları tekrar tartışılmaya başlanmıştır.

3.1.1. Antik Yunan Döneminden Aydınlanma Çağına Sivil Toplum Düşünceleri

Sivil toplum konusuna giriş olarak, öncelikle terimin tanımı ve genel çerçevesi üzerinde durulması beklenebilirdi. Ancak terimin düşünce tarihinde geçirdiği dönüşümler göze alınınca bunun hiç kolay olmadığı anlaşılmaktadır. “*Kavramın geçirdiği dönüşümü genel olarak gözden geçirmek bile Pelczynski'nin 'hayatlarında bu kadar çok anlam değiştiren ve bu kadar çok dolaşan çok az toplumsal ve siyasal kavram vardır' saptamasına katılmak için yeterli olacaktır.*” (Gönenç, 2001:10). Kısacası sivil toplumun ne ifade ettiğini anlamak için, kavramın siyasal düşünce tarihindeki gelişim ve değişimini takip eden tarihsel bir yolculuğa çıkmak gerekmektedir.

3.1.1.1. Aristoteles (M.Ö. 384-322) ve Sivil Toplum

Sivil toplum kavramının ilk kullanımı Aristoteles ile başlamıştır. “*Sivil toplum, Aristoteles'in 'Politike Koinonia' dediği yurttaşların, kentlilerin, politeslerin oluşturduğu politik düzendir.*” (Kuçuradi, 1998:28; Özer, 2008:87). Aristoteles tarafından kullanılan ‘politike koinonia’ söylemi, Çiçeron tarafından sivil toplum anlamında ‘societas civilis’ olarak aktarılmıştır. “*Politike koinonia, hukuki olarak belirlenmiş bir yönetim sistemi içinde, eşit ve özgür vatandaşların, kamusal, etik-siyasi bir topluluğu olarak tanımlanmıştır.*” (Gönenç, 2001:12). Antik Yunan döneminden 18. yüzyılın sonlarına kadar sivil toplum, siyasal yaşam ve devlet eşdeğer anlamda kullanılmıştır. Yani sivil topluma mensup olmak, bir devlete bağlı olmak anlamında kullanılmaktaydı. “*Adalet, özel mülkiyet ve yasanın üstünlüğü gibi değerleri savunan Aristo, devletin tanrısal bir boyut taşıdığını ve bu devletin yüce amaçları doğrultusunda gerekirse aile başta olmak üzere bütün özel/mahrem alanlara müdahale ederek mükemmel bir devlet yaratılması gereğinin altını çizmekteydi. Bu literatürde birey, aile, toplum, mahrem hayatı yoktu. Devlet vardı ve devlet her şeydi, her yerde idi.*” (Tamer, 2010a:92). Sivil toplumun bu anlamda kullanımı, devlete yeni bir bakış açısı getiren Hegel’e kadar devam etmiştir. Bu dönemde geçerli olan düşünceye göre, sivil toplumu diğer toplum modellerinden ayıran özellik, hak ile haksızlığı birbirinden ayırt eden, adaleti temel alan bir toplum düzeni olmasıdır. Sivil toplum, bireylerin doğa halinden çıkıp bir siyasi otorite etrafında birleşmesi ile tasvir edilmekte ve bu şekilde devlet ile özdeşleştirilmekteydi.

Eski Yunan döneminde oldukça genel bir kullanıma sahip olan sivil toplum kavramı, “*Aristo'yu izleyen gelenekte, politike koinonia yerine Augustine'nin siyasal*

toplum anlamında 'societas terresta', Aquinas'ın ise societas ile eş anlamlı olarak 'politike communitas' terimini kullandıkları dikkat çeker.” (Tosun, 2001:31).

Eski Yunan dönemi düşünürlerinden itibaren insanların yaşam biçimleri, doğa hali ve siyasal (devlet, sivil toplum) yaşam şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Doğa durumunda yaşayan insanlar çeşitli nedenlerle, adeta aralarında toplumsal bir sözleşme yaparak, bir siyasal otorite etrafında toplanıp siyasal yaşama geçerler. Devlet ile sivil toplumun eş anlamlı olarak kabul edildiği 18. yüzyıla kadar olan düşünürler, 'toplumsal sözleşme kuramcıları' olarak da bilinmektedir. Toplumsal sözleşme kuramcılarının göre, doğa hali, herhangi düzenleyici bir güç tarafından denetlenmediği için güvensiz ve çıkar çatışmalarına oldukça açık bir ortamdır. İnsanlar güvensiz ve çatışmalara açık olan doğa halinden kurtulmak için sahip olduğu gücü, bir siyasal güce devreder ve bu durum siyasal gücün koymuş olduğu yasalara da uyma zorunluluğunu beraberinde getirir. Bu dönemin düşünürlerince, insanların siyasal bir gücün etrafında birleşip, barış ve düzeni sağlayarak oluşturduğu yeni toplum modeli, sivil toplum olarak adlandırılmaktaydı.

3.1.1.2. Thomas Hobbes (1588-1679) ve Sivil Toplum

Thomas Hobbes'un düşünce ve toplum anlayışı üç olayın etkisinde gelişmiştir. Bunlar; İngiliz iç savaşı, 17. yüzyılda faydacı ve bireyci ahlakın yaygınlaşması ve yine aynı yüzyılda doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerdir. Siyasal düşünce tarihinin büyük düşünürlerinden olan Hobbes, her şeyden önce siyasal teorideki gelişmelerin tarih boyunca kriz dönemlerinde ortaya çıktığını bir kez daha kanıtlamıştır. Örneğin Platon M.Ö. 4. yüzyılda Atina'nın dağılmaya başladığı dönemde, Makyavel İtalya'da siyasal kargaşaların yaşandığı dönemde siyasal teorinin en görkemli örneklerini vermişlerdir. Hobbes'un kargaşaya verdiği ad 'doğa hali'dir. Doğa halinde insan, doğal tutkularının kontrolünde bir yaşam sürerler. Doğa halinde insanın ömrü oldukça kısadır. *“Arzu ve isteklerin hiçbir denetime bağlı olmadığı doğa halinde 'insan insanın kurdudur' (homo homini lupus). Yine Hobbes'un deyimiyle, doğa halinde yaşam gerçekten zalim ve gaddardır.”* (İnaç ve Erdoğan, 2007:2; Onbaşı, 2005:20; Sunar, 1999:73).

Hobbes'a göre doğa hali arzu ve isteklerin yönlendirdiği bir yaşam şeklidir. Doğa halinin karşısında bulunan toplumsal düzeni oluşturan güç egemen güçtür. Egemen güç bir otorite olup, onun belirlediği tüm kanunlara, toplumun tüm bireyleri tarafından itaat edilmesi gerekmektedir. İnsanlar, egemen gücün koyduğu kurallara boyun eğmek yolu ile doğa halinden, toplumsal yaşama geçerler. Toplumsal düzene geçiş için gereken en temel gereklilik egemen güce itaat etmektir. İnsanların egemen

güce itaat etmesinin nedeni, doğa halinden toplumsal yaşama geçişinde nedenidir (Sunar, 1999:76).

Hobbes, egemen güce itaat etmenin nedenini de şu şekilde açıklamaktadır. *“Doğa halinde sürekli olarak çıkar ve tutkularıyla güdülenen doğal insan, diğer doğal insanlarla bitmez tükenmez bir güç ve çıkar çatışması içindedir.”* (Sunar, 1999:77). Doğa halinin güvensizliğinin temelinde bu çatışma ortamı vardır. Hobbes’a göre doğa halindeki insan ile toplumsal yaşam içindeki insan arasında istek ve amaçları açısından hiçbir fark yoktur. Ancak toplumsal yaşam içinde, bireyler kendi aralarında bir çekişme halinde olsalar da, bu mücadele belli sınırlar içinde gerçekleştiği için, toplumun bireyleri arasındaki çekişme, çatışmaya dönüşmez. Ancak bu kurallar olmaz ise yaşam tekrar doğa haline dönüşür. Hobbes, ünlü eseri Leviathan (dev)’da doğa halini şu şekilde açıklamıştır. *“İnsanlık durumu, herkesin herkese savaşı durumudur. Bu durumda herkes kendi aklıyla yönetilir ve kendi yaşamını düşmana korumakta her şeyi kullanır... Herkesin herşey üstündeki bu doğal hakkı devam ettiği sürece; ne kadar güçlü, ne kadar akıllı ya da başka ne olursa olsun hiçbir kimse için, doğanın olağan olarak insanların canlı kalmalarına izin verdiği zaman boyunca yaşamak konusunda güvenlik olmaz.”* (Tamer, 2010a:93).

Hobbes’a göre devlet ve sivil toplum özdeştir ve sivil toplum, doğa halinin karşıtıdır. İnsanların doğa halinden çıkmaları halinde sivil toplum varlık kazanabilir. *“Doğa insanları eşit yaratmıştır; bu eşitlik insanlar arasında güvensizliklerin doğmasının baş sebebidir.”* (Gönenç, 2001:14). Örneğin doğa halinde iki kişi, bir hedefe yönelip, ikisinin de aynı anda hedefe ulaşamayacağı durumda, bu kişiler birbirlerine düşman olurlar ve aralarında çetin bir mücadele başlar. Bu mücadele, birbirini egemenlik altına alma ya da birbirini yok etme aşamasına kadar ilerler. Kısacası doğa halinin güvensiz ortamı, savaşları beraberinde getirir. Devletin olmadığı bir durumda herkes birbiriyle savaş içindedir (Onbaşı, 2005:20). Doğa halinin belirsizlik ve çatışma içeren yapısında, insan hayatı kötü, vahşi ve kısadır. Doğa halinde yaşayan bir insanda, sanattan ticarete, tarımdan topluma hiçbir aktivite yoktur. Sadece ölüm korkusu ve tehlikesi vardır. Bu ölüm korkusunu aşip, çalışarak iyi bir hayat yaşama isteği insanları barışa sevk eder. Böylece sosyal bir sözleşme sonucu devlet, yani sivil toplum kurulur. İnsanlar, bireysel güvenliklerini garanti altına almak amacıyla, Hobbes’un ‘Leviathan’ olarak adlandırdığı egemen gücün korunması altında yaşamaya razı olurlar. Egemen güç bir kişi olabileceği gibi bir heyette olabilir. Egemen

güç bir kez belirlendikten sonra yönetim ile ilgili tüm kararlar bu güç tarafından alınır. *“Egemenin sahip olduğu bu haklar mutlaktır; bu hakların bölünmesi ya da devredilmesi düşünülemez.”* (Gönenç, 2001:14). Anlaşılacağı üzere Hobbes, devletin yönetim biçimi olarak totaliter bir rejimi benimsemektedir. Hobbes’a göre devlet için totaliter bir yönetim biçimi bile doğa halinin çatışmacı, kaotik yapısına göre tercih edilebilir bir sistemdir.

3.1.1.3. John Locke (1632-1704) ve Sivil Toplum

18. yüzyılın en önemli düşünürleri arasında yer alan John Locke, toplumsal sözleşme kuramcılarının ilki olan Hobbes’un devlet görüşünü eleştirmiştir. Bilindiği üzere Hobbes, devletin yetkilerini çok geniş tutmuş ve yönetim biçimini monarşi olarak belirtmiştir. Locke monarşiye şiddetle karşı çıkmış ve en iyi yönetim biçimi olarak demokrasiyi benimsemiştir. Ayrıca Hobbes, doğa halini çatışma ve savaş ortamı olarak betimlemiştir. Locke, Hobbes’un doğa halini kaotik bir ortam olarak betimlemesine de karşı çıkmıştır. Locke’a göre doğa durumu bir barış halidir. *“Locke’un tabiat hali, Hobbes’un insan insanın kurdu (homo homini lupus) olduğu tabiat halinden tamamıyla farklıdır.”* (Eroğlu, 2010:3). Locke’un barış hali olarak düşündüğü doğa durumundaki insanlar, tam bir özgürlük ve eşitlik halindedirler. Hak ve özgürlükler konusunda herkes eşit durumdadır. Doğa halindeki birey özgür olmasına rağmen, bu özgürlük kimsenin can ve mal güvenliğini tehlikeye atmayacak seviyededir. Doğa halinde, hakkı ihlal edilen kişinin, sorumluyu cezalandırma hakkı vardır. Elbette doğa halinde hakkı ihlal edilen kişinin, sorumluya vereceği ceza akla uygun ve kusur ile orantılı olup, zararı telafi edecek nitelikte olmaktadır. Ancak doğa halindeki bireylerin sahip olduğu cezalandırma yetkisi başka sorunları beraberinde getirmektedir. Örneğin bu yetki bazen oç alma gibi insani zaafı tetikleyebilmektedir. Bu durum, karışıklık ve düzensizliği beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak insanların özgür ve barış halinde olduğu doğa hali, korku ve tehditlerle dolu bir hale gelmektedir. Bu yüzden insanlar siyasal toplumu oluşturmaktadırlar. *“Locke, ‘eğer insan, doğa halinde kendi şahsının ve mülklerinin mutlak egemeniyse, niçin bir başka erkin tahakkümüne ve teftişine kendini tabi kılar?’ sorusuna şu cevabı verir. ‘Cevap kolay, zira her ne kadar doğa halinde insan bir hakka sahipse de bu haktan yararlanıp yararlanamayacağı gayet belirsizdir ve başkalarının istilasına daima açıktır’ şeklinde yanıt vermekte ve sivil toplumu insan hayatlarının özgürlükleri ve mülkleri karşılıklı muhafazası için birleşmiş ve tek bir vücut olmuş şekli olarak tanımlamaktadır.”* (Eroğlu, 2010:4).

John Locke, doğa halinde insanlara ait olan haklar arasında özellikle mülkiyet hakkı üzerinde durmaktadır. Locke'a göre insanlar doğa halinden siyasal yaşama yani sivil topluma mülkiyet haklarını korumak için geçerler. Burada mülkiyet ile bireylerin sahip olduğu mülklerin yanı sıra insanların yaşam ve özgürlük hakları da kastedilmektedir. Hükümet, doğa durumunun güvensiz yapısından ötürü siyasal yaşama geçmiş insanların mülkiyet haklarını korumakla görevlidir (Akipek, 1954:514; Waldron, 2010:119).

John Locke'a göre mülkiyet hakkının temelinde emek yatmaktadır. İnsanın mülkiyetini ise kendi vücudu ve bu vücudu ile meydana getirdiği eserler oluşturmaktadır. Her insanın doğa halinde bile kendi vücudunu muhafaza etmeye hakkı vardır. Yani vücut ve uzuvlar insanın mülkiyetidir. Her insanın bizzat kendi şahsı üzerinde bir mülkiyet hakkı vardır ve bu hak sadece kişinin kendisine aittir. İnsanın vücudu ile yapıp ürettiği 'eser' tamamen kendisine aittir. Bu durumda, insan, tabiatla yaratılmış bir şekilde kendi halinde duran bir nesneyi, bulunduğu durumdan ayırıp, üzerine kendi emeğini uygularsa, ona kendinden bir şeyler katmış olduğu için, o nesne o kişinin mülkiyetine geçer. Doğada herkese ait olan bir şey üzerine bir kişi emeğini uygulayıp bir eser ya da ürün meydana getirdiğinde, ortaya çıkan nesne üzerinde diğer kişilerin mülkiyet hakkı sona erer. Örneğin bir dere den akan su tüm insanların mülkü iken, o dere den doldurulmuş bir testi su, testi yi dolduranın mülkü haline gelmiştir. *"Bir meşe ağacının dibinden topladığı palamutlarla veya ormandaki ağaçlardan kopardığı elmalarla beslenen kimsenin, şüphesiz bu şeylerin maliki olduğunu söyleyen Locke, 'bu yiyecek maddelerinin ona ait olduğunu kimse inkar edemez. Şu halde soruyorum' diyor. 'Bunlar ne zamandan itibaren onun olmaya başlamışlardır? Hazmettiği zaman mı? Yediği an mı? Veya pişirmeye başladığı andan mı? Yahut bunları eve getirdiğinden itibaren mi? Yoksa topladığı andan beri mi? Aşıkardır ki, ilk toplama fiili onu bunlara sahip kılamazsa, başka hiçbir şey, bunları onun kılamaz. Bu hususta sarf ettiği emektir ki, bu topladığı şeylerle müşterek şeyler arasında bir fark yaratır. Şöyle ki, bu emek, her şeyin müşterek anası olana tabiatın hasıl ettiği şeye bir şey ilave ettiğinden, bunlar artık onun hususi mülkiyetine girer."* (Akipek, 1954:517).

Locke, mülkiyet edinme hakkı konusunda da birtakım sınırlamalardan söz etmiştir. Örneğin toprak yaratıcı güç tarafından insanlığa verilmiştir ve kutsaldır. O halde bu kutsal kaynaktan yararlanmak herkesin hakkıdır. Bu durumda bir kişi, başkasının bu kutsal kaynaktan yararlanmasını engelleyecek ölçüde toprak edinemez,

bu boyutta birikim yapamaz. Bir insanın mülkiyet hakkı, diğer insanların mülkiyet hakları ile sınırlandırılmıştır (Eroğlu, 2010:6).

Bu açıklamalara karşı Locke'un cevaplandıramadığı soru; insanların neden ihtiyaçları ve rahatının ötesinde birikim yapmak istediği konusudur. Locke, birikim için paranın gerekli olduğunu vurgulamış, fakat para neden bulunmuştur gibi soruların cevaplarının açık olduğunu düşündüğü için ilgilenmemiştir. Hobbes'dan farklı bir doğa durumu anlayışı ile yola çıkan Locke, Hobbes ile benzer sonuçlara ulaşmıştır. Sonuç olarak Locke'a göre insanlar mülkiyet haklarını korumak için doğa halinden siyasal yaşama geçerler. Siyasal yaşam içinde yönetim biçimi Hobbes'un belirttiği gibi monarşi değil demokrasidir. Locke'un düşünceleri, günümüzde liberal demokrasinin öncüsü olarak kabul edilmektedir (Sunar, 1999:96).

3.1.2. Aydınlanma Çağında Sivil Toplum Düşünceleri

18. yüzyıldan itibaren sivil toplum algısında kırılmalar oluşmaya başlamıştır. 1767'de Adam Ferguson tarafından yayınlanan 'Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme' (An Essay on the History of Civil Society) isimli çalışmada sivil toplum, *"...barbar hareketlerin en az olduğu, düşünce yani beyinlerin sanat ve edebiyat ile münevverleştiği toplum anlamında kullanılmıştır."* (Tosun, 2001:36). Bu dönemin düşüncesinde sivil toplum, kentlilik ve ticari faaliyetlerin geliştiği aile sınırları dışında gerçekleşen toplum olarak düşünölmeye başlanmıştır. Bu dönemden önce sivil toplum, barış ve güvenliği sağlamak adına insanların aralarında toplumsal bir sözleşme gerçekleştirerek oluşturdukları siyasal yaşam anlamında kullanılmıştır. Devletin, sivil toplum ile eş anlamlı kabul edildiği düşüncesine, ilk olarak Hegel ve Marx eleştiriler getirmişlerdir.

3.1.2.1. Friedrich Hegel (1770-1831) ve Sivil Toplum

Sivil toplum - devlet ayrımında en kapsamlı çalışmayı Hegel yapmıştır (Çaha, 2000:29). Toplumsal sözleşmecilere göre eş anlamlı kabul edilen devlet ve sivil toplum söylemleri ilk kez Hegel tarafından birbirinden ayrılmış ve sivil toplum, aile ile devlet arasında yer alan ara bir kurum olarak tasvir edilmiştir (Biber, 2006:12). Hegel ile birlikte önceleri var olan doğa durumu ile siyasal (sivil) toplum ikiliği, yerini devlet ile sivil toplum ikiliğine bırakmıştır (Onbaşı, 2005:29).

Hegel, aileyi, sivil toplumu ve devleti etik yaşam ile ilişkilendirmektedir. Hegel etik hayatın alanını, aile, sivil toplum ve devlet olarak üçe ayırmıştır. Bu üç unsurun her

biri bireyin yaşamını düzenleyen farklı etik kurallarına sahiptir. Ailede geçerli olan etik normları sevgi, sıcaklık, bağlılık, dayanışma gibi değerlerdir (Çaha, 2000:29; Onbaşı, 2005:30). Sivil toplumun etiği ise çatışma, rekabet, hırs gibi bireylerin kişisel çıkarlarını ön plana çıkaran duygulardan oluşur. Hegel'e göre sivil toplumun anahtar kelimesi gereksinimdir. İhtiyaçlar, sivil toplum içinde insanlar arasında karşılıklı ilişkileri zorunlu kılar. Çünkü sivil toplum içinde herkes başkalarının gereksinim duyacağı araçları elinde bulundurur. Bunun yanında insanlar kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için diğer insanları kullanır veya onlarla yarışır. Dolayısıyla ihtiyaç unsuru, sivil toplum içinde ihtirası da beraberinde getirir. İhtiras duygusu ise sivil toplum içinde çatışma, güvensizlik ve ayrılıklara yol açar. Aile içindeki güven ve saygı ile var olan uyumlu ortam, sivil toplumda yerini korku, güvensizlik ve çatışmaya bırakır (Çaha, 2000:30; Onbaşı, 2005:30).

Hegel'in düşüncesinde etik yaşamın üçüncü boyutu devlettir. Devlet alanında ortaya çıkan etik yapı, hem ailenin hem de sivil toplumun etiğinden çok farklıdır. *"Devlet Hegel'e göre tarihin ruhunun (Geist) kendini metafiziksel, aşkın (transcendental) bir biçimde realize etmesi anlamına gelir."* (Çaha, 2000:30). Sorgulanamaz ve kaçınılmaz olan devletin yoğun görev ve sorumlulukları vardır. Devlet, sivil toplumdaki bireylerin çıkarlarını korumakla ve bireylerin güvencesi olmakla yükümlüdür. Sivil toplumdaki özgürlüklerin sosyal dengeyi bozmaması için güçlü ve donanımlı devletin varlığı şarttır (Çaha, 1999:115).

Hegel sivil toplumu, aile ile devlet arasında kalan ahlaki hayatın alanı olarak düşünmektedir. Bu ahlaki hayatın ölçüsü, insanın kendi üzerindeki bir otorite ve düzene ne kadar bağlı ve itaatkar olduğu ile ölçülür. Birey kendi üzerindeki güce ne kadar bağlı ise o kadar ahlaklıdır. Bireyin iradesi ile genel iradenin örtüşmesi objektif ahlak ile mümkündür. Birey objektif ahlaka üç aşamada ulaşır. Bunlar aile, sivil toplum ve devlet şeklinde sıralanır. Birey ailede henüz objektif ahlaka ulaşmamıştır. Burada henüz doğal bir durumdadır. Aileden sonraki aşama sivil toplumdur. Sivil toplumda insanlar ihtiyaç ve çıkarları doğrultusunda bir araya gelerek bir topluluk oluşturmuştur. Tüm bireylerin çıkarları birbirinden farklı olduğu için toplumda genel bir motif yoktur. Ancak yine de bireyin özel iradesi genel iradeden üstün görülmediği için, birey sivil toplum içinde genel iradeye itaat etmeyi öğrenir. Ancak sivil toplumda objektif ahlaka tam olarak ulaşılmış değildir. *"Bireyin iradesi ile genel irade (kamusal irade) ancak devlette tam bir uyum haline gelir, kaynaşır."* (Doğan, 1999:136; Doğan, 2000:25). Yani devlet

genel iradenin somutlaşmış biçimidir. Devletin kurduğu düzene uyma meziyeti kazanmış birey, tam olarak objektif ahlaka ulaşmış demektir. Görüldüğü gibi Hegel, sivil toplumu aile ile devlet arasında görmektedir.

Hegel'e göre sivil toplum, birbirleri ile çıkar çatışması içinde olan burjuva toplumu ile eşdeğerdir. Devlet, bu toplum içindeki çıkar çatışmalarını önlemekle görevlidir. Hegel'e göre devletten yoksun sivil toplum, çıkar çatışmaları ile kendi kendini yok edeceği için, devlet sivil toplumu düzenlemek ve devamlılığını sağlamak ile görevlidir. Hegel, devlet ve sivil toplum ayrımına ulaşmış olmasına rağmen, sivil toplumun sürekli olarak devletin kontrolünde olması gerektiğini düşünmüştür. *"Hegel bu anlamda devleti aşkın, yüce, kutsal, sorgulanamaz ve kuşatıcı olarak görürken, topluma, toplumsal gruplara ve sivil topluma devletin amacına hizmet etmekten başka bir anlam yüklemeyiz. Hegel devlete kutsallık atfettiğinden otoriter bir yönetim tarzını benimsemektedir."* (Aslan, 2010a:200). Hobbes ile Hegel'in devlet anlayışı bir anlamda birbirine benzemektedir. Hobbes, sivil toplum ile devleti aynı kavramlar olarak değerlendirmekteydi. Egemen güçten yani devletten bahsederken 'Leviathan' (büyük güç) söylemini kullanması, bireylerin sahip olduğu hakları egemen güce devredip onun kurallarına göre yaşaması ve karşılığında can ve mal güvenliği kazanması, devleti koruyucu, denetleyici olarak görmesi gibi düşünceleri, Hegel'in kutsal, yüce devlet anlayışı ile paralellik göstermektedir.

Aile ile devlet arasındaki alanı sivil toplum olarak ifade eden Hegel'e göre, ekonomik şirketler, pazar ekonomisi, sosyal sınıflar, devlete bağlı olmayan her türlü kurum ve kuruluş sivil toplumu oluşturan unsurlardır. *"Sivil toplumda, ailedeki doğal rollere göre edindikleri etikten ayrılarak kendileri için mücadele eden kaprisli ve bencil bireylerin hakimiyeti söz konusudur. Bu alanın etiğini oluşturan temel unsur çıkar olduğu için yoğun bir mücadele başlar ve herkes birbirinin hasmı olur."* (Çaha, 1994:82). İşte devlet bu çatışmayı önlemek için en yüksek etik kimliğiyle gelişir. Hegel devlet konusundaki analizlerini Batı Avrupa'daki tarihsel gelişmelere dayandırmaktadır. Hegel'in düşüncelerini geliştiren en önemli tarihsel gelişme Fransız Devrimidir.

Hegel'e göre sivil toplum ve devlet arasında hem karşıtlık hem de karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır. Yani sivil toplum devlet olmadan var olamadığı gibi sivil toplumun olmadığı bir ortamda devletten söz edilemez. Sivil toplum içerdiği çatışmaları çözmek ve denetimi sağlamak için devlete ihtiyaç duyarken, devlette temsil ettiği ahlaki amaçları gerçekleştirebilmek için sivil topluma gereksinim duyar. Ancak bu karşılıklı

ilişkiye rağmen devlet ve sivil toplum aynı düzeyde değildir. Hegel'in anlayışında devlet önceliklidir. Üstün ve ayrıcalıklı durumda olan devlet araç değil amaçtır ve mutlak olarak gerçek manevi öğeyi temsil eder. Sonuç olarak Hegel'e göre sivil toplum çıkarların, çekişme ve çatışmaların alanı iken, devlet toplumsal ortak değerlerin yani evrenselliğin alanıdır (Biber, 2006:13; Çaha, 1999:115; Onbaşı, 2005:33; Tosun, 2001:41).

3.1.2.2. Karl Marx (1818-1883) ve Sivil Toplum

Devlet - sivil toplum ayrımında bulunan Marx'ın sivil toplum düşünceleri, kendinden önceki düşünürlerin eleştirisi üzerinde yükselir. Marx, özellikle Hegel'in, devleti her şeyi kuşatan ve yarı tanrısal bir kurum olarak gören anlayışını eleştirir. Devleti, sivil toplum içindeki çatışma ve çekişmeleri engelleyen bir kurum olarak gören Hegel'e karşı çıkan Marx'a göre devlet, sivil toplumun yansımasıdır. Yani sivil toplum ne ise devlette odur. Marx'a göre devlet, aile bireyleri ile sivil toplumun üyeleri içinden yükselir. Sonuçta sivil toplumunda, devletinde doğasını oluşturan insandır. Marx'a göre devlet - sivil toplum ikiliğinde asıl belirleyici olan devlet değil, sivil toplum ve orada gerçekleşenlerdir. Yoksulluk, sınıflar arası eşitsizlik ve çatışma ile karakterize olan ekonomik ilişkilerin yaşandığı sivil toplum, toplumsal yaşamın tüm alanlarını belirleyici bir rol oynamaktadır (Çaha, 2000:37; Onbaşı, 2005:33; Tosun, 2001:41).

Marx, devletin sivil toplum içinden yükseldiğini savunur. Şöyle ki, "...devlet toplumun egemen sınıfının kendisini dile getiriş biçimidir ve bu sınıfın toplumsal egemenliğinin kaynağı sahip olduğu ekonomik güçtür." (Onbaşı, 2005:35). Egemen sınıf, kendi çıkarlarını toplumun çıkarı gibi gösterme çabasıdadır. Egemen sınıfın yerine geçmek isteyen her yeni sınıf, kendi tikel çıkarlarını evrensel çıkarmış gibi göstermeye devam eder. İşte devlet denilen olgunun gelişimi bu süreçlerle devam eder. Marx'a göre sivil toplum - devlet ilişkisinde, iki unsurda birbirine bağımlıdır ve bu ilişki de belirleyici olan sivil toplumdur. Ayrıca devlet olgusu da ekonomik güçlerin kendilerini ortaya koyuş biçimidir. Marx, devlet - sivil toplum ayrımının da bir fenomen olduğunu işçi sınıfının verdiği mücadele sonunda devletin ortadan kalkacağını düşünür (Abay, 2004:273). Marx'a göre devrimi gerçekleştirebilecek en uygun sınıf, işçi sınıfıdır. "İşçi sınıfı, kendi gelişim çizgisinde, eski sivil toplumun yerine, orta sınıfları ve bu sınıfların uzlaşmaz karşıtlıklarını dışta bırakacak bir birlik koyacak ve ortada siyasi iktidar diye bir şey de bırakmayacaktır. Çünkü siyasi iktidar, sivil toplumdaki uzlaşmaz karşıtlığın, resmi ifadesinden başkaca bir şey değildir." (Gönenç, 2001:33).

Marx, Hegel'in devlet - sivil toplum ikiliğindeki kuramsal çözümlmeye temel oluşturan yöntemsel zeminin sorunlu olduğunu düşünmekteydi. Marx devlet - sivil toplum arasındaki ilişkilerde hangisinin belirleyici olduğu konusunda Hegel'den ayrılmaktadır. Hegel'in düşünce sisteminde, evrenselliğin simgesi olan devlet belirgin bir üstünlük ve belirleyicilik yeteneğine sahiptir. Hegel, bireysel çıkarların ve bencilliklerin alanı olan sivil toplumun aşılabacağı durağın devlet olduğunu öne sürmektedir. Marx'a göre belirleyici olan devlet değil sivil toplumdur. Marx, araştırmalarını sürdürdükçe sivil toplumun ancak kendi içinden gelişecek olan dinamikler ile aşılabileceğini düşünmüştür (Yetiş, 2003:40).

Hegel, sivil toplumu devlete bağlı olarak nitelendirirken, Marx, devletin sivil topluma bağlı olduğunu ve sivil toplum tarafından belirlendiğini düşünmektedir. Hem Marx hem de Hegel, sivil toplumu, özel çıkarların çatıştığı bir alan olarak görmelerine rağmen ikisi de kavramı zıt anlamlarda kullanmışlardır. Her ikisi de özel çıkarların aşılabılması kamusal etiğe ulaşmanın yollarını aramışlardır. Hegel, çözüm olarak devleti işaret etmiştir. Marx'a göre ise devlet, çıkar çatışmalarının içinde olduğu için sivil toplumdaki çatışmalara çözüm getiremezdi. *"Marx sivil toplumu, eşit olmayan ilişkilerin mevcut olduğu ve bireylerin piyasa aracılığıyla çıkar kavgalarına tuttuğu bir alan, devleti ise bu düzeni koruyan, toplumdaki bir ölçüde ayrılmış bir kurum olarak görmekteydi."* (Aslan, 2010a:200). Marx'a göre devletin görevi sivil toplumdaki daha üstün bir belirleyici güç olmak değil, sivil toplumdaki mevcut sistemin devamlılığını sağlamaktır. Bu düşüncede devlet, sivil toplumun hizmetinde bir kurumdur.

Marx'ın düşüncesinde insan ve doğa arasında bir özdeşlik yoktur. Ancak bu iki alan arasında mutlak bir kopuklukta yoktur. Emek, insan ile doğa arasında etkileşimi sağlar. *"İnsan emeği doğayı biçimlendirir, başka bir deyişle, insan/doğa ilişkisi çerçevesinde doğa insansallaşır..."* (Uslu, 2003:397). Marx'ın insan/doğa ilişkileri hakkındaki fikirleri ve emeğe tanıdığı öncelik, sivil toplum örgütlenmesinin eleştiriye açık hale gelmesini sağlamıştır. *"Marx'ın tahlili doğrultusunda, sivil toplum, 'burjuvazinin kendi hegemonyasını kurduğu, kapitalist sömürüyü gizleyen ve dolayımlayan eşitlik ve özgürlük alanı' olarak tanımlanabilir."* (Uslu, 2003:397). Bu tanım sivil toplumun, kapitalist üretim sürecinde ortaya çıkmış toplumsal bir yapı olduğu düşüncesiyle yapılmıştır. Kapitalist üretimde emek gücünün, özgür irade ile çalıştığı ve kullanıldığı kabul edilir. Sivil toplumun, eşitlik ve özgürlük alanı olarak tanımlanmasının nedeni kapitalist sömürünün gizlenme çabasıdır.

3.1.2.3. Antonio Gramsci (1891-1937) ve Sivil Toplum

Gramsci'nin sivil toplum anlayışı, devlet ve sivil toplum ilişkilerinin birbiri ile iç içe geçmiş olmasına dikkat çektiği için önemlidir. Devlet ve sivil toplum ilişkilerindeki iç içe geçmiş yapıyı anlamak için öncelikle Gramsci'nin hegemonya kavramına yönelik düşüncelerinden bahsetmek gerekir. Gramsci, bu kavramı, kapitalist sistemin kendi kendisini hangi yollarla ve ne şekilde yeniden ürettiğini açıklamak için kullanmıştır. Hegemonya kavramı, hem rızayı hem de zorlamayı içinde barındırmaktadır. Gramsci, kendi içinde birçok çelişkilerin var olduğu kapitalizm sisteminin, nasıl varlığını devam ettirebildiğini ve bu sistem içinde çoğunluğun sömürülen sınıflardan oluşmasına rağmen, insanların kendileri aleyhine olan bir sisteme neden boyun eğdiklerini düşünmüştür. Gramsci'nin bu sorulara verdiği cevap sivil topluma bakışında ve buradan yola çıkarak geliştirdiği hegemonya kavramında yatmaktadır. Gramsci, Marx'ın burjuvazinin egemen konumuna yönelik düşüncelerine yeni bir boyut getirmiştir. Bilindiği üzere Marx'a göre devlet, ekonomik güçlerin kendilerini ortaya koyuş biçimidir. Egemen sınıf, ekonomik güçlerini kullanarak devlet aygıtının kurumlarını ele geçirerek, bireysel çıkarlarını toplumsal çıkarlar gibi gösterirler. Egemen sınıfın yerine geçmek isteyen her yeni sınıf, aynı mücadeleye devam eder. Gramsci'ye göre bir sınıfın hakim durumda olabilmesi için ekonomik güç yeterli değildir. Sınıf baskısı, ayrıca sivil toplum içinde rızaya ve onaya dayalı bir egemenlik kazanması ve sivil toplumun yönlendirilmesi ile mümkündür. Devletin ordu, polis, cezaevleri, vergi ve sosyal güvenlik gibi kurumları, zorlamaya dayalı kurumlardır. Ancak devletin faaliyet alanı yalnızca bunlardan ibaret değildir. Gramsci'ye göre devlet, sadece bu faaliyetleri ile ele alınırsa 'dar anlamıyla devlet' incelenmiş olur. Gramsci, devletin bu boyutunu çoğunlukla, siyasal yaşam olarak adlandırmaktadır. Devletin eğitici ve şekillendirici faaliyetleri, örneğin okullardaki eğitim işlevleri, zorlamadan çok rızaya dayanır. Rıza ise sivil toplumdaki ilişkileri düzenleyen bir olgudur. Öyleyse daha geniş anlamda 'devlet = siyasal toplum + sivil toplum'dur (Gönenç, 2001:37; Onbaşı, 2005:38; Tamer, 2010a:99; Tosun, 2001:45).

Gramsci'ye göre sivil toplum, üretim ve ekonomik örgüt içinde değil devlet içinde bulunur. Bu düşünce 'devlet = siyasal yaşam + sivil toplum' formülünde de açıkça görülmektedir. Bu formülün benzeri 'devlet = diktatörlük + hegemonya'dır. Açıklaması ise baskıcı (diktatörlük) aygıt ve işlevlerini kapsayan siyasal toplum ile hegemonyayı sağlayan sivil toplumun bileşimidir. *"Bu şemada dar anlamda sivil*

toplum alanı (Hegelci yaklaşıma benzer olarak) bencil, özel ve maddi çıkarlarla ilgilidir, siyasal toplum ise (Marksist yaklaşıma benzer olarak) sınıf-bağımlı devlet sisteminin gündeminden uzak tutulan her türlü genel soruna ilgiyi (hükümeti) yansıtır. Görüldüğü üzere, Gramsci, hem Hegelci hem de Marksist unsurları kullanarak devlet - sivil toplum şemasını yeniden biçimlendirmeye çalışmaktadır.” (Tosun, 2001:46). Marx, sivil toplumu ekonomik kurumları temel alarak belirlemesine karşın, Gramsci, sivil toplumun ekonomik olmayan taraflarına ağırlık vererek demokratik, kültürel, dini ve diğer kurumlarını ön plana çıkarır. Gramsci’ye göre devlet, sadece burjuvazinin elinde olup emekçileri kontrol altında tutan bir araç değildir. Devletin içinde sivil toplum olarak isimlendirilen ve içinde kültürel ve ideolojik hegemonyanın olduğu boyutu da mevcuttur. Gramsci, sivil toplumu toplumsal bir grubun, tüm toplum üzerinde oluşturduğu kültürel ve siyasal hegemonya olarak tanımlamakta ve sivil toplum, söz konusu hegemonyanın işleyişini sağlayan kurumlar bütününden oluşmaktadır.

Marksist literatürde sivil toplum ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yapan Gramsci’ye göre sivil toplum, Marx’ın aksine alt yapısal değil üst yapısal bir nitelik taşır. Gramsci, bu açıdan sivil toplum ile ilgili anlayışını Marx’tan değil Hegel’den almıştır. “*Sivil toplum kavramını Gramsci, bir sosyal grubun toplum üzerindeki hegemonyasının kültürel ayağı olarak kabul etmiştir.*” (Çaha, 2000:38). Hegemonyanın biri devletin oluşturduğu politik ayağı, diğeri sivil toplumun oluşturduğu kültürel ayağı olmak üzere iki unsuru vardır. Hegel’den farklı olarak Gramsci, devletin nihai amaç değil, aksine bir araç olduğunu savunmaktadır. Devlet, evrensel çıkarların temsilcisi değil, özel yani hegemonyayı elinde bulunduran grubun çıkarlarını gözetir. Devlet toplumun üzerinde mutlak bir güç değil, toplumdaki hegemonyanın sürdürülmesi için oluşturulmuş bir araçtır. Gramsci devlet hakkındaki tüm bu düşünceleri ile Hegel’den ayrılmaktadır.

Gramsci’nin düşünce sisteminin temeli Marx ve Lenin’e dayanmaktadır. Toplumsal sınıfların kökenlerine, sınıf mücadelelerinin toplumsal değişimdeki rolüne ilişkin bütün Marksist düşünceleri benimsiyordu. Marx’ın burjuva hegemonyası kavramını da kullanarak kapitalist sistemin işleyişine yönelik kendi yaklaşımlarını üretiyordu. Marksist düşünceler ile yola çıkan Gramsci’ye göre sivil toplum alt yapısal değil, üst yapısal bir nitelik taşır. “*Şu anda yapabileceğimiz, iki temel üstyapı düzeyini saptamaktır. Bunlardan birisi, sivil toplum, yani genellikle özel diye anılan organizmalar bütünlüğü, öbürü de politik toplum ya da devlet diye anılandır. Bu iki düzey bir yanda egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı hegemonya işlevine, diğer*

yanda da devlet ve hukuksal iktidar yoluyla uygulanan doğrudan egemenlik ya da komuta işlevine karşılık gelir.” (Carnoy, 2001:255). Marx ve Gramsci'nin her ikisi için de sivil toplum kapitalist gelişmeyi anlamak için temel bir etkidir. Fakat Marx için sivil toplum altyapıdır. Buna karşılık Gramsci için sivil toplum yapıdan çok ideolojik ve kültürel ilişkiler bütünlüğünü ve bu ilişkilerin siyasal dışavurumunu temsil eder.

Sonuç olarak Gramsci'nin sivil toplum teorisi Marx ve Hegel'in buluşması ile oluşmuştur. Ancak Gramsci sivil topluma Hegel ya da Marx gibi olumsuz anlamlar yüklememiştir. Gramsci sivil toplumu, hegemonyayı açıklayan analitik bir kavram gibi ele almıştır. Toplum üzerindeki hegemonyasını sürdürmek isteyen sınıfın kültürel ve siyasal alanı kullanmasına karşın, sivil toplum, sömüren sosyal sınıfın aşılması için gereken potansiyele sahiptir. Sivil topluma güvenle yaklaşan bir sol düşünce Gramsci tarafından temellendirilmiştir (Sarpaşan, 2008:33).

3.1.3. Modern Yaşamda Sivil Toplum Düşünceleri

Sivil toplum kavramı 19. yüzyıla kadar yoğun bir biçimde tartışılmasına rağmen, kavram 20. yüzyılın başlarından itibaren önemini yitirmiştir. Bu dönemdeki iki gelişme sivil toplumun arka plana itilmesine neden olmuştur. Bunlardan ilki, Batı Avrupa'da artık sivil toplumdan çok temsili demokrasinin konuşulmaya başlanmasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ulusal devletlerin şekillenmesi ile birlikte sivil toplumun oluşumu, sosyal sözleşme, siyasal yapının oluşumu gibi konular yerini siyasal katılım ve demokrasi gibi meselelere bırakmıştır. Bu dönemde Batı Avrupa ülkelerinde liberal demokrasi etrafında yapılan tartışmalar bireysel katılımı öngören demokrasinin zaferi ile sonuçlanmıştır. Bireyler ekonomik, ideolojik, kültürel ve dinsel farklılıkları etrafındaki kimliksel yaşayışlarını özel alan olarak nitelendirirken, kamusal alana vatandaşlık yoluyla dahil olarak haklarını bu yolda dizayn etmişlerdir. Özel ve kamusal alan ayrımının gerçekleşmesi ve siyasal katılımın bu çerçevede oluşması sonucu liberal düşünürler, sivil toplum kavramını fazla irdelemeye gerek görmemişlerdir. Sivil toplum kavramını geri plana iten ikinci gelişme Doğu Bloğu ülkelerinin aşırı katı devletçi siyasal yapılarının ortaya çıkışıdır. *“Sovyet Devrimi ile başlayıp kısa sürede Doğu Avrupa ülkelerine de yayılan sosyalizm, buralarda katı merkezîyetçi ve despotik bir devleti öngörmüş ve sivil toplum adına ne varsa silip süpürmüştü.”* (Çaha, 2000:73). Sivil toplum kavramı zaten sosyalizm içinde olumsuz bir anlam taşımaktaydı. Bilindiği üzere Marx sivil toplumu Hegel'in aksine burjuva sınıfının egemenliğinin olduğu bir

alan olarak görmekte ve bu çerçevede sivil toplumu, devlet üzerindeki burjuva sınıfının denetimini üreten bir alan olarak açıklamaktaydı. Marksist düşünce içinde Gramsci, sivil toplumu olumlu olarak yorumlasa da sivil toplum sosyalizme geçiş için bir araç olmaktan öteye gidemedi. Sonuç olarak bu dönemde sivil toplum kavramı 1960'lı yıllara kadar üzerinde fazla düşünülmemeyen bir kavram haline geldi.

Sivil toplum kavramının modern dönemde yeniden doğuşu başlıca dört kriz bağlamında açıklanır. *“Bunlardan ilki, otarşik devlet kapitalizmi modeli olarak ifade edilen sosyalist modelin genel krizidir.”* (Tosun, 2001:52). Bu durumun en belirgin örneği Sovyet ekonomik sisteminin ve bu sistemi uygulayan ülkelerdeki benzer modellerin; dünya ekonomisindeki değişim, üretimdeki artış, kalifiye işgücü yetiştirme gibi konularda yetersiz kalmasıdır. Dünya ekonomisindeki bu değişime ayak uydurulamaması devlet kontrolünün iyi çalışmayan, kaba bir mekanizma olduğu düşüncesini güçlendirmiştir. Zaten 1980'li yılların sonunda devletçi ekonomik sistemlerin yıkılması ile ilk genel kriz iyice belirginleşmiştir. İkinci krizin ortaya çıkması uzun zamanlar boyunca devam eden zorunlu ekonomik kalkınmaya dayalı sosyal ve siyasal sistemlerin biraz da rızaya dayalı egemenliğe izin vermediğinin ortaya konulması şeklinde kendisini göstermiştir. Üçüncü kriz sosyal demokrat partilerin, kapitalizmin işçi sınıfı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma girişimlerinin, dünya ekonomisinin giderek daha küreselleşmesi sonucu başarısız olmasıdır. Dördüncü kriz, *“...klasik devlet temelli stratejilerin giderek kendi kendini tüketmesine bağlı olarak klasik muhalefetin de aşınması...”* (Onbaşı,2005:44) şeklinde oluşmuştur. Bu krizdeki en önemli etken son yirmi yılda yeni pazarların ortaya çıkması sonucu kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının toplam nüfus içindeki artışıdır.

Çağımızın sivil toplum anlayışının önde gelen isimlerinden biri John Keane'dir. John Keane, sivil toplum kavramının Batı'da izlediği tarihsel yolun aşamalarını dört başlık altında toplamıştır. Bunlar (Sarpaşan, 2008:35):

- *Sivil toplum - devlet ayrılığının ortaya çıktığı klasik evre,*
- *Devlete karşı toplumların bağımsızlığının savunulduğu ve üstünlüğünün sağlandığı devlet karşıtı evre,*
- *Sivil toplum özgürlüğünün kargaşa doğuran sonuçları nedeniyle sivil topluma karşı devletin güçlendiği evre,*

- *Devlet düzenleyiciliğinin sivil toplumu boğacağı korkusu ile çoğulcu, gönüllü, örgütlenmeye dayalı, devletten bağımsız bir sivil toplumu koruma düşüncesinin geliştiği evre şeklinde sıralanır.*

Tablo 10: Tarihsel Süreçte Devlet ve Sivil Toplum Rollerini

Dönemler	Devletin Rolü	Sivil Toplumun Rolü	İşbirliği Modeli
19. yüzyıl	Düzenin koruyucusu	Kendi kendine örgütlenerek sosyal sorunların çözümünde görev alma	Yerini alma (yetki ikamesi)
20. yüzyıl	Sosyal varlığın denetleyicisi	Tamamlayıcı hizmetlerin üreticisi	Hiyerarşik-devletçi paternalizm
20. yüzyıl sonu ve 21. Yüzyıl başı	Toplumsal dengenin koruyucusu	Sivil topluma girişin anahtarı	Sivil toplumun yeniden canlandırılması, piyasa güçlerinin liberalleştirilmesi

Kaynak: ŞAHİN, Levent ve Mustafa Öztürk (2008), “Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye’deki Durumu”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Yıl 2008, Sayı 54, s.14.

Tablo 10’da 19. yüzyıldan günümüze devlet ve sivil toplumun taşıdığı roller gösterilmiştir. 19. yüzyılda devlet düzenin koruyucusu konumunda iken, sivil toplum daha çok kendi kendine örgütlenerek sosyal sorunların çözümünde rol almaktadır. Devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki ise daha çok birbirinin yerini alma ya da yetki ikamesi olarak kendisini göstermektedir. 20. yüzyılda sosyal varlığın denetleyicisi olan devlet modeli içinde, sivil toplum tamamlayıcı hizmetlerin üreticisi rolünü üstlenmektedir. Devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki ise hiyerarşik ve devletçi paternalistik özellikler taşımaktadır. 1990’lardan itibaren devletin rolü toplumsal dengenin koruyucusu olarak belirlenirken, sivil toplumun rolü daha fazla insanın sivil toplum içine katılmasını sağlamak olarak dönüşmüştür. Sonuç olarak devlet, sivil toplum ve piyasa üçgeni içinde yer alan unsurların yeniden tanımlanması, devlet merkezli yaklaşımların terk edilerek, sivil toplumun, toplumun yeniden üretildiği yer olarak ön plana çıkması bu süreçlerde gerçekleşmiştir (Özbaş, 2008:21).

Keane, günümüzdeki sivil toplum kavramını etkileyen Avrupa merkezli üç yeni gelişmeye dikkat çeker. “*Bunlardan birincisi; birçok devlet politikasının, sivil toplumdaki görece bağımsız meta üretim - mübadele süreçleriyle yaşamsal bağıni açıkça ortaya çıkaran kapitalist ekonominin yeniden canlanmasıdır.*” (Kabasakal,

2008:18; Tosun, 2001:53). Kapitalist ekonominin canlanması ekonomi ağırlıklı sivil toplum alanını geliştirmiştir. Diğer Keynesçi refah devletinin, iç politikada siyasi amaçla planlama mekanizmasını genişletmesi sonucu, toplumdaki dayanışmanın bozulması, bürokrasi, profesyonellik ve uzmanlaşmaya şüphe ile bakılması şeklinde ortaya çıkan siyasi tartışmalardır. Keynesçi refah devletine yönelik eleştiriler ise devletin siyasi görevini, karşılıklı destek ve gelişim ağları ile gelişen sivil toplumun, devlet garantisi altında işleyişini sağlamak olarak şekillendirmiştir. Sivil toplum kavramını etkileyen üçüncü gelişme ise gündelik yaşamın yapısını yeniden tanımlamaya çalışan yeni toplumsal hareketlerin gelişmesidir. Anti-politik nitelikleri ağır basan bu toplumsal hareketler bir yandan sivil toplum ile devlet arasındaki bölünmeyi derinleştirirken, diğer yandan sivil toplum içindeki iktidar ilişkilerini çoğullaştırarak yeni dayanışma biçimleri inşa eder.

Keane'e göre sivil toplumun ne olduğu konusunda fikir birliğine varmak oldukça zordur. Ancak yine de kavramı tanımlama girişiminde bulunan Keane'e göre sivil toplum, *"...ekonomik, sosyal, kültürel veya politik tüm toplumsal ilişkilerin farklı toplumsal gruplar arasındaki etkileşim alanıdır."* (Kaya, 2008:17). Tanımda geçen farklı toplumsal grupların içinde kapitalist ekonomi kuruluşlarından aileye, sosyal hareketlerden gönüllü kuruluşlara, siyasi partilerden medya kuruluşlarına, yazarlardan akademisyenlere varana kadar tüm unsurlar bulunmaktadır. Bu kurumlar birbirleri ile uyum içinde çalışabildikleri gibi zıtlama ve çatışmalarda oluşabilmektedir. Sivil toplum da bu farklı ideolojilerin yansıdığı ortam olarak tanımlanmaktadır.

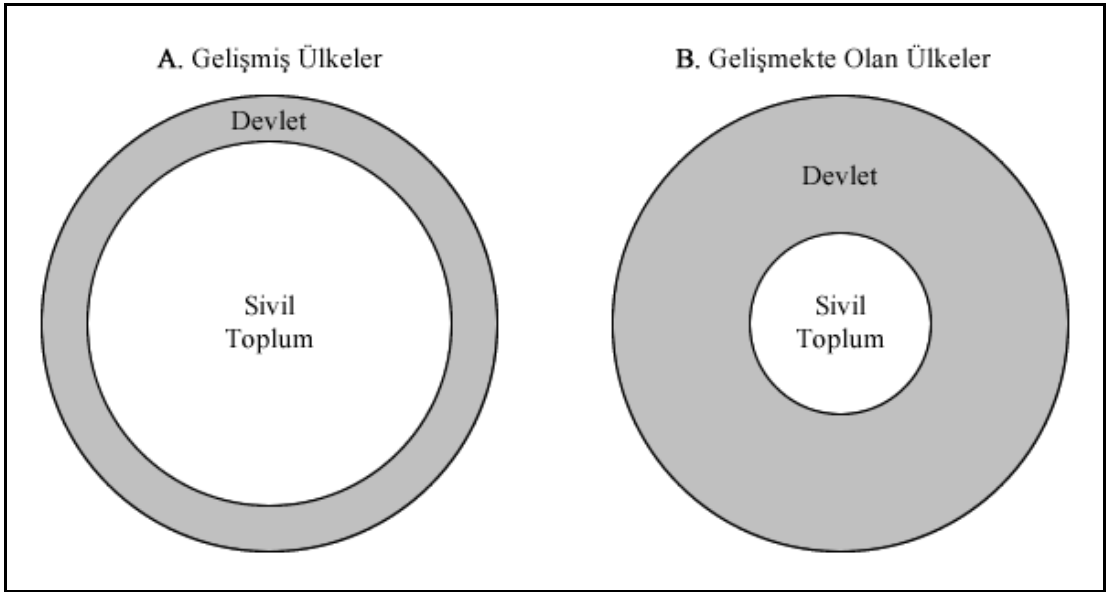
Günümüzde her durumda geçerli ve kullanışlı bir sivil toplum kavramının var olup olmadığı, modern sivil toplum kavramının neyi ifade ettiği ve hangi unsurları içinde barındırdığı sorularının gündeme gelmesi, demokrasi ile devletin sınırlandırılması arasında ilişki kuran sivil toplumcu düşüncenin canlanmasına neden olmuştur. Sivil toplumun tüm boyutları ile tanımlanmasının önündeki engellere rağmen, kavram çoğunlukla devlet tarafından kontrol edilmeyen bir alanı ifade eder. *"Bireylerin siyasi aygıtın denetimi dışındaki faaliyet alanını belirten sivil toplum; insan topluluklarının hiçbir güç tarafından zorlanmaksızın içinde hareket edebilecekleri, kendini belirleyebilecekleri alanın adı ve bu alanı oluşturan aile, çıkar, inanç ve ideoloji adına kurulan karmaşık ilişkiler dizgesinin kendisidir."* (Tosun, 2001:57).

Modern yaşamda sivil toplum çalışmaları ile öne çıkan liberal demokrasinin temsilcisi olan Larry Diamond, sivil toplumun belli bir tanımının yapılması gerektiğini

belirtmektedir. Diamond bu düşüncesini, “sivil toplumun demokrasiye yapabileceği potansiyel katkılarının sınırlarını daha gerçekçi bir şekilde çizebilmek için öncelikle sivil toplumun ne olduğunu ve ne olmadığını daha kesin olarak tespit etmeye ihtiyacımız var.” (Onbaşı, 2005:45) şeklinde açıklamaktadır. Diamond’a göre sivil toplum, “...örgütlü sosyal yaşamın gönüllü, kendi kendini üreten, kendi kendini destekleyen devletten özerk olup bir yasal düzen ya da ortak kurallarla bağlı olan alanıdır... Sivil toplum özel alan ve devlet arasında duran aracı bir varlıktır.” (Onbaşı, 2005:46).

Giddens ise sivil toplumun kendiliğinden bir düzen oluşturmadığını birey ve kurumlara görevler yüklediğini öne sürmektedir. “Sağlıklı bir sivil toplum, her şeyi hakimiyeti altına alan devletin gücünden korumaktadır. Bununla birlikte sivil toplum, kimilerinin hayal ettiği gibi kendiliğinden bir düzen ya da denge durumu doğurmaz. Toplumun yeniden canlanması kendine özgü problemleri ve sıkıntıları da beraberinde getirebilir.” (Yıldırım, 2004:51).

Şekil 5: Devlet - Sivil Toplum İlişkisi

Kaynak: ÖZDEN, Kemal (2008a), “Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları”, Editör: COŞKUN, A., **Sivil Toplum Kuruluşlarında Yönetim**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s.12.

Çağdaş sivil toplum anlayışı ile birlikte siyasal yaşam, devlet ve sivil toplum kavramları birbirlerinden ayrılmıştır. Günümüzde siyasal yaşam, devletin sahip olduğu gücünü kullandığı alandır. Örneğin devlet kurumları, merkezi ve yerel yönetimler, sivil ve askeri bürokrasi siyasal yaşamın birer parçalarıdır. Sivil toplum ise aile ile devlet arasında bulunan, bireyin haklarını devlete karşı koruyan aynı zamanda bireyin, devletin

kurduğu düzene itaat etmesini sağlayan yapıdır. Şekil 5'te devlet - sivil toplum ilişkisi görülmektedir. Her devletin yükümlü olduğu bazı sorumluluklar vardır. Savunma, emniyet, ekonomik düzenlemeler, eğitim, sağlık, hukuk, adalet gibi temel kamu hizmetleri bu sorumluluklara örnek gösterilebilir. Şekil 5A'da devletin sorumlulukları en temel düzeyde tutulmaktadır. Gelişmiş ülkelerde görülebilecek bu düzende, devlet sivil toplumu destekler, düzenler ve bu yapı içinde bir hakem görevi görür. Şekil 5B'de ki durum ise gelişimini tamamlayamamış ülkelerde görülebilir. Bu ülkelerde devletin görev alanı daha geniştir. Sivil topluma güven daha azdır. Devletin kontrolü ya da baskısı daha fazladır (Özden, 2008a:12).

Sivil toplumun en önemli görevi demokrasinin yerleşmesini sağlamaktır. *“Giner'in de vurguladığı gibi, yalnızca demokratik bir devlet demokratik bir sivil toplum yaratabilir; yalnızca demokratik bir sivil toplum, demokratik bir devletin sürmesini sağlayabilir.”* (Gönenç, 2001:50). Bu durumda devlet ile sivil toplumun her ikisi de diğerinin demokratikleşmesini sağlamaktadır. Devlet kurumları, yasa çıkarmak yolu ile menfaat çatışmalarının sınırlarını belirleyip, sivil toplumun eşitsizlik ve tiranlıkların kurbanı olmasını engeller. Diğer taraftan sivil toplum ise kendi içinde yer alan sendikalar, kadın örgütleri, sağlık örgütleri vb. yapıları yersiz müdahalelerden koruyarak, devlet gücü ve siyasi partilerin iradelerini sınırlandırır. Özetle devlet ve sivil toplum birbirini tamamlayan öğelerdir. Sivil toplum olmadan özgürlük, eşitlik, katılımcı planlama ve toplulukların kendi kararlarını alabilme özgürlükleri gibi hedeflerin içi boş görünürken, güvenli ve bağımsız bir sivil toplumun varlığı da devlet ile mümkündür.

Çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü anlamına ulaşan sivil toplum devlet iktidarını sınırlandıran fakat devlet iktidarını elde etmeye yönelmeyen bir kurumsal temele dayalıdır. Geçmişte toplumsal yaşamın tüm aşamalarına hükmeden devlet, günümüz bilgi çağında söz konusu değildir. Aksine devlet toplumun hizmetine giren bir örgüt haline dönüşmektedir. Devletin rolündeki bu dönüşüm, sivil toplumun alanını genişletmekte ve demokratik katılım sürecini yaygınlaştırarak, toplumların kendi kaderlerini kendilerinin yönlendirmesini sağlamaktadır. Sosyalist rejimlerin yıkılması ile sivil toplum üzerinde baskı unsuru olan ideolojik devlet yapısı 21. yüzyılın başlarında artık yok olmaya yüz tutmuştur. *“Bir bakıma transandantal devlet anlayışının en önemli temsilcisi olan Hegelyan tarzdaki kuşatıcı, aşkın, yarı Tanrısal ve metafiziksel devletin değil, devleti araçsal bir mekanizma olmaya zorlayan sivil toplumun zaferi hissedilmektedir.”* (Çaha, 2000:89).

3.2. Türkiye’de Sivil Toplum

Türkiye’de devlet - sivil toplum ilişkisinde geline aşamayı anlayabilmek için Osmanlı Devleti’ndeki tarihsel arka planı incelemek yerinde olacaktır. Türkiye’de sivil toplumun unsurlarını araştırmak, onun taşıdığı tarihsel mirası da dikkate almayı zorunlu kılar. Bu nedenle öncelikle Osmanlı Devleti döneminde devlet - sivil toplum yapısı, daha sonra Türkiye’de tek partili ve çok partili dönemlerde devlet - sivil toplum yapıları anlatılmaya çalışılacaktır.

3.2.1. Osmanlı Devleti Döneminde Devlet - Sivil Toplum İlişkisi

Osmanlı Devleti’nin siyasi yapısı tek bir model ile ifade edilemeyecek kadar karmaşık olsa da en doğru tanımlama, ‘patrimonyal bürokrasi’ olarak görülmektedir. Patrimonyal yönetimde meşruiyetin kaynağı padişaktır. Bu anlayışta yaratıcı, evrensel bir düzen yaratmanın yanı sıra, bu düzeni korumak ve yürütmek için padişahı seçmiştir. Padişah yaratıcının gölgesi ve vekilidir. *“Gerçekten de Osmanlı sultanları Doğu’daki ve Batı’daki sultanların sultanı, hükümdarların kanıtı, yeryüzünde hükümdarlara taçlar dağıtan kişi, yeryüzünde Tanrı’nın gölgesi...”* olarak nitelendirilmekteydi (Gönenç, 2001:56).

Bürokratik bir devlet olarak görülen Osmanlı Devleti’nin en belirgin özelliği merkez ile çevre arasındaki uzaklıktır. Devlet otoritesini ifade eden merkez ile halkı ifade eden çevre arasında aracı kurumları görmek mümkün değildir (Çaha, 1994:83; Çaha, 2000:147; Yeğen vd., 2010:19). *“Montesquieu ara kurumların (intermediary bodies) yokluğuyla şekillenen yönetim biçimini ‘oryantal despotizm’ olarak nitelendirir.”* (Tosun, 2001:191). Osmanlı - Türk toplumunda sivil toplumun alt yapısını hazırlayan düşünce geleneğinin yokluğu onu Batı Avrupa ülkelerinden farklı kılmakta ve Batılı kavramlarla Doğulu bir toplumu analiz etmeyi güçleştirmektedir.

Batı Avrupa’nın siyasal yapılanmasında krala karşı kendi değer ve çıkarlarına sahip çok güçlü sınıflar vardı. Kralın otoritesini tehdit etmedikleri sürece soylu ve öncüler, yasal çerçevede kendi sınıflarının çıkarlarını sağlamak için yoğun mücadelelere girişmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti’nde belli bir ayrıcalığı olan sosyal sınıfların yokluğu sonucunda, toplumun tüm faaliyetleri devletin kontrolü altındaydı (Çaha, 1994:83; Çaha, 2000:148). *“Osmanlı siyasal yapısı ve bu siyasal yapıyı toplumun içselleştirmesi ve sultanların güçlü otoritesi ve güçlü devlet geleneği, sivil toplumun*

temel unsurları olan özerk sosyal sınıfların gelişmesini engellemiştir.” (Abay, 2004:279).

Osmanlı’da en önemli üretim aracı Allah adına sultana ait olan topraktı. Bu topraklar devlete vergi ödenmesi karşılığında köylülere has, tımar ve zeamet olarak dağıtılıyordu. Bu toprakların kontrolü ve vergi toplama işlemleri ordunun bir birimi olan sipahinin göreviydi. Tüm ekonomik alanı yönlendiren devlet, toprağa her yıl neyin ekileceğine de karar vermekteydi. Bu durum tarıma dayalı bir ticaret sınıfının ortaya çıkmasını engellemiştir. Günümüzde tarıma yönelik problemlerin birçoğunun tarihsel arka planında bu etken yer almaktadır. Sultanın yöneticilerle ve toplumla ilişkisi bağlılık ve sadakat prensibine göre oluşmaktaydı. Bu durum sultanı giderek daha da güçlendirmekteydi. Osmanlı Devleti’nde önceleri sultanın daha sonraları merkeziyetçi bürokratik geleneğin baskısı sonucu, devlet mutlak bir güç haline gelmiş ve Batı Avrupa’da görülen aristokrasi ve burjuvazi gibi sivil toplumun temel unsurları olan sosyal sınıfların ortaya çıkarak devleti sınırlaması mümkün olmamıştır (Çaha, 1994:84; Çaha, 2000:148).

Osmanlı Devleti’nde sivil toplumu oluşturabilecek unsurlar merkeze bağlı kalmışlardır. Batı Avrupa’da devlet otoritesi karşısında kendi değerlerini savunabilen sivil toplum unsurlarına Osmanlı Devleti’nde rastlamak mümkün değildir. Osmanlı’daki sivil toplum unsurları merkezi otorite karşısında kendilerine özgü kurallar ve ilişkiler geliştirememişlerdir. Bu unsurlar daha çok resmi otoritenin sacayağını oluşturmuşlardır. Osmanlı’da sivil toplum unsurları olarak millet sistemi, loncalar, vakıflar ve tarikatlar gösterilebilir (Abay, 2004:279; Aslan, 2010b:264). *“Bir yönüyle devlete bağlanmakla birlikte, azınlıklara merkezi idareden bağımsız bir kültürel ve hukuki alan yaratma olanağı tanınması bakımından millet sisteminin Osmanlı toplumunda sivil toplum konusunda en elverişli yapı olduğu söylenebilir.” (Aslan, 2010b:264).* Osmanlı Devleti’nde başta ticaret olmak üzere ekonomik hayat gayrimüslim azınlıkların elindeydi. Bu azınlıklar millet sistemine bağlı olarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Millet sistemi Osmanlı’da sivil toplumun bir unsuru olarak görülse de üstten devlete bağlıydılar. Bu azınlıkların başında devlete vergi ödenmesi ve iç güvenlik konularından sorumlu dini liderler bulunmaktaydı. Bu azınlıklar, iç meselelerini dışarıdan müdahaleye gerek kalmadan kendi cemaat meclislerinde görüşürlerdi. Bir diğer sivil toplum unsuru olan loncalar Osmanlı toplumunda esnafların bir araya gelerek oluşturdukları topluluklardı (Sarpaşan, 2008:58). Bunlar esnaf ile merkezi otorite

arasında köprü görevi görmüşlerdir. Kalifiye eleman yetiştirme, yetişen elemanlara ustalık belgesi verme, üretim kalitesini yükseltme gibi görevler üstlenen loncaların, bir yüzü devlete, bir yüzü de sivil topluma dönük olmuştur. Günümüz sivil toplum örgütlerine benzeyen vakıflar ise devletin yerine getirmekte güçlük çektiği ya da devletin görevi sayılmayan işlevleri yerine getirmekteydiler. “*Osmanlılar döneminde devlet, vatandaşın canını, malını korumak, asayişini sağlamak, sınırları korumak, devlet düzenini sağlamakla mükellefti. Günümüz modern devlet anlayışında devlet görevlerinden sayılan eğitim, sağlık, bayındırlık, diyanet, sosyal yardım hizmetleri Osmanlı’da devlet görevleri arasında sayılmıyor, bütün bu hizmetler şahısların kurduğu vakıflar tarafından yürütülüyordu.*” (Işık, 2009:3). Osmanlı’daki sivil toplum unsurlarından sonuncusu tarikatlardır. Tarikatların Osmanlı toplumundaki yeri konusunda kimi araştırmacılar devletten özerk olduklarını savunurlarken, kimileri de merkezi otoritenin gözetiminde olduklarını ifade etmektedirler.

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılda gerçekleşen modernleşme çabalarına rağmen sivil toplum unsurları yine de ön plana çıkamamıştır. Güçlenen ulema, yeniçeri gibi unsurlar devamlı olarak merkezi otoriteye yenik düşmüşlerdir. Genel olarak Osmanlı’da devlet - sivil toplum ilişkisinde merkezi otoritenin devletin dışında özerk kurumların oluşmasına izin vermediği görülmektedir. Osmanlı devlet yapısı Hegel’in aşkın devlet anlayışıyla büyük benzerlikler göstermektedir.

3.2.2. Cumhuriyet Türkiye’sinde Devlet - Sivil Toplum İlişkisi

Cumhuriyet Türkiye’sinde devlet - sivil toplum ilişkilerini tek partili dönem, çok partili dönem ve 1980’den günümüze kadar süren dönem olarak üç kategoride incelemek gerekmektedir.

3.2.2.1. Tek Partili Dönemde Devlet - Sivil Toplum İlişkisi

“*Tek parti dönemi, Osmanlı’dan güdük veya sönmük de olsa bir sivil toplum mirası devralmıştı.*” (Aslan, 2010b:267). Osmanlı’nın son dönemlerinde, medreseler, tarikatlar ve vakıflar gibi geleneksel sivil toplum unsurlarının yanında ekonomik gruplar, siyasi partiler, dernekler, işçi hareketleri, medya ve siyasi ideolojiler gibi modern sivil toplum unsurları da gelişmeye başlamıştır. Ancak tek parti döneminin tekipleştirme politikaları karşısında bu sivil toplum unsurları etkinliklerini yitirmişlerdir.

Tek partili dönem Türkiye’de devlet geleneğinin oluşmasında önemli bir aşama olmuştur. Tek parti dönemi, geleneksel Osmanlı yapısının dışına çıkılarak, modern bir

toplum ve devlet yapısına geçişin belirlendiği ve bu süreçte devlet - sivil toplum ilişkilerinin yeniden düzenlendiği bir dönemdir. *“Osmanlı toplumsal/siyasal yapısında sosyal sistemin meşruiyetini şeriat sağlarken, aynı şeriat bir alt kategori olarak en azından sünni millet için küçük ve tek bir özgürlük alanı açmaktaydı. Her şeyin devlete ait olduğu bir toplumsal sistemde, din, devletin toplumla (en azından bir kesimiyle) paylaşmak zorunda olduğu bir olgu olarak ortaya çıkmakta idi.”* (Tosun, 2001:257). Mahçupyan’a göre Cumhuriyete geçişle birlikte kabul edilen laiklik ilkesi, devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi ortadan kaldırmıştır. Tek parti döneminde şeriata dayalı hak alanından hukuka dayalı hak alanına geçilmiş, toplum için var olması gereken hak alanı devletin imtiyaz alanına dönüşmüştür.

“1923-1950 döneminde varlık gösteren tek dernek, resmi ideoloji haline gelen CHP’nin ilkelerini yaymakla görevli Halk Evleri olacaktır.” (Çaha, 2000:202). Osmanlı döneminden kalma dernekler tek tek kapatılarak, tüm kaynakları Halk Evleri’ne transfer edilmiştir. Ülke çapında çok sayıda şubesi bulunan Türk Ocakları, Türk Kadınlar Birliği ve Mason Derneği kapatılan derneklerden bazılarıdır (Aslan, 2010b:268; Çaha, 2000:202). Her ne kadar Osmanlı’nın son dönemlerinde, sivil toplum unsurları oluşmaya başlamış olsa da uzun savaşlar yüzünden toplumun bu unsurları içselleştirebilmesi için yeterli zaman ve ortam oluşmamıştır. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılıp Cumhuriyetin ilanından sonra, sosyal sınıflarında gelişmemiş olmasından ötürü tüm millet tek bir potada eritmeye, toplumun, halkın devleti etrafında toplanmasına çalışılmıştır. Tek parti döneminde, devletçi ekonomi modelinin benimsenmiş olması sonucu, ekonomik gruplarda devlete bağlı hale gelmişlerdir. Böyle bir ortamda devlete bağımlı hale gelen sosyal kesimlerin, devletin önceliklerinin dışına çıkması, diğer bir deyişle farklı bir ses çıkarması beklenemez. Tek parti dönemindeki tek hedef, tek ses, tek lider, tek parti, tek doğru ve tek program anlayışı, Türk demokrasisinin kısırlığına zemin hazırlamış ve bugünlerde bile aşılammış sorunlara neden olmuştur (Çaha, 2000:212).

3.2.2.2. Çok Partili Dönemde Devlet - Sivil Toplum İlişkisi

“Türkiye’de tek partili dönem 1946’da yerini çok partili döneme bırakmıştır.” (Tosun, 2001:269). İlk kez çok partili seçimin yapıldığı 1946 yılında Demokrat Parti seçimi kazanamasa da, gösterdiği başarı muhalefetin sesini daha özgürce yükseltmesine imkan sağlamıştır. 1945 yılında ortaya çıkan yeni dünya dengeleri Türk siyasi hayatını da etkilemiştir. II. Dünya Savaşını liberal ittifakın kazanması Türk siyasi sistemi

üzerinde de etkiler uyandırmıştır. Savaştan galip çıkmış ülkelerin demokrasi ve insan hakları vurguları kısa sürede Türkiye’de de yankılarını bulmuştur. Diğer taraftan tek parti döneminde CHP içinde de gelişen burjuvazinin sesleri yükselmeye başlamıştır. “*CHP üyesi olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan siyasal literatürümüzde ‘Dörtlü Takrir’ olarak adlandırılan önergeyi CHP grup başkanlığına vermişlerdir.*” (Doğan, 2007:84). Bu önergede liberalleşme istenmekte ve Türkiye’nin dünyada gelişen yeni yönelimlere kayıtsız kalamayacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası Rusya ile ilişkilerin gerilmesi, batı ile siyasal ilişkilerin geliştirilmesini gerektirmiştir. Batıda olduğu gibi Türkiye’de de çok partili hayata geçmek bir zorunluluk haline gelmiştir.

1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi, sivil toplumun gelişimine de katkılar sağlamıştır. Türkiye’deki dernek sayılarına ilişkin veriler incelendiğinde, tek parti dönemdeki dernek sayısının, çok partili siyasal yaşama geçiş ile birlikte hızla yükseldiği görülmektedir. Sendikalarda da derneklerin sayısındaki artışa benzer gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin, “*...1947’de İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanunu’nun kabulünden sonra, başta Maden-İş olmak üzere 73 işçi, 4 işveren sendikası ile, 1952’de Türk-İş isimli işçi sendikaları birliği kuruldu. 1958’de 394 işçi sendikası, 18 işçi sendikası birliği vardı.*” (Tosun, 2001:272).

1950 yılında başlayan çok partili dönem, sivil toplum konusunda da yenilikleri ve özgürlükleri beraberinde getirmiştir. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle tek parti döneminde yasaklanmış olan sivil toplum unsurlarının tekrar gelişmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde dini gruplar, işveren kesimi, işçi sendikaları, köylü gruplar, farklılaşan medya gibi unsurlar gelişmeye başlamıştır. İktisadi alanda da Batı ile bütünleşme yoluna gidilmiştir. “*1950-1980 arası dönemde gerçekleşen üç darbeye rağmen, genel olarak dünyadaki ve Türkiye’deki gelişmeler siyasi eliti doğrulamış ve demokrasi, Cumhuriyet rejiminin temel özellikleri arasına girmeyi başarmıştır.*” (Çaha, 2000:237). 1970’li yıllarda Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi’nin siyasi arenaya çıkması ile siyasal alan zenginleşmiş ve farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Siyasal alandaki gelişmeler toplumsal yaşamı da etkilemiş, tek parti döneminde yok edilen sivil toplum unsurları bu dönemlerde tekrar boy göstermişlerdir. Tek parti döneminin homojenleştirmeye çalıştığı toplum siyasal, kültürel ve ideolojik açılardan farklılaşmaya başlamış ve toplumsal alanın devlet alanına göre zenginleşmesi sağlanmıştır.

3.2.2.3. 1980'den Günümüze Devlet - Sivil Toplum İlişkisi

Sivil toplum, demokratik yapıya sahip devletlerle ve siyasal yapılarla birlikte gelişerek varlık gösterebilir. Demokrasi ile yönetilmeyen ülkelerde sivil toplumun gelişmesi beklenemez. Bunun yanı sıra demokrasinin yalnızca şekil şartlarının yerine getirilmesi ile de sivil toplum gelişmez. Bu noktadan bakıldığında Türkiye'de merkeziyetçi-bürokratik özellikler taşıyan devlet yapısının, hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında neden olduğu otoriter politikalardan dolayı sivil toplumun gelişimi sağlanamamıştır (Çaha, 2000:232).

1980'li yıllara gelindiğinde dünyadaki gelişmelere paralel olarak sivil toplum olgusu, Türkiye'de de artan bir üne kavuşmuştur (Onbaşı, 2005:63). *“Özellikle, 12 Eylül 1980 askeri darbe sonrası sağda ve solda yer alan ana politik akımlar, güçlü devlet geleneğinin dönüştürülmesi ve demokratik olarak denetlenmesi gerektiği yönünde ortak bir tutum takındılar ve bu dönüşüm ve denetimin motor gücü olarak da sivil toplum kavramı ön plana çıktı.”* (Aslan, 2010b:268). 1980'lerin başından itibaren neo-liberalizm giderek yükselen bir değer haline gelmiştir. Bu duruma eşlik eden önemli bir gelişme de Doğu Avrupa'daki otoriter rejimlerin liberal-demokratik rejimlere geçişleri olmuştur. Bu gelişmeler ile birlikte uluslararası sistem, giderek artan düzeyde bir ekonomik entegrasyona yönelmiştir. Türkiye ise 1980 yılında bir yapısal uyum reformunu devreye sokarak sürece adapte olma yolunu seçmiştir. 1990'larda ise sadece ekonomik entegrasyonun yeterli olmayacağı, siyasal entegrasyonun, bir başka ifade ile devletin rolünün ve faaliyetlerinin sınırlandırılması ve sivil toplumun yüceltilmesi düşünceleri oluşmuştur. Dünya çapında ortaya çıkan neo-liberalizm dışında Türkiye'ye özgü bazı durumlar da sivil toplumun Türkiye'deki gelişimi açısından önemlidir. Bu durumlardan birincisi 1980'de gerçekleşen askeri müdahale ve onun etkileridir. *“1980 askeri müdahalesi tarihsel olarak zaten var olan devletin toplum üzerindeki ağırlığını güncel şekilde hissettirdiği için, üç yıl süren askeri yönetimin gadrine uğramış sağcı veya solcu hemen her politik kesim sivil toplum yandaşı haline gelip kavrama adeta sihirli bir şekilde bağlanmıştır.”* (Onbaşı, 2005:65). Türkiye'de 1980 sonrası sivil toplumun popülerliğini arttıran diğer önemli bir faktör ise İslami gruplar ve Kürt milliyetçiliğidir. Bunun yanı sıra Türkiye'de sivil toplumun öne çıkışında kadın hareketi de önemli bir paya sahiptir. Kadın hakları için mücadele eden kuruluşlar ve eylemciler cinsel taciz, cinsel özgürlük, kadına şiddet gibi konularda seslerini yükselterek sivil toplumun gelişmesi için itici güç unsuru olmuşlardır.

“Türkiye’de, 1990’larda askeri yönetimin etkisinin azalmasına paralel olarak, Batı Avrupa toplumlarında olduğu gibi, insan hakları, feminizm, çevrecilik ve çeşitli gençlik hareketleri kamusal alanda etkili olmaya başlamıştır.” (Aslan, 2010b:270). Bu süreçte 1995’te siyasal partiler, sendikalar, dernekler, vakıflar, meslek odaları ve kooperatifler arasındaki ilişkileri ve işbirliklerini yasaklayan anayasa maddelerinin kaldırılması, sivil toplumun gelişimi için önemli düzenlemelerdir. Türkiye’de güçlü devlet ve zayıf toplum yapılanması demokratikleşme sürecinde sıklıkla tartışılmaktadır. Türkiye’de sivil toplumun gelişiminin önünde pek çok engel bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar, Türkiye’de sivil toplumun gelişmemiş olmasını, tarihsel, sosyal ve kültürel etkenlerden çok, ekonomik faaliyetlerin %70’ine yakın bir bölümünün devlete ait olarak gerçekleşiyor olmasına bağlamaktadırlar. Özel kesimin ekonomi içindeki payı artırılarak, sivil topluma karşı siyasal yapının küçültülmesi gerekmektedir.

Türk sivil toplumunun problemleri olarak değinilebilecek bazı konular vardır. Birinci olarak Türk Anayasası geniş çaplı demokratik ve özgürlük taleplerini karşılayacak bir yapıya sahip değildir. Anayasanın temel ilkeleri 1930’lu yılların CHP perspektifine göre oluşturulmuştur. Ancak günümüz Türkiye’si, batı ile daha fazla bütünleşmeye çalışan, demokrasi ve insan haklarında daha fazla gelişmek isteyen bir görünüme sahiptir. Mevcut anayasa, mevcut dinamiklerin sivil toplum gücüne dönüşmesini engelleyen bir yapıya sahiptir. İkinci olarak ordunun siyasal yaşam içindeki ağırlığı da sivil toplumun gelişimine engel teşkil etmektedir. “*Askerin sivil siyasetçiden daha fazla ölçüde siyasal sisteme müdahil olduğu toplumlarda siyasal özgürlükler, haklar ve farklılaşmalar gelişmemektedir. ...Askerin sivil siyasetçilerin denetimine girmesi zorunluluğu çağdaş demokrasilerin olmazsa olmaz bir koşulunu teşkil etmektedir.*” (Çaha, 1999:82). Sivil toplumun gelişimini engelleyen üçüncü husus, ekonomik kaynakların ve üretim faaliyetlerinin büyük ölçüde devletin elinde bulunmaya devam etmesi, sivil toplum unsurlarının devletçi görüşte yer almalarına, dolayısıyla demokrasinin toplum eksenli ayaklarının zafiyete uğramasına neden olmaktadır. “*Sivil toplum cephesi niteliği taşıması gereken medya, sendika ve meslek kuruluşlarından bazıları temsil ettikleri kitlelerin aleyhine olmasına rağmen devletçi kampta yer alabildikleri gözlenmektedir.*” (Çaha, 1999:83). Dördüncü ve son olarak Türk siyasal yaşamı aşırı biçimde kutuplaşmış durumdadır. Bu kutuplardan birinin kazancı diğerinin kaybı ile sonuçlanmaktadır. Ancak sivil toplumun gelişebilmesi, karşılıklı diyalog, anlaşma, hoşgörü, tolerans ile oluşmuş yumuşak yapıyı bir oluşuma ihtiyaç duymaktadır.

3.3. Sivil Toplumun Taşıyıcı Unsuru Olarak Sivil Toplum Kuruluşları

Günümüzde demokratikleşmenin ölçüsü olarak gösterilen sivil toplum, toplumsal, siyasal ve ekonomik olmak üzere çok geniş alanları kapsamaktadır. Tarihsel süreçte devletin ve sivil toplumun üstlendikleri roller sürekli bir dönüşümden geçmiştir. Çağımızda devlet karşısında zafer kazanmış olarak gördüğümüz sivil toplum yapısı, demokrasi, çoğulculuk, hoşgörü, katılım ve gönüllülük gibi söylemlerle anılmaktadır. Devletin karşısında sivil toplumun daha katılımcı, demokratik ve çoğulcu bir yapıya ulaşabilmesi için örgütlenmesi gerekmektedir. Bu aşamada sivil toplum kuruluşları kendilerini göstermektedirler. “*Günümüzde çağdaş demokrasiler üç temel sektöre dayanmaktadır. Bunlar; kamu sektörü (birinci sektör), kar amacı taşıyan özel sektör (ikinci sektör) ve kar amacı gütmeyen ve kamu yararına çalışan (üçüncü sektör) sivil toplum kuruluşlarıdır.*” (Şahin ve Öztürk, 2008:15).

3.3.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Tanımlanması

Sivil toplum örgütleri, sivil inisiyatifler, baskı veya çıkar grupları, gönüllü kuruluşlar veya hükümet dışı kuruluşlar olarak değişik şekillerde ifade edilen sivil toplum kuruluşları için kullanılan ortak bir terim yoktur. Türkçe literatürde vakıf, dernek, sendika, oda, kooperatif, kulüp gibi türlerden oluşan sivil toplum kuruluşlarını ifade etmek için STK, üçüncü sektör, gönüllü kuruluşlar gibi isimlendirmeler kullanılmaktadır. Ayrıca tarihte sivil toplum kuruluşlarını ifade etmek için cemaat, cemiyet, tarikat, lonca ve vakıf terimleri de ülkemizde kullanılmıştır (Özdemir vd., 2009:156; Tamer, 2010b:73).

Yerli ve yabancı literatürde sivil toplum kuruluşları değişik şekillerde ifade edilmektedir. Aslında, ‘Non Governmental Organization’ kelimesinin dilimizdeki tam karşılığı ‘hükümet (devlet) dışı örgütler’ şeklindedir. Ancak bu kuruluşları ifade ederken, sivil toplum kuruluşları ya da kısaca STK kısaltması kullanımı yaygındır. Ayrıca yabancı literatürde NGO kullanımının yanında kuruluş amaçlarına ya da faaliyet alanlarına göre aşağıdaki terimler de kullanılabilir (Özden, 2008a:16):

- *CBO (Community Based Organization - Toplumsal Tabanlı Örgüt),*
- *DONGO (Donor Organized Non-Governmental Organization - Bağış Alan STK),*
- *GONGO (Governmental Organized Non-Governmental Organization - Devlet Destekli STK),*

- *NGDO (Non-Governmental Development Organization - Hükümet Dışı Kalkınma Örgütü)*,
- *NPO (Non-Profit Organization - Kar Amacı Olmayan Örgüt)*,
- *PDO (Private Development Organization - Özel Kalkınma Örgütü)*,
- *PSO (Public Service Organization - Kamu Hizmeti Örgütü)*,
- *PVO (Private Voluntary Organization - Özel Gönüllü Örgüt)*,
- *QANGO (Quasi Non-Governmental Organization - Yarı STK)*,
- *VAG (Voluntary Agency Organization - Gönüllü Örgüt)*,
- *VO (Voluntary Organization - Gönüllü Örgüt)*,
- *PVO (Public Voluntary Organization - Kamu Gönüllü Örgüt)*,
- *CSO (Civil Society Organization - Sivil Toplum Örgütü)*,
- *IOs (Intermediate Organizations - Ara Örgütler) gibi kısaltmalar kavramın farklı kullanımlarıdır.*

Ayrıca sektörel olarak da bazı sınıflandırmalar mevcuttur:

- *BINGO (Business-oriented International NGO - İş Amaçlı Uluslararası STK)*,
- *RINGO (Religious International NGO - Uluslararası Dini Hizmetler STK'sı)*,
- *ENGO (Environmental NGO - Çevre STK'sı)*.

“Hükümet dışı kuruluşlar, gönüllü kuruluşlar gibi isimlerle de adlandırılan sivil toplum kuruluşları, Montesqueu ve Machiavelli gibi düşünürlerce ‘ara yapılar, ara tabaka ya da kuruluşlar’ biçiminde algılanmıştır.” (Oktay ve Pekküçükşen, 2009:175). Bu tür örgütler Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi’nde ve uluslararası literatürde en çok ‘Non Governmental Organizations (NGO)’ olarak adlandırılır. Sivil toplum kuruluşlarının birbirinden farklı birçok tanımı yapılmıştır. Bir tanıma göre; “sivil toplum örgütleri, üyelerin katılımına olanak veren, demokratik, merkezi yönetimden özerk, toplum yararı kavramına kamusal bakıştan ayrılan örgütlerdir.” (Oktay ve Pekküçükşen, 2009:175). Sivil toplum kuruluşları içindeki karar alma mekanizmalarının sivil toplum içinde tutulması ve devletin müdahalesinin engellenmesi sonucunda toplumun daha katılımcı ve demokratik bir ortamda yaşaması sağlanır. Günümüzde devletlerin etkisi altında kalmadan kurulan ve faaliyetlerde bulunan on binlerce örgütün varlığından söz etmek mümkündür. Hükümet dışı örgütler günümüzde toplumsal yapının önemli bir unsuru haline gelmişlerdir. “Demokrasi için varlığı son derece

önemli olan sivil toplumun gerçekleşebilmesi artık büyük ölçüde hükümet dışı örgütlerin varlığına bağlıdır denilebilir.” (Baharçipek, 2008:298).

Sivil toplum kuruluşlarının değişik yönlerine vurgu yapan pek çok tanımlama bulunmaktadır. *“Örneğin Kuçuradi’ye göre STK’lar, belirli mekan ve zamanda bilgiye dayanarak belirlenen bir ihtiyacı ya da bir ihtiyaçlar demetini karşılamayı amaç edinen, kâr amacı gütmeyen hizmet veren, böylece de kamunun yönetimine katılan kuruluşlardır Yerasimos ise STK’ları, bireylerin eşit katkı ve sorumluluklarla kurdukları, ortak amacın doğrultusunda çalışan yatay örgütlenmeler olarak tanımlar. Kongar da ise STK’lar, devletin resmi örgütlenmesi dışında, yurttaşlık bilinci ile geliştirilen gönüllü yapılanmalar olarak karşımıza çıkar.”* (Aslan ve Kaya, 2004:216). Yapılan çalışmalar ekseninde STK’ları tanımlayacak olursak; STK’lar, kar amacı gütmeyen toplum yararına çalışarak, kamuoyu oluşturan, sorunların çözümüne katkı sağlayan, toplumda çoğulculuk ve katılımcılık kültürünü geliştiren, devletten bağımsız ve gönüllü olarak bir araya gelen bireylerden oluşan örgütlenmelerdir.

Farklı toplumsal sorunlar üzerinde çalışan ve sayı ve nüfuz olarak tüm dünyada giderek daha fazla önem kazanan STK’ları şu şekilde tanımlamak mümkündür. *“Sivil toplum kuruluşunun (STK) tanımı, gönüllü üyeliğe dayalı ve topluma hizmete ve siyaseti etkilemeye yönelik resmi olmayan örgütlenmeler olarak sadeleştirilebilir.”* (Talas, 2011:391). Bu siyasal etkilemenin birbirinden farklı düzeyleri bulunmaktadır. STK’lar bazen küresel, ulus üstü düzeyde bazen de ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde faaliyet gösterirken, kimileri ise çok daha küçük ölçekte meseleler üzerinde çalışmaktadırlar.

“Dünya Bankası’nın tanımına göre STK’lar sosyal barış ve refahı artırmak için çalışan, yoksulluğa dikkati çeken, çevreyi koruyan, temel sosyal hizmetleri sağlamaya çalışan ve temelde sosyal gelişmeyi sağlamayı amaçlayan özel organizasyonlardır.” (Demiral, 2007:9). Ülke yönetiminin resmi olmayan, hükümetten bağımsız sivil kısmı olarak da ifade edilen STK’ların en önemli özelliği kar amacı taşımamaları ve gönüllülük ilkesi ile çalışmalarıdır.

AB, sivil toplum kuruluşlarına yönelik bir tanımlama ve sınıflandırma getirmiştir. Buna göre (Tamer, 2010b:74):

- *Sivil toplum kuruluşları kişilere (üyelerine ve yöneticilerine) kazanç sağlamak amacıyla kurulmamalıdır. Ancak, sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini sürdürebilmek için kuşkusuz ücretli eleman çalıştırabilirler, örneğin kar amacı gütmeyen kuruluşlar gibi.*

- *Sivil toplum kuruluşları gönüllü kuruluşlardır. Yani sivil toplum kuruluşları gönüllü birer inisiyatif olarak kurulurlar ve gönüllü katılımçılık prensipleri doğrultusunda yürütülürler.*
- *Sivil toplum kuruluşları bir olay karşısında kurulmuş olan geçici kurullardan veya gayri resmi oluşumlardan yasal ve tüzel kişilikleri itibariyle ayrılırlar.*
- *Üyelerine ve destekleyenlere karşı denetlenebilir bir yapıları olmalıdır.*
- *Sivil toplum kuruluşları özellikle devlet ve diğer kamu kuruluşlarından, ticari kuruluşlardan ve siyasi partilerden bağımsız olmalıdırlar.*

Toplumun bireyleri tarafından toplumsal bilinç oluşturmak amacıyla devletten bağımsız olarak faaliyet gösteren dernekler, kulüpler ve topluluklar birer sivil toplum kuruluşlarıdır. “*John Keane, sivil toplulukları ‘devletin dışında devlet tarafından planlanıp kurulmamış, devlet denetiminde olmayan toplumu veya toplumları olarak ifade etmektedir. C. Taylor ise, sivil toplumun, minimal anlamda ‘devletin vesayeti altında olmayan, özgür birliklerin bulunduğu yerde, güçlü anlamda ise sadece bir bütün olarak toplumun, devlet vesayetinde olmayan bu tür birliklerle kendisini yapılandırabildiği ve eylemlerini koordine edebildiği yerde var olduğunu ileri sürmektedir.’*” (Özyılmaz vd., 2008:208). Bir örgütün sivil toplum kuruluşu sayılabilmesi için bazı özellikleri sağlaması gerekmektedir. Öncelikle topluluğun sürekli ve organizasyonlu bir yapıya sahip olması gerekir. Belli bir amacı yerine getirdikten sonra dağılan oluşumlar STK olarak nitelendirilemez. STK’lar; dernekler, vakıflar ya da sendikalar gibi bir kanun ile kurulan topluluklar değildir. STK olarak nitelendirilen topluluklar kar amacı gütmeyizler. STK’lar kendi yönetimlerini kendileri seçer ve denetlerler. Gönüllülük esasına göre kurulan STK’lar toplumsal amaçları desteklemek amacını taşırlar.

Sivil toplum kuruluşlarını faaliyet ve tür çeşitliliğinin yoğunluğundan ötürü kalıplara sığdırmak mümkün değildir. Sivil toplum kuruluşları küçük yerel derneklerden büyük profesyonel kuruluşlara kadar çok farklı gruplardan oluşmaktadır. Bu kuruluşları isimlendirmek için literatürde farklı kavramlar kullanılmaktadır (Marangoz, 2007:277). Sivil toplum ile iç içe geçmiş olan sivil toplum kuruluşları, vatandaşları ortak amaçlar etrafında toplayan çevre ve insan hakları örgütleri, tüketici dernekleri, yardım ve eğitim örgütleri gibi topluluklardır. Amerika’da yaygınlaşan ve gittikçe gücünü arttıran sivil toplum kuruluşları yönetim gurusu Peter Drucker tarafından en büyük yenilik ve itici güç olarak görülmektedir. Sivil toplum kuruluşları; ihtisaslaşmış, atomize olmuş,

işbölümünün yoğunlaştığı ve siyasal katılımın arttığı endüstrileşmiş toplumlarda daha yoğun ve etkin olarak dikkat çekmektedirler. *“Hükümet dışı kuruluşlar olarak da bilinen bu kuruluşlar, İngiltere’de ‘Gönüllü Kuruluş’, (Voluntary Organization), ABD’de ‘Özel Gönüllü Kuruluş’ (Private Voluntary Organization), bazı ülkelerde ‘Gönüllü Kalkınma Kuruluşları’, bazı ülkelerde de ‘Yurttaş Örgütleri’ şeklinde adlandırılmakla birlikte bu kavramların tümünün özünde gönüllülük ve yurttaşı birim alan bir yapı bulunmaktadır.”* (Özalp, 2008:17; Tamer, 2010b:73). Yapı ve faaliyet olarak çok çeşitlilik gösteren sivil toplum kuruluşları; bilim, teknoloji, eğitim, sağlık, spor, kalkınma, din ve yardım işleri gibi birçok alanda faaliyet göstermektedir. Özel ve kamu vakıfları, çeşitli yurttaşların oluşturduğu cemiyetler, dernekler, sendikalar ve çeşitli meslek odaları sivil toplum kuruluşları olarak kabul edilmektedirler.

3.3.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Oluşturulma Esasları

Sivil toplum içinde oluşmuş bir örgütlenmenin sivil toplum kuruluşu sayılabilmesi için bazı şartları yerine getirmiş olması gerekmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının taşınması gereken başlıca esaslar; hükümetten bağımsız özerk bir yapıya sahip olmak, gönüllülük ilkesi ile çalışmak, kar amacı gütmemek, vizyon ve bir ideale sahip olmak, kamu yararını gözetmek, belli konularda uzmanlaşmış olmak, şeffaflık ve baskı oluşturabilme gücüne sahip olmak şeklinde sıralanabilir (Bektaş ve Yılmaz, 2004:264; Özden, 2008a:18; Şahin ve Öztürk, 2008: 16; Yıldırım, 2004:63).

3.3.2.1. Özerklik

Sivil toplum kuruluşlarının niteliğini belirleyen en önemli özelliği özerk yapılarıdır. STK’lar yönetim ve denetim işlevlerini toplumsal yapıya uygun olarak kendi belirledikleri kurallar çerçevesinde yürütürler. *“Bu, STK’ların, merkezi ve mahalli idarelerden bağımsız oldukları anlamına geldiği gibi, kamu yararı konusunda siyasi partilerden farklı görüşlere sahip oldukları anlamına da gelmektedir.”* (Şahin ve Öztürk, 2008:16). Sivil toplum kuruluşlarında çalışan bireyler, temin edilen kaynaklar vb. her türlü destek, devlet tarafından ya da başka kurumlardan temin edildiği zaman ilgili STK özerkliğini yitirmiş demektir. Birçok çevre tarafından, *“bir kuruluş, para aldığı yere bağımlı olma durumundadır ve söz hakkını yitirir.”* (Yıldırım, 2004:61) düşüncesi hakimdir. Devlet ya da başka kurumlardan destek alan örgütlerin ne kadar sivil toplum kuruluşu olduğu tartışılmaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarının hem finansal açıdan hem de yönetsel olarak özerk olmaları şarttır. Bu örgütler, bazı çalışmalarını yürütebilmek için ulusal ya da uluslar üstü, kamu ya da özel sektörden yardım alabilirler. Ancak örgüt, yardım alınan kuruma bağımlı hale gelmemelidir. *“Örneğin bir bölgede yoksullukla mücadele için, AB hibe programlarından bağış ya da proje desteği alan bir STK, bu destekten dolayı AB bağımlısı durumuna düşmemeli, gerektiğinde yanlış bulunduğu politikaları eleştirebilmelidir.”* (Özden, 2008a:19). Bir STK'nın devletten yardım alması durumunda da aynı tavrı takınması şarttır. Aksi halde STK kendi ilkelerinden uzaklaşarak bir devlet kuruluşuna ya da yarı devlet kuruluşuna dönüşebilir.

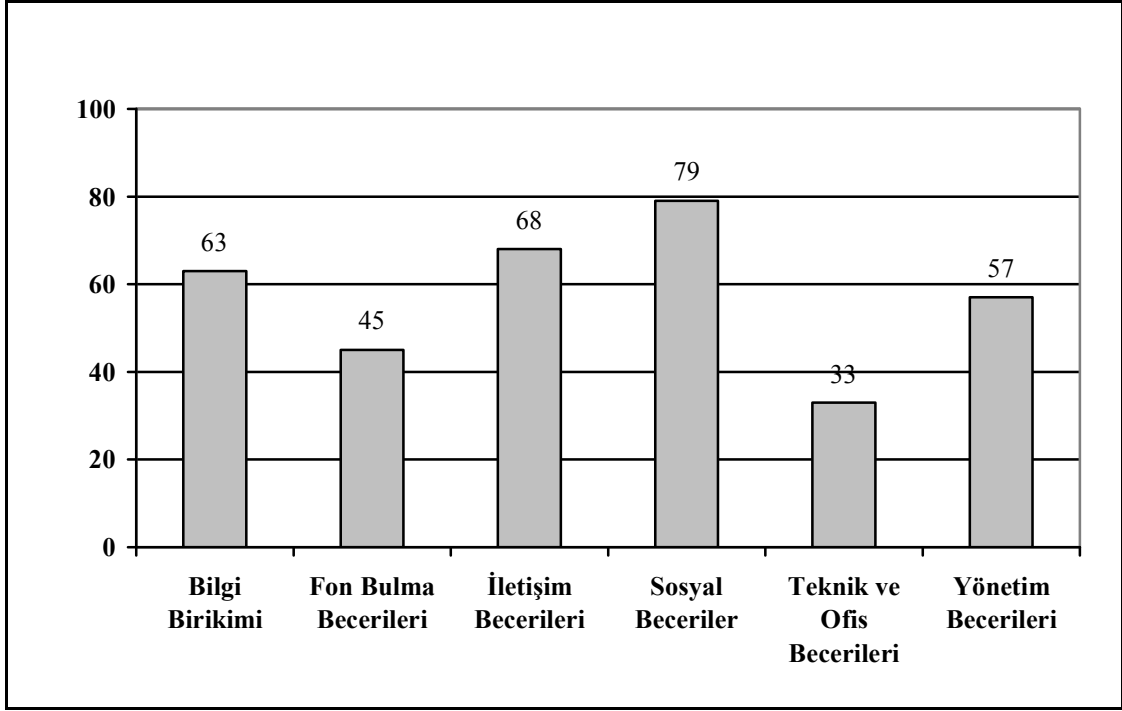
3.3.2.2. Gönüllülük

Sivil toplum kuruluşlarının üç farklı işgücü kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, profesyonel yöneticiler ve çalışanlar, ikincisi üyeler, üçüncüsü ise gönüllülerdir. Profesyonel yönetici ve çalışanlar bir özel şirkette çalışanlar gibi olup, yaptıkları iş karşılığında düzenli bir kazançları vardır. Üyeler ise STK'ların para kaynakları arasındadır. Üyeler düzenli olarak STK'nın yönetmeliğindeki şartların gereği olarak bir araya gelip, bazı konularda fikirlerini beyan ederler ve yönetim kurulunu seçerler. Bu açıdan üyeler yönetimde etkin olarak söz sahibidirler. Üyelerin bir başka sorumluluğu ise üyelik aidatı ödemeleri gerekliliğidir. Üyeler tarafından ödenen üyelik aidatları STK'nın niteliğine göre önemli bir mali kaynak olabilmektedir. Üyelerden yukarıda sayılan işler dışında herhangi bir şey istenmeyebilir. Ancak üyeler gönüllü olarak STK için fazladan görevler üstlenebilir. *“Gönüllü; mecburiyeti olmadığı halde ve herhangi bir maddi yarar beklemeden, sosyal sorumluluk düşüncesiyle harekete geçerek toplumsal bir ihtiyacın görülmesine yardımcı olan kimsedir.”* (Özden, 2008b:57).

Gönüllülüğün farklı bir tanımlaması şu şekilde yapılmıştır: *“Birey, içinde aşk taşıyan bir hizmet ehlidir, bunun modern adı 'gönüllülük'tür. Sivil toplum için önce bu birey gerekiyor. Yoksa tabelalarda ve zahirde ışıldayacak tüm unvanlar bir çam ağacına asılı süsler gibi. Yeni yıl gelse ne olur o zaman, gitse ne olur...”* (Sevindi, 2006). Bu düşüncede gönüllülüğün altında yatan şeyin bireyin kendi istek ve hevesinin olduğu anlaşılmaktadır. Gönüllülüğün şartı maddi bir menfaat, karşılık, makam, rütbe beklemeden toplumun yararına hizmet etmektir.

Gönüllülerin karşılık beklemeden çalışmaları, onların bu süreçte hiçbir şey kazanmayacakları anlamına gelmez. Gönüllü olarak çalışmak hem STK'ya hem çalışana birçok şey kazandırmaktadır (Özden, 2008b:57).

Şekil 6: Gönüllülük Neticesinde Kazanılan Beceriler

Kaynak: GIVING & VOLUNTEERING (2000), **The Benefits of Volunteering**,
http://www.givingandvolunteering.ca/files/giving/en/factsheets/benefits_of_volunteering.pdf, Erişim Tarihi: 25.06.2011.

Gönüllülük, sivil toplum kuruluşlarında tek taraflı kazanç getiren bir olgu değildir. Gönüllülük ilkesi sayesinde gönüllülerin motivasyon seviyeleri daha yüksek olmakta ve STK'ların faaliyet alanlarındaki etkinliği artmaktadır. Bunun yanında kendi iradesi ve isteği ile bir STK'da faaliyet gösteren bireyinde birçok kazanımı bulunmaktadır. Şekil 6'da 2000 yılında yurtdışında yapılmış bir araştırmada STK'larda gönüllülük ilkesi ile görev alan bireylerin elde ettikleri kazanımlar, kendi düşünceleri doğrultusunda gösterilmiştir. Araştırmaya katılanların %79'u gönüllülük neticesinde başkalarını anlama, kendini ve diğer kimseleri motive etme, zorlukların üstesinden gelme gibi kişisel becerilerinin yükseldiğini söylemişlerdir. %68'i iletişim yeteneklerinin arttığını, %63'ü çalıştıkları alanlarda bilgi birikimlerinin yükseldiğini belirtmişlerdir. Bunların yanında %57'lik bir çoğunluk, yönetim becerilerinin geliştiğini düşünmektedir. Bu sayede bireylerin kendi iş yaşamlarında da, gelişen ekip çalışması ve yönetim anlayışları sayesinde daha başarılı olabilecekleri kesindir. %45'lik bir kısım ise gönüllük ilkesi ile STK'larda görev alması sonucu kaynak bulmak için nerelere başvuracağını öğrenmiş, %33'ünün ise teknik ve ofis becerileri gelişmiştir (Özden, 2008b:66).

Gönüllülerin bir şeyler yapmaya çalışması ve yapabilmesi kendilerini de keşfetmelerini sağlamaktadır. Bu durumu Saylan bir örnek ile açıklıyor. *“Somut örnek vermek gerekirse, bir Fransız dostum var, bir İtalyan’la evli, buraya yerleştiler. Eşi uzun zaman genel müdürlük yaptı. Bu hanım, müzikle ilgileniyor. Evinde konserler veren, hoş bir insan. Her sene bir konser yaparak para topluyor arkadaşlarından ve cüzzamlı hastaların çocukları için burs parası olarak getiriyor. Bir gün geldi ve bana ‘ben hep bunu evde yapıyorum, az para toplanıyor. Bu sene büyük bir konser yapalım, yurtdışından birilerini getireyim; ben sponsor bulurum,’ dedi. ‘Bak,’ dedim; ‘salonu tutarız, davetiye basarız, ama organize edilmesi, sanatçının getirilmesi gibisinden bir sürü işi var. Sen,’ dedim, ‘bunları kendin yap, takıldığın yerde beni ara.’ Gerçekten çok başarılı bir konser oldu. Epey de bir para toplandı. Sonra ben ona, ‘Bak görüyor musun, ne kadar iyi başardın. Demek ki sende yetenek var,’ dedim. ‘Biliyor musunuz,’ dedi ‘40 yaşındayım, hayatımda ilk defa böyle bir organizasyon yaptım! Siz bana yaparsınız dediniz, onun üzerine yaptım. Bundan sonra artık beni kimse tutamaz, hep yapacağım,’ cevabını verdi. Bu bir sivil toplumcu için çok somut bir öykü değil mi? Gönüllülük bu...”* (Mortan, 2010:28).

3.3.2.3. Kar Amacı Gütmemek

STK’ların, faaliyetleri sonucunda kar elde etme amacını taşımamaları gerekmektedir. STK’lar projelerini gerçekleştirebilmek için kazanç getiren işlere girebilirler. Örneğin kermes düzenleyebilirler veya Türkiye’de son yıllarda gerçekleştiği gibi kurban kesme, dağıtma işlerine girebilirler. Ayrıca çeşitli tesis işletmeciliği de STK’lar için kaynak sağlama yöntemi olabilir. *“Örneğin Lösemili Çocuklar Vakfı, Mehmetçik Vakfı, Darüşşafaka Cemiyeti, Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı, şehit aileleri dernekleri, Deniz Feneri Derneği, Kimse Yok mu Derneği, İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı, Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu ve birçok yerel ve ulusal vakıf ve dernekler büfe, lokanta, şeker-kola otomati gibi ticari işletmeler vasıtasıyla gelir elde etmektedirler.”* (Özden, 2008a:19). Ancak burada dikkat edilecek husus, elde edilen gelirin STK’ların yönetici, üye ya da çalışanları arasında dağıtılmadan, toplumun yararına olan projelerinde kullanılması gerektiğidir (Kocabaş, 2008:180; Marangoz, 2007:277; Özdemir, 2004:136; Şahin ve Öztürk, 2008:16; Yıldırım, 2004:63).

3.3.2.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Diğer Nitelikleri

Sivil toplum kuruluşlarının en dikkat çeken nitelikleri, özerk yapıya sahip olmak, gönüllülük ilkesi ile çalışmak ve kar etme amacını taşımamaktır. Bunların yanı sıra STK'ların başka özellikleri de bulunmaktadır. Bunlar (Betil, 2008:74; Kocabaş, 2008:180; Şahin ve Öztürk, 2008:16; Yıldırım, 2004:63):

- **Kamu yararını gözetmek:** STK'lar toplumun refahı, kalkınması, hayat şartlarının iyileştirilmesi, toplumsal sorunlara çözüm üretilmesi gibi konularda doğrudan ya da dolaylı olarak kamu yararına çalışan kuruluşlardır.
- **Şeffaf, denetlenebilir bir yapıya sahip olmak:** Bu nitelik, özel kazanç amaçlı ya da özel şirketin uzantısı olan, yönetici ve üyelerinin finansman ve faaliyetlerinin bilinmediği örgütlenmeler ile gerçek STK'ların birbirinden ayırt edilmesi için gerekmektedir.
- **Faaliyet gösterdikleri ülkelerin yasal düzenlemelerine uygun olarak çalışmak:** STK'lar ülkedeki yasal mevzuata uygun olarak çalışmak durumundadırlar. Ülkede organizasyonun kurulmasını zorunlu kılan ya da engelleyen hiçbir yasal düzenleme olmaması gerekmektedir.
- **Vizyon ve bir ideale sahip olmak:** STK'lar, amaçları ve buna bağlı değerler doğrultusunda çalışmalıdırlar.

3.3.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Süreçte Gelişimi

“Günümüzde STK olarak ifade edilen ve hayırseverlik ilkesi doğrultusunda faaliyette bulunan gönüllü kuruluşlar, tarih boyunca var olan, muhtaç insanlara yardım elini uzatan kuruluşlardır.” (Özdemir vd., 2009:164). Refah devletlerinin oluşumundan önce, toplum içinde hastalar, özürlüler, yoksullar gibi kendi kendisine bakamayan kesimlere beslenme, barınma ve giyim gibi hizmetleri toplum, din, piyasalar ve gönüllü kuruluşlar sağlamışlardır. İnsanlara sosyal koruma sağlayan bu toplumsal yapılardan birisi olan gönüllü kuruluşların temelleri oldukça eskilere dayanmaktadır. Merkezi devletlerin, sosyal görevleri üstlenmediği ya da gerçekleştirmekte zorlandığı dönemlerde sivil toplum kuruluşları refah sağlayıcı kurumlar olarak görev yapmışlardır. *“Bu kurumlar, aile ve akrabalık ilişkileri, mahalle, köy, cemaat dayanışmaları, lonca gibi ekonomik amaçlı kurumların sağladığı dayanışmalar, tarikat ve zaviye gibi dini içeriğe sahip kurumların sağladığı dayanışmalardan oluşuyordu.”* (Özdemir vd., 2009:164). Bunlar tüm dünya ülkeleri için geçerli olan saptamalar olup, Osmanlı

coğrafyası içinde de sivil toplum kuruluşu niteliğinde unsurlar bulunmaktaydı. Bu şekilde Sanayi Devrimi'ne kadar olan zaman boyunca sosyal politika uygulamaları, gönüllülük ve karşılıklı yardım esasına dayalı olarak çalışan STK'lar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Britanya'da köleliğin kaldırılması mücadelesi, uluslararası boyuttaki ilk sivil toplum girişimi örneklerindedir. 1790'lı yıllardan itibaren köleliğin kaldırılması konusunda birçok imza kampanyası düzenlenmiştir. 1807 yılında parlamento köleliği tek taraflı olarak kabul etmiş, 1815'te Avrupa'nın diğer güçleri bu kararı onaylamışlardır. Süreci başlatan öncü sivil toplum kuruluşlarından olan 'British and Foreign Anti-Slavery Society' (İngiliz ve Yabancı Kölelik Karşısı Derneği) 1823 yılında kurulmuş ve 1833 yılında köleliği tamamen kaldırıp, bu başarıya sadece on yıl içinde ulaşmıştır. *"Öte yandan, 1812'de, büyük olasılıkla tarihin ilk insancıl yardım operasyonu bağlamında, bir deniz filosu, Venezuela bağımsızlık savaşı sırasında deprem kurbanları Caracas'lılara yardım ulaştırmaya çalışmıştır."* (Ryfman, 2006:17). Bu olay literatürde ilk uluslararası yardım faaliyeti olarak geçmektedir. Kırım Savaşı'nın gerçekleştiği dönemde Florence Nightingale, tamamen özerk yapıya sahip ilk hemşire örgütlenmesini oluşturarak, insani yardım örgütlerinin temellerini atmıştır. Bu örgüt, bağımsızlık savaşı sırasında Amerika'da, 1870'de Fransa'da ve sömürge Hindistan'ında açlık çeken insanlara büyük yardımlar gerçekleştirmiştir. Daha sonraki on yıllar boyunca, yaralılara yardım dernekleri ortaya çıkmış ve bu dernekler, günümüzdeki Kızılhaç ve Kızılay derneklerinin temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda, *"Osmanlı İmparatorluğu Uluslararası Cenevre Sözleşmesi'ne 5 Temmuz 1865'te taraf oldu ve 11 Haziran 1868 tarihinde 'Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti'ni kurdu. Zamanla İmparatorluk genelinde yaygınlaşan ve 'Hilâl-i Ahmer' adını alan bu köklü kuruluş, İslâm ülkelerinde modern anlamdaki ilk sivil toplum kuruluşu olmuştur."* (Küçükali, 2008:166). Bu şekilde önce Avrupa'da, sonra ABD'de ve daha sonra Osmanlı Devleti'nde ve Japonya'da önce askerlere yönelik, devam eden yıllarda ise sivil kurbanlara yönelik yardım kuruluşları ortaya çıkmıştır.

Avrupa ülkelerinin yavaş yavaş demokratikleşmesi ile birlikte insan haklarının savunulmasına yönelik derneklerin kurulması da hızlanmıştır. Sivil toplum kuruluşları, 20. yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşında ise sağlık hizmetleri desteği, insani yardım gibi konularda aktif olarak çalışmışlardır. STK'lar bu dönemde asker ve esirlere değil, savaş kurbanı sivillere yardım görevini üstlenmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın

sonunda, “mağlup olan ülkelerde İspanyol gribi salgını ve açlık bu yeni derneklerin ilk uğraş alanını oluşturur. Hatta bazı dernekler savaş zamanında ablukanın sürdürülmesine karşı çıkarlar ve sözgelimi İngiltere’de, 1919’da Alman kadınlarına ve çocuklarına yardım amacıyla kurulan ve daha sonra ‘Save the Children Fund’ (Çocukları Koruma Fonu) adını alan ‘Fight the Famine’ gibi bir örgüt ablukayı delme çarelerini araştırır.” (Ryfman, 2006:21).

“Tarihsel olarak her toplumda devlet dışı organizasyonların çok eskilere dayanması gerçeğine rağmen, aslında İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya gerçekleri ile STK’ların gündeme geldiğini söylemek abartı olmayacaktır.” (Talas, 2011:391). İki büyük savaş döneminden sonra 1950’li yıllardan itibaren STK’ların faaliyet alanları genişlemeye başlamıştır. STK’lar, savaş kurbanlarına yardımdan, üçüncü dünya toplumlarının gelişmesine ve insan haklarına karşı mücadele etmeye varana kadar, geniş bir alanda faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu süreçte 1961’de en önemli çevre STK’sı olarak ‘World Wildlife Fund’ kurulur. 1980’lerden itibaren çevre sorunlarının artması ile birlikte, o döneme kadar bilim dünyasını ilgilendiren ekosistem, yaşamın çeşitliliği, sera etkisi gibi kavramlar çevre STK’larının faaliyet alanlarını oluşturmuştur.

“İçinde bulunduğumuz yüzyılda, sivil toplum kuruluşlarının öneminin, küreselleşme, neo-liberalizm ve katılımcı demokratik sistemlerin yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte artmaya başladığından kuşku yoktur.” (Özdemir vd., 2009:167). 1980 sonrası dönemde ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve hukuksal alanların tamamında yaşanan dönüşüm ile birlikte, devletin toplumsal sorunların çözümüne katkısı azalmış ve sivil toplumun kendi çözüm arayışlarının bir sonucu olarak, STK’lar yükselişe geçmiştir. Küreselleşme ve neo-liberal politikaların sonucunda, küçülen devletin bıraktığı hizmetler ve görevler, ya STK’lar ya da özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir.

Gelişmiş ülkelerin parasal yardımıyla gelişmekte olan ülkelerde de STK’ların kurulması hızlanmıştır. “1980’lerde uluslararası STK’ların sayısı binleri bulmuş ve program ve faaliyetlerin içeriği de hızla artmıştır.” (Yıldız, 2006:98). Bu süreçte STK’lar, BM’de ilgi ve katılımlarını arttırmışlar, Dünya zirvelerine katılmışlardır. STK’ların son yıllarda yükselişine en iyi örnek Eylül 2000’de New York’ta gerçekleştirilen ‘BM Binyıl (Milenyum) Zirvesi’ olmuştur. Milenyum Forumuna 1800’den fazla STK katılmıştır. Zirvenin odak noktasında ise, barışın sağlanması, fakirliğin giderilmesi, çevre, küreselleşme gibi hususlar bulunmaktaydı.

3.3.4. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları

“Kâr amacı gütmeyen sektör veya üçüncü sektör olarak da tanımlanan STK’lar, ülkemizde Osmanlı dönemine uzanan bir geçmişe sahiptir.” (Büyük vd., 2008:12). Osmanlı dönemindeki, cemaatler bugünün dernekleri olarak, esnaf loncaları esnaf odaları olarak ve Osmanlı dönemindeki vakıflar da günümüzün vakıfları olarak değerlendirilmektedir. STK’ların toplumsal hayatın içindeki faaliyetlerinin tarihi, Türkiye için karmaşık ve uzun bir süreçtir. Osmanlı döneminde kimi toplumsal hizmetler, gönüllü kuruluşlar tarafından yapılmıştır. Türkiye’de günümüzdeki eğitim ve sağlıktan sorumlu devlet kuruluşlarının temelleri, Osmanlı dönemindeki vakıflara kadar uzanır. Osmanlı döneminde vakıflar, yerel idarelerin araçları olarak, merkezi idarenin etkisiz kaldığı durumlarda, toplumsal hizmetler ile birlikte altyapı hizmetlerini de gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde şehirlerin temel ekonomik birimleri olan loncalar, devletten bağımsız olarak gelişmiş ve yöneticilerini esnaf seçmiştir. Osmanlı döneminde vakıf ve loncalarla başlayan, toplumsal dayanışma geleneği toplum içinde önemli bir boşluğu doldurmuştur. *“Resmi kayıtlara göre, 19. yüzyıl başlarında 15.000’den fazla vakıf olduğu bilinmektedir.”* (Büyük vd., 2008:12).

“Selçuklular döneminden itibaren vakıf şeklinde örgütlenen STK’ların, ekonomik ve sosyal yaşamda sayısız önemli görevler üstlendikleri, daha sonra Osmanlı döneminde daha da güçlendikleri görülmektedir.” (Özdemir vd., 2009:180). Osmanlı Devleti zamanında Anadolu’da vakıflar, altın çağlarını yaşamışlardır. *“Osmanlı toplumunda, günümüzün modern anlamda kullandığımız STK kavramına denk düşen kurumlarından biri olan vakıfların Osmanlı ekonomisindeki payı, birkaç yüzyıllık dönem içerisinde ele alındığında ortalama olarak %16 düzeylerinde olduğu ifade edilmektedir.”* (Şahin ve Öztürk, 2008:22). Vakıfların toplam gelirlerinden, sosyal yardım amaçları için kullandıkları pay, 17. yüzyılda %15,97, 18. yüzyılda %26,8 ve 19. yüzyılda %15,77 düzeylerinde olmuştur. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde vakıflarda istihdam edilenlerin oranı %8,23 düzeyinde iken, Cumhuriyetin ilk yıllarında %12,68 düzeyine ulaşmış ancak günümüzde bu oran hızla düşerek %0,76 seviyesine gerilemiştir. *“Eskiden güçlü bir şekilde var olan, ancak, zamanla yozlaşması engellenemeyen vakıf müesseseleri, aksini savunanlar olsa da aslında birer sivil örgüttür. Ancak zamanla kaynak probleminin had safhaya ulaşması ile kendini çağın şartlarına uyduramaması ile bugünkü Batılı anlamda STK’lar ile ilgisi olmayan bir yapı kazanmıştır.”* (Talas, 2011:395). Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden itibaren

vakıfların gerileme sürecine girdikleri ve bu sürecin Cumhuriyet döneminde de uzunca bir süre devam ettiği bilinmektedir. 1967 yılında Medeni Kanun'da vakıflarla ilgili yapılan düzenlemelerden sonra vakıfların sayısı hızla artmıştır. Bunların yanı sıra Türkiye'deki dernek ve vakıflar olarak sivil toplum örgütlerinin sayısı ile bunlara üye olanların sayısına bakıldığında, gelişmiş ülkelerdeki durumun aksine oldukça düşük rakamlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Şubat 2009 itibariyle Türkiye'de faaliyet gösteren vakıf sayısı 4.966, dernek sayısı ise 80.706'dır. Bu rakamlar, Almanya'da 2 milyon 100 bin, Fransa'da 1 milyon 470 bin, ABD'de 1 milyon 400 bin olan dernek miktarıyla karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmaktadır (Özdemir vd., 2009:182; Şahin ve Öztürk, 2008:22).

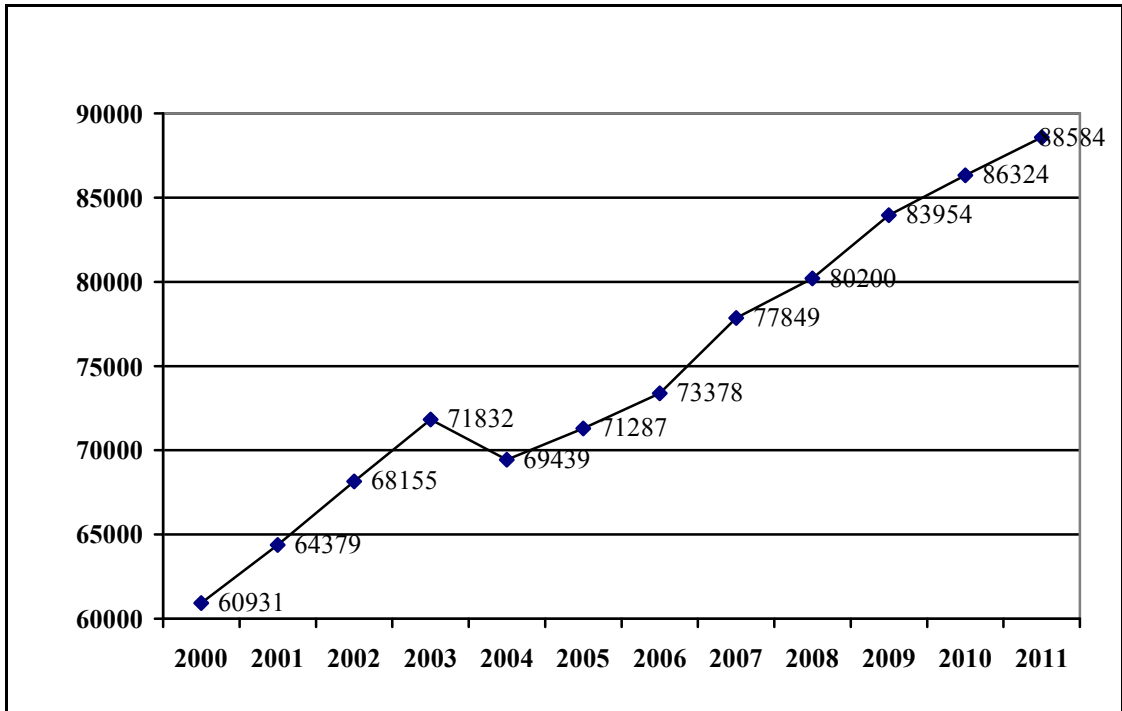
Günümüzde Türkiye'de sivil toplum kuruluşu rolünü üstlenen örgütler dernek, vakıf, sendika ve mesleki kuruluşlar gibi isimlerle adlandırılmaktadırlar (Biber, 2006:32; Özalp, 2008:19; Yıldırım, 2004:124). Türkiye'de STK gruplarını temsil eden pek çok dernek, vakıf ve birlik mevcuttur. Bu STK'ların en etkili ve güçlüleri, neo-liberal çerçevede değerlendirilebilecek iş adamları dernekleri olarak TUSIAD ve MÜSİAD, vakıflar olarak TESEV, TEMA ve TEV, birlikler olarak TOBB ve sanayi ve ticaret odaları olarak İSO ve İTO gösterilebilir. Neo-liberalist STK'lar özellikle AB lehine kamuoyu oluşturmak ve toplumu yönlendirmek üzere çalışmaktadırlar (Talas, 2011:396). *“Yarı kamusal nitelikteki baroların, tabip odalarının veya benzeri mesleki örgütlenmelerin, üyeliği zorunlu tuttıkları için sivil toplum örgütü sayılıp sayılamayacağı tartışmalı bir konudur.”* (Biber, 2006:32). Çünkü bir örgütlenmenin STK olarak kabul görmesi için, topluluğun öncelikle gönüllülük ilkesini yerine getirmesi şarttır.

3.3.4.1. Dernekler

“Dernekleri kısaca, sanayileşmenin ve kentleşmenin yabancılaştırdığı, yalnızlaştırdığı insanların gönüllü olarak bir araya gelerek varlıklarını sürdürmek, bazı ortak amaçları gerçekleştirmek için oluşturdukları örgütlenme biçimleri şeklinde tanımlamak mümkündür.” (Biber, 2006:32; Yıldırım, 2004:125). Dernek terimi günümüzde batıdaki gelişmiş sivil kurum biçimi olan cemiyet ve kulüp anlamına gelmektedir. *“Dernekler ayrıca, benzer görüşleri paylasan insanlarla bir araya gelerek kendi varlığını sürdürmek ve ortak amacı gerçekleştirmek için oluşturulan örgütlenme biçimleridir.”* (Özalp, 2008:19). Bu ortak amaçlar, maddi ve manevi faydalar olabileceği gibi, ortak düşünce ve değerler de olabilmektedir. Sağlık, eğitim, spor, insan

hakları, çevre gibi birçok konuda çalışmalar yapan derneklerin Türkiye’de kurulmaları, çok uzun bir geçmişe dayanmamaktadır. Dernek kurma özgürlüğünü kabul eden ilk anayasa hükmü, 1924 Anayasası’nın 70. maddesidir. 1961 Anayasası’nın 29. maddesinde ise “Herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir” (Biber, 2006:33) hükmü yer almaktadır. Bu maddeden sonra Türkiye’deki dernek sayısı hızla artmış 1938 yılında 205 olan dernek sayısı, 1971 yılında 41.000’e ulaşmıştır. 1983 yılında çıkarılan 2908 sayılı Dernekler Yasası dernek kurma özgürlüğünü sınırlandırmıştır. 1961 Anayasası’nın 29. Maddesinin sonuna ‘ancak’ ifadesi eklenerek kimlerin dernek kuramayacağı uzunca sıralanmıştır. Derneklerin politika yapmaları, diğer dernekler ile işbirliği yapmaları yasaklanırken aynı alanda çalışmalar yapan yabancı STK’lar ile işbirliği yapmak için İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarından izin alma zorunluluğu getirildi. Tüm yasaklamalara ve renksiz bir kamusal alan yaratma çabalarına karşın özellikle 1990’lı yılların başından itibaren küreselleşme ile birlikte meydana gelen iletişim ve teknolojideki gelişmeler, ülkeler arasındaki iktisadi ve sosyal yakınlaşmalar, dış dünyaya uyum çalışmaları sonucunda derneklerin önündeki engeller büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

Şekil 7: Yıllara Göre Faal Dernek Sayıları (Adet)

Kaynak: T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI DERNEKLER DAİRESİ BAŞKANLIĞI (2011), **Derneklere İlişkin Çeşitli Grafik ve Tablolar**, http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=12&lang=tr, Erişim Tarihi: 09.08.2011.

Verilerden ve grafikten de anlaşılacağı üzere ülkemizde dernek sayılarında sürekli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Sadece 2004 yılında yürürlüğe giren 5072 Sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşlarına İlişkin Kanun ile birlikte birçok dernek ve vakıf kendisini fesih etmiştir. Söz konusu Kanunda kamu kurum ve kuruluşları bünyesinde kurulu dernek ve vakıfların bu kurum ve kuruluşlarda faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Dolayısıyla varlık nedenleri ortadan kalkan dernek ve vakıflar kapandığından 2004 yılında bir azalma görülmektedir (T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, 2011).

Ankara Ticaret Odası'nın, 2004'de yapmış olduğu çalışmaya göre, Türkiye'de her 866 kişiye bir dernek düşmektedir. Az sayıdaki bu kurumlara katılım da oldukça düşüktür. Bireylerin %18'i bağış yapmakta, %7,8'inin bir derneğe üyeliği bulunmakta ve %1,5'i aktif olarak gönüllülük yapmaktadır. ABD ve AB ülkelerinde ise dernek sayıları milyonlarla ifade edilmekte olup, bu ülkelerdeki nüfusun büyük çoğunluğu sivil toplum örgütlerinde faaliyetlerde bulunarak, devletin işini kolaylaştırmaktadırlar. İstihdam açısından ise ABD'de yaklaşık 7 milyon kişi STK'larda tam zamanlı olarak istihdam edilmekte olup, bu rakam toplam istihdamın %6,8'ini oluşturmaktadır. "*ABD ve Avrupa'daki sivil toplum kuruluşlarının toplam istihdam sayısı 11,8 milyon iken, bu ülkelerdeki 6 büyük şirketin (Daimler-Benz, General Motors, Hitachi, Fiat, Alcatel Alsthom ve Unilever) toplam istihdamları yaklaşık 2 milyon düzeyinde gerçekleşmektedir.*" (Özalp, 2008:23). STK'ların GSMH içindeki payları incelendiğinde, ABD'de %6,3, İngiltere ve Fransa'da %4,8 ve Japonya'da %3,5 düzeylerinde gerçekleştiği görülmektedir. Ancak ülkemizde, bu kuruluşların GSMH içindeki paylarının ortaya çıkarıldığı bir çalışma bulunmamaktadır.

Dernekler, amaçlarını gerçekleştirebilmek için tüzüklerine uygun olarak faaliyetlerde bulunurlar. Dernekler kanunlara aykırı alanlarda faaliyet gösterdikleri takdirde, Cumhuriyet savcısının istemiyle mahkemece faaliyetleri durdurulabilir. Dernekler amaçlarını gerçekleştirebilmek için uluslararası ölçekte işbirlikleri yapabilirler. Yurtdışında şube açabilecekleri gibi başka dernek ya da kuruluşlara üye olabilirler. "*Yabancı dernekler, uluslararası alanda işbirliği yapılmasında yarar görülen hallerde ve karşılıklı olmak koşuluyla Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü alınmak suretiyle İçişleri Bakanlığı'nın izniyle Türkiye'de faaliyette ve işbirliğinde bulunabilirler, şube açabilirler, üst kuruluşlar kurabilir ve kurulmuş üst kuruluşlara katılabilirler.*" (Yıldırım, 2004:133). Faaliyet alanlarına göre sınıflandırıldığında öne

çıkan dernekler şu şekildedir. Sosyal yardım dernekleri, spor dernekleri ve kulüpler, dini dernekler, işveren sendikaları, yabancı ve azınlık dernekleri, tarım dernekleri, işçi sendikaları, kültür dernekleri, serbest meslek dernekleri, kamu personeli sendikaları, esnaf dernekleri, komünizmle mücadele dernekleri olarak sınıflandırılabilirler.

3.3.4.2. Vakıflar

“Dünyanın en eski sivil toplum kuruluşlarından biri olan vakıflar, gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca tahsisıyla oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır.” (Yıldırım, 2004:179). Türkiye’de 1980 askeri darbesinden sonra dernek kurmanın zorlaşması sonucunda, aslında dernek statüsünde olması gereken birçok topluluk vakıf olarak kurulmuşlardır. Vakıflar kuruluş biçimi ve nitelikleri bakımından derneklerden oldukça farklıdır. *“Dernekler, belli bir amaca yönelmiş ve örgütlenmiş gerçek veya tüzel en az yedi kişiden oluşan kişi toplulukları iken vakıflar mal topluluklarıdır.”* (Yıldırım, 2004:179). Kökleri Selçuklulara kadar dayanan vakıfların özü gelir getiren bir malın, toplumsal bir amaca yönlendirilmesidir. Cumhuriyet döneminde, 4 Ekim 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu ile vakıflar düzenlenmiştir. Haziran 1935’de Vakıflar Kanunu kabul edilmiş, 1982 Anayasası’nda ilk kez anayasal düzeyde vakıflardan söz edilmiştir. Ancak vakıfların bir mal varlığı yönetimi olduğu unutulurken, dernek gibi vakıfların kurulması artınca Eylül 1997’de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından vakıf kurma faaliyetleri zorlaştırılmış, yöneticilere yeni yükümlülükler getirilmiştir. Günümüzde çevrenin korunmasına yönelik çalışmalar yapan, tüketici haklarını koruyan, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda gelişmeye katkı sağlayan birçok vakıf bulunmaktadır. Bu vakıflar sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilmektedirler. Ancak kamu yararının dışında bireysel çıkarlara hizmet eden, rant peşinde koşan birçok vakıfa da rastlamak mümkündür (Biber, 2006:35-36).

“Vakıflar Genel Müdürlüğü verilerine göre Türkiye’de yaklaşık 5 bin vakıf bulunuyor.” (Ankara Ticaret Odası, 2004). Vakıflar dört kategoride değerlendiriliyor. Özel vakıflar varlıklı kişi ve aileler tarafından belli bir amaca hizmet için kurulurken, özel vakıflar çalışan kurum vakıfları ise bir kurum ya da şirketin yan kuruluşu gibi çalışıyor. Kurumun karından pay alarak faaliyetlerine devam ediyor. Parlamento tarafından yasa ile kurulan devlet vakıfları ise kaynağını devlet bütçesinden alıyor. Toplumun çeşitli kesimlerinden bireylerin, belli bir amaç için kurduğu vakıflar kamu vakfı olarak adlandırılıyor ve özel vakıflar içinde değerlendiriliyor.

3.3.4.3. Sendikalar

“*Sendikalar 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’de sanayi devriminin olumsuz koşullar sebebiyle doğmuştur.*” (Özkiraz ve Talu, 2008:108). Bilindiği üzere sanayi devrimi ile birlikte üretim teknikleri şaşırtıcı bir şekilde değişmiş, küçük atölye sistemi sona ererek, büyük imalathaneler kurulmuştur. Bu durum, geniş bir işçi sınıfını ortaya çıkarmıştır. Kırsal kesimlerden kentlere göç hızla artmış ve erkek, kadın ve çocuklar ağır çalışma şartları ile karşı karşıya kalmışlardır. Sendikal hareketlerin gelişmesi için gereken sanayileşme ve demokrasi şartlarının ikisine de sahip ilk ülke olan İngiltere’de, işçiler arasında örgütlenme ihtiyacı doğmuştur. Başlangıçta birçok baskı ve engellemelere rağmen sendikal hareket, 19. yüzyılda hak olarak tanınmıştır. Başlangıçta işçi hareketi olarak algılanan sendikal hareketler daha sonra işverenler tarafından da tercih edilmiş ve işveren sendikaları kurulmuştur. Sendikal hareketler batıda olduğu gibi Türkiye’de de kolayca kabul görememiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında sınıf çatışması ile uğraşmak istenmemiştir. Her türlü fikir ayrılıklarından ve farklılıklardan çekinilmekteydi. Ayrıca Osmanlı’dan sanayi altyapısı devralınmamıştı. Sınıf bilinci gelişmemişti. Sınıfsal ayrılıklar da göz ardı edilerek toplum tek bir potada eritilmek istenmiştir. Böyle bir ortamda işçi sınıfının da hak araması, grev yapması gibi faaliyetlerin gerçekleşmesi mümkün değildir. Sendikaların kuruluş nedeninin, Sanayi Devrimi’nden sonra işçilerin olumsuz etkilenmeleri ve hak arama faaliyetlerinin başladığı hatırlanırsa, Türkiye’de sendikal hareketlerin kabul görmesinin ne kadar güç olduğu daha kolay anlaşılır. Türkiye’de Sanayi Devriminin yaşanmaması, ülke ekonomisinin genel olarak tarıma dayalı olması güçlü bir işçi sınıfının oluşmasını engellemiştir. Ayrıca Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki on yıllar boyunca devletçi ekonomi politikalarının benimsenmesi de işçi sınıfının oluşmasını engelleyen bir başka faktör olmuştur. “*Türkiye’de sendikal haklara ilişkin ilk yasal düzenleme, 1947 tarihli 5018 sayılı ‘İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kanunu’ ile başlamıştır.*” (Yıldırım, 2004:137). Devlet memurlarına sendika kurma hakkı ise ilk kez 1965 yılında verilmiştir. 1982 Anayasası sendikal hareketlere de çok fazla sınırlama getirmiştir. Devlet memurlarına sendika kurma yasağı getirilmiş ve bu yasak 1990’lı yıllara kadar devam etmiştir. Birçok araştırmacı, Türkiye’de bugün bile tam demokratik anlamda ve sağlam temeller üzerine kurulu bir işçi hareketinden söz edilemeyeceğini savunmaktadır.

Günümüzde Türkiye’de önde gelen sendikalar, Türk-İş (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu), TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) ve Hak-İş (Türkiye Hak İşçi Sendikaları) olarak sıralanabilirler (Özalp, 2008:28). Son yıllarda sivil toplum kuruluşları havasına bürünerek yeni yapılanma arayışları içine girmişlerdir. 1993’te Türk-İş, Hak-İş ve DİSK ile bazı meslek odalarının katılımıyla ‘Demokrasi Platformu’ oluşturulmuştur. 1997’de ise Türk-İş, DİSK, TESK ve TİSK olmak üzere dört büyük sendika ile TOBB birleşerek ‘Sivil İnisiyatif’ adı altında bir araya gelmişlerdir (Tosun, 2001:340). *“Sendikaları, ekonomik alanda toplu pazarlık amacına yönelik mücadele etmeleri nedeniyle sivil toplum kuruluşu saymayanlar vardır. Hatta sivil toplum alanına dahi alınmayıp, siyasal alanın çatışmacı ahlakı içinde gelişen hareketler olduğunu kabul eden görüşlere de rastlanır.”* (Özalp, 2008:28). Bu düşünceler; sendikaların sadece ekonomik çıkarlar değil, toplumsal fayda için de kamusal alanda çeşitli platformlarda yer aldığını göz önüne almamaktadır. Sendikaların kendi içlerinde demokratikleşme ve uzmanlaşma çabaları, onu diğer sivil toplum kuruluşları ile benzer bir yapıya kavuşturmaktadır.

3.3.4.4. Meslek Kuruluşları

Meslek kuruluşlarının oda ve dernek tipi örgütlenme modelleri bulunmaktadır. Bu iki STK türü arasında yetki ve sorumluluklar, devlet ile olan ilişkiler, üyelik koşulları ve gelir kaynakları bakımlarından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Odalar kamu niteliğinde meslek kuruluşları olup, bazı kamu görevleri ve kamu hukukundan doğan hakları bulunmaktadır. Yasa ile kurulan odalar, ilgili meslek dalında, kamu yararını korumak amacıyla düzenleme ve denetleme faaliyetlerini yürütürler. Mesleki derneklere üyelik serbest iken, odalara üyelik zorunludur ve üye olmak için ilgili mesleği icra etmek şarttır. Örneğin bir avukat baroya, bir mimar mimarlar odasına, bir eczacı eczacılar odasına üye olmadan mesleğini yapamaz. Odalar, mesleklerine uygun olarak, belirli kamu hizmetlerini gerçekleştirmekte ve böylece devletin görevlerini azaltmaktadırlar. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları devletle bağının olması ve üyeliğin zorunlu olması gibi nedenlerden dolayı, modern anlamdaki dernek ve vakıflar gibi sivil toplum kuruluşu sayılmamaktadırlar. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlar; ticaret odaları, sanayi odaları, ticaret borsaları, tabib odaları, eczacı odaları, mimar odaları, mühendis odaları, barolar gibi meslek kuruluşlarıdır. Kamu otoriteleri, belli bir mesleği ilgilendiren sorunlar ve kararlarda ilgili meslek kuruluşunun görüşünü alırlar (Özalp, 2008:28).

3.3.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri

Tüm sosyal kurumlarda olduğu gibi sivil toplum kuruluşlarının da değişen dünya şartları ile beraber işlevleri de değişebilmektedir. 19. yüzyılda zengin ve orta kademe bireylerin fakirlere yardım etmek amacıyla kurdukları STK'lar, bugün değişen şartlarda pek çok amaca hizmet etmektedirler. *“Sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarında, eşitliği yaygınlaştırmak, toplumsal sorunları tespit etmek, kaynak mobilizasyonunu temin etmek; insanlığın onurunu yükseltmek, kamu eğitimi, hayırseverlik ve sosyal hizmetleri sağlamak, fakirlere yardım etmek ve örgütlenmeyi teşvik etmek, sosyal mobilizasyonu kolaylaştırmak ve demokratik ilke ve kurumların güçlendirilmesini sağlamak için yoğun bir çaba içerisinde oldukları gözlenmektedir.”* (Yıldırım, 2004:72). Sivil toplum kuruluşlarının üstlendikleri işlevleri; siyasal, kültürel, bireysel ve ekonomik işlevler olarak gruplandırmak mümkündür.

Dernekler, sendikalar ve mesleki kuruluşlar kendi amaçları doğrultusunda, iktidar üzerinde baskı kurarak siyasal işlevlerini yerine getirirler. Sivil toplum kuruluşları kendi isteklerini iktidara iletmek ve kabul ettirmek için zaman zaman siyasal partiler ile birlikte hareket edebilirler. İstek ve amaçları iktidarın düşünceleri ile uyuşan STK'lar iktidar partileri ile birlikte hareket ederken, iktidar ile ortak payda da buluşamayan STK'lar ise doğal olarak muhalefet partileri ile birlikte çalışırlar. *“Sendikaların İngiltere’de İşçi Partisi aracılığıyla faaliyetlerini yürütmeleri ve ‘lobby’ (kamu simsarlığı) uğraşlarında bulunmaları siyasal açıdan iktidarı etkilemeye bir örnektir.”* (Çelik ve Aykanat, 2006:219). Kamu simsarlığı ise çıkması istenen bir yasanın onaylanması için ya da istenmeyen bir yasanın çıkmasının engellenmesi için oy kullanacak üyeler üzerinde baskı oluşturulması olarak tanımlanabilir. STK'ların siyasal iktidarı etkileme yöntemlerinden biri olarak meclis üyelerini etkileme yöntemi sıkça kullanılır. Bunun dışında STK'lar hukuki yolla da iktidarı etkileyebilmektedirler. Çağdaş demokrasilerde siyasal iktidara katılma olanakları oldukça geniş tutulmuştur. Öyle ki STK'lar ABD’de ‘görünmez hükümet’ ya da ‘tahtın ardındaki erk’ olarak düşünülmektedir. Bunların dışında sosyal, ekonomik ya da siyasal açıdan sorunların olduğu durumlarda STK'lar raporlar hazırlayabilirler. Kitlesele eylemler hazırlama, açlık grevleri, yürüyüş ve miting düzenleme faaliyetleri de siyasal iktidarı etkileme yöntemlerindedir.

Medya, spor dernekleri, sanatsal dernekler, kültürel dernekler, dini faaliyetler gerçekleştiren dernekler, STK'ların kültürel ve bireysel işlevlerini yerine getirirler.

Modern toplumlardaki STK'lar, sosyal yaşamda giderek yalnızlaşan bireyleri, bir araya getirip ortak bir amaç etrafında birleştirirler. Ayrıca küreselleşme ile birlikte birçok toplumda oluşan kültürel değişimlerin olumsuz etkisinin azaltılmasında, STK'ların kültürel işlevlerine her zamankinden daha fazla ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun yanında modern dünyadaki değişen yaşam alışkanlıklarına uyum sağlamak konusunda da STK'lara büyük görevler düşmektedir (Özden, 2008a:21).

Günümüzde STK'lar ekonomi alanında özellikle gelişmiş ülkelerde giderek güçlenmektedirler. Gelişme ve kalkınma amaçlı sivil toplum kuruluşları ekonomik işlevleri yerine getirmeleri ile ön plana çıkmışlardır. Bu örgütler, 1950-1960'lı yıllarda gönüllü organizasyonlar adı altında, azgelişmiş ülkelerde temel ihtiyaçlar çerçevesinde insani yardım faaliyetlerini yürütmüşlerdir (Kaya, 2008:49). 1990'lı yılların ortalarına kadar STK'lar, özellikle AB ülkelerindeki tarım sübvansiyonları ile oluşmuş arz fazlalarını, hibe yoluyla toplayıp sanayileşmemiş ülkelere insani yardım amaçlı ulaştırmıştır. Ancak STK'lar 1990'lı yılların sonlarına doğru aynı yardım yerine, nakdi yardım toplayarak ihtiyaçları yerinde tedarik yöntemiyle gerekli noktalara ulaştırma yolunu benimsemişlerdir. Günümüzde STK'ların yoksullukla mücadelede benimsedikleri yöntem çoğunlukla yerinde tedarik yöntemidir. *“Sivil toplum kuruluşları doğrudan ya da dolaylı olarak ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi kamu hizmetlerinin sunumu, yerel ekonomik gelişmenin desteklenmesi, sosyal ve ekonomik açıdan dışlanan birey ve grupların toplumla bütünleşmesinin sağlanması şeklinde doğrudan katkıları söz konusudur.”* (Önsoy, 2009:62). Bangladeş, okullaşma oranının arttığı, aynı zamanda eğitim gören kız ve erkek öğrenci sayısının eşitlendiği az gelişmiş ülkelerden biridir. Bu başarıda Bangladeş'te faaliyet gösteren 20.000'den fazla kalkınma amaçlı STK'nın rolü büyüktür. Kalkınma amaçlı sivil toplum kuruluşları, kalkınma program ve projelerinin incelenmesi, planlanması, değerlendirilmesi ve uygulanması ile uğraşırlar. *“Kalkınmada işbirliği alanında ‘Kalkınmada Uluslararası İşbirliği Kuruluşu’ (ECDI), kalkınma amaçlı bir sivil toplum kuruluşudur.”* (Özer, 2008:95). Kar etme amacı gütmeyen bu kuruluşların merkezleri genellikle sanayileşmiş ülkelerde bulunur ve fon toplama kampanyalarından elde ettikleri kaynaklarına hükümetlerinden gelen yardımları ekleyerek gelişmemiş ülkelere aktarırlar. Bunların dışında sivil toplum kuruluşları ekonomik birimlerin aldığı kararları daha makul ve inandırıcı boyutlara indirirken diğer yandan insani boyutu ön plana çıkartırlar.

Kamuoyu oluşturmak suretiyle, bireylerin taleplerini dile getirmelerine yardımcı olmak ve dikkate alınmalarını sağlamak, sivil toplum kuruluşlarının üstlendikleri işlevler arasında sayılmaktadır. Bunun için STK'lar, öncelikle aynı amacı gerçekleştirmek için farklı çözüm yollarını savunan bireyleri bir araya getirerek, toplum içinde çoğulculuk kültürünün gelişmesini sağlarlar. Sivil toplum, günümüzde otoriter rejimlere karşı bir duvar veya bu rejimlerden demokrasiye geçiş için bir unsur olarak görülmektedir. *“Dolayısıyla sivil toplum kuruluşları; devlet iktidarını kontrol etme, toplumda katılım düzeyini yükseltme, demokratik tutumları geliştirme, toplumdaki kutuplaşmaları yumuşatma, yeni siyasal liderlerin yetiştirilmesi ve geliştirilmesinde rol oynama, siyasal partilerin demokratikleştirilmesini sağlama, bilgiyi toplumun geniş kesimlerine yayma, yeni fikirlerin geliştirilerek yayılmasını sağlama, siyasal sistemin halka karşı sorumluluğunu artırma, siyasal kültürü geliştirme gibi özelliklere ve katkılara sahiptir.”* (Tamer, 2010b:76).

Sivil toplum kuruluşları, insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde çok önemli işlevler yerine getirmektedirler. Bu örgütlerin konuya yaklaşımları oldukça kapsayıcı olup, birtakım haklar başka hakları kazanmak için pazarlık konusu yapılamaz düşüncesini benimsemişlerdir. *“Bu kural hükümet dışı örgütlerin gayreti sonucu 1993 yılında Viyana’da yapılan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konferansı’nda belirgin şekilde ön plana çıkarıldı.”* (Baharçipek, 2008:302). Çin ve diğer bazı ülkelerde insan hakları konusu, iç mesele olarak görülse de, STK'ların bu alandaki faaliyetlerinin bu ülkelerde de etkili olduğu kesindir. Sivil toplum kuruluşları, ülkeler tarafından garanti edilen hakların uygulanması ve korunmasında, ulusal ve uluslararası düzeyde baskı uygulayarak önemli bir işlevi yerine getirmektedirler. Özellikle son 25 yılda, kamuoyunu harekete geçirmekte oldukça etkili oldukları gözlenmektedir.

Devletler, küreselleşmenin neden olduğu kayıplarla mücadele etmekte zorlanmaktadır. Bu süreçte sivil toplum kuruluşları, ulusal ve uluslararası düzeyde işlevler üstlenmek durumunda kalmışlardır. Bu işlevleri maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür (Talas, 2011:392):

- *Kamuoyu oluşturmak yoluyla, bireylerin taleplerinin dile getirilmesine yardımcı olmak,*
- *Çoğulcu toplum yapısının oluşumunu sağlamak suretiyle piyasadaki metalaşmaya ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur olmak,*

- *Kendi içlerinde oluşturdukları katılımcı ve çoğulcu bir kültürle beslenmiş ve aynı zamanda yönetim deneyimi de edinmiş bireylerin yetişmesini sağlamak,*
- *Pilot projeler üretmek, bu projelere kaynak bulmak ya da bu projeleri uygulamaya geçirmek yoluyla eğitim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da alternatif sorumluluklar alabilmek olarak sıralanabilir.*

STK'ların işlevlerinden biri de çevresel faktörlere dikkati çekmektir. Çevresel faktörlerin aşındığı ve doğaya zarar veren üretim yöntemlerinin arttığı konusuna dikkat çekmek amacıyla kurulmuş birçok çevreci STK bulunmaktadır. *“Özellikle ormanlık alanların, kıyı ve sahillerin, su kaynaklarının korunması, sağlıksız ve doğaya zararlı atıkları bırakan yöntemlerle üretimin engellenmesi, verimli tarım arazilerinin korunması, bitki ve hayvan türlerini araştırmaya ve korumaya yönelik planlama sürecinde STK'lar etkin rol almak durumundadırlar.”* (Demiral, 2007:11). Özellikle IMF, Dünya Bankası, AB gibi birleşmeler ile uluslararası işletmeleri protesto eden STK'lar, küresel sermayenin doğal kaynaklar üzerinde yapmış olduğu yıkıma dikkat çekmeye çalışmaktadırlar. 21. yüzyıla damgasını vuran çevreci hareketlerin birçoğu dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gönüllü çalışmalar ile yürütülmektedir. Sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasında, çevreci STK'ların etkisi büyüktür. *“Örneğin; Aliğa'ya söküme için gelen ancak Greenpeace üyelerinin karşı çıktığı Fransız bandıralı Sev Beirut gemisinden alınan örneklerin analizinde yüksek miktarda asbest belirlenmiştir ve gemi sökülmeden geri gönderilmiştir.”* (Marangoz, 2007:280). *“Çevreci hareketlerin öncüsü olarak Greenpeace'in Antarktika'ya dünya parkı statüsü kazandırmak için yaptığı çalışmalar sonuç vermiş; 1991'de Madrid Protokolü kabul edilerek 50 yıl maden arama ve işletme yasağı getirilen kıta, 'barış ve bilime vakfedilmiş bir doğa kaynağı' olarak kabul edilmiştir.”* (Karagül, 2006:490). Greenpeace'in öncülüğünde yürütülen diğer kamuoyu oluşturma girişimi, 1991'de Brent Spar adlı petrol platformunun batırılması ile ilgili süreçte yaşanmıştı. Shell, Greenpeace üyelerinin yaptığı eylemlerin olumsuz sonuçları karşısında platformun batırılması yerine büyük maliyetlere katlanarak parçalanmasını sağlamak zorunda kalmıştır. STK'lar insan hakları, insancıl hukuk, çevre ve uzay hukuku gibi yeni gelişen uluslararası hukuk alanlarında önemli katkılar sağlamışlardır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hazırlanan pek çok sözleşme ve anlaşmanın arkasında STK'ları görmek mümkündür.

3.3.6. Sivil Toplum Kuruluşları İle Çok Uluslu Şirketlerin İlişkileri

Sivil toplum kuruluşları, çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini, kamuoyu oluşturarak kontrol etme yeteneğine sahiptirler. STK'lar özellikle çevresel konular başta olmak üzere kötü iş koşulları, dürüst ve şeffaf ticari faaliyet gibi konularda ÇUŞ'lere baskı yapmaktadırlar. *“Öyle ki bu konuda uzmanlaşmış, tamamen çokuluslu şirketlerin sorumsuz ve tehlikeli eylemlerini kontrol altına almak için çaba gösteren Corporate Accountability International (Uluslararası Kurumsal Hesapverebilirlik) adlı STK, 1977 yılından beri faaliyetini sürdürmektedir. Şirketlerin yolsuzlukları ve hesap verebilirliği konularında raporlar yayınlayan Transparency International (Uluslararası Saydamlık) da 30'dan fazla ülkede örgütlenmiş bir başka STK'dır.”* (Karagül, 2006:492).

Uluslararası sivil toplum kuruluşları, diğer uluslararası aktörlerle çeşitli amaçlarla ilişkiler kurarlar. STK'lar, başarılı uluslararası kamuoyu oluşturma faaliyetleri sayesinde uluslararası örgütlerin ve ÇUŞ'lerin, karar ve davranışlarını etkileyebilmektedirler. Toplum üzerinde giderek daha fazla etkili olan STK'lar, şirketleri beraber çalışmaya da zorlamaktadırlar. Şirketler, sosyal sorumluluk amaçlarını ile işle ilgili amaçlarını gerçekleştirebilmek ve tanınırlıklarını arttırabilmek için güçlü STK'lar ile birlikte çalışmaya başlamaktadırlar (Şahin ve Öztürk, 2008:18).

Çok uluslu şirketlerde, 1990'lı yıllarda Uluslararası Çalışma Örgütü'nün girişimleri ile 'sosyal etiket' uygulaması gündeme gelmiştir. *“90'lı yıllarda ortaya çıkmış olan sosyal etiket uygulamasıyla, uluslararası çalışma standartlarına uygun ortamlarda üretildiğini belgeleyemeyecek olan ürünlerin uluslararası ticarete dezavantajlı duruma düşecekleri öngörülmüştür.”* (Yemişçi, 2009:28). Çok uluslu şirketlerin ürünlerinde kullanılan sosyal etiketler, yatırımcılara, çalışanlara, yöneticilere, tüketicilere, iş ortaklarına, resmi kurumlara, sivil toplum kuruluşlarına ve medyaya yönelik olabilmektedir. Etiket, üretici firmanın kendisi oluşturabildiği gibi sivil toplum kuruluşları veya resmi merciler tarafından da verilebilmektedir. Etiket işletmenin kendisi tarafından oluşturulmuşsa bağımlı, işletmenin dışında hazırlanmış ise bağımsızdır. Bağımsız etiketler, meslek kuruluşları, STK'lar, sendikalar ve bazen de kamu tarafından hazırlanmaktadır. Bağımsız etiketlere verilebilecek örnek Rugmark etiketidir. *“Etiket Almanya'da, aynı ismi taşıyan, 1994 yılında kurulmuş bir vakfın öncülüğünde oluşturulmuştur. Rugmark Vakfı, halı endüstrisindeki kişileri çocuk işgücü kullanımına son vermek için örgütlemek, işletmelerde çocuk işgücünün kullanılmadığını*

belgelendirmek ve işyerlerinden kurtardığı çocukları iyileştirmek ve eğitmek amaçlarını gütmektedir.” (Yemişçi, 2009:32).

Sivil toplum kuruluşları ile çok uluslu şirketler arasındaki ilişki kurumsal sosyal sorumluluk alanındaki iç faktörlerden biri olarak düşünülebilir. Öyle ki, bu kuruluşlar şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri üzerinde çok etkili olabilirler. Brent Spar davasında Shell ve Greenpeace arasındaki ilişki bu durumu ortaya koymaktadır. Türkiye'de ise 80 binin üzerinde STK faaliyette bulunmaktadır. Ancak, ülkemizde sivil toplum ve bu alanla ilgili literatür yavaş bir gelişme göstermektedir. Ülkemizde sık aralıklarla gündeme gelen askeri müdahaleler güçlü bir sivil toplum anlayışının gelişimini kesintiye uğratmış ve bundan dolayı özellikle 1980 sonrasında sivil toplum örgütlerinin çoğu toplumun gelişmesini sağlama rolü yerine hala bir sosyal kulüp gibi faaliyet göstermekten öteye geçememişlerdir. Çok uluslu şirketlerle sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişki hayırsever faaliyetler merkezlidir. Sivil toplum kuruluşları genelde şirketler tarafından kurulmaktadır. Bu durum, Türkiye'deki bazı sivil toplum kuruluşlarının şirketlerin sosyal haklar ve çevreye yönelik olumsuz etkilerini denetlemeye ve önlemeye yönelik girişimlerde bulunmasını güçleştirmektedir. Diğer taraftan, sivil toplum örgütlerinin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının gelişimine katkıda bulunduğu, çok sayıda proje olduğu bilinmektedir. Uluslararası düzeyde de sivil toplum kuruluşları kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının gelişimine katkı sağlamaktadır. Uluslararası sivil toplum kuruluşlarının çokuluslu şirketler üzerindeki baskısı, kurumsal sosyal sorumluluğu biçimlendiren en önemli faktördür. Örneğin, Greenpeace'in Bergama'da yerel halkı Eurogold şirketine karşı desteklemesi ve Amnesty International'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı hakkındaki raporu ve rapor sonrasında BP'yi insan haklarının istismarı ve çevreye verdiği zararlar konusunda önlem almaya zorlaması, sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerine bir örnek olarak verilebilir (Ersöz, 2009:161).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) Roma'daki gıda güvenliği zirvesinde sivil toplum kuruluşları, çok uluslu gıda şirketlerini üçüncü dünya ülkelerinde küçük çiftçilere ait kaliteli toprakları ele geçirmeye çalışmakla suçladı. FAO'nun genel merkezi önünde geleneksel kıyafetleriyle gösteri yapan Afrikalı ve Latin Amerikalı çiftçi temsilcileri, dev gıda ve tarım firmalarının FAO ve bazı hükümetlerle işbirliği yapmakla suçlayarak, tarım alanlarının geniş miktarlarda satın alınmasını kınadı. Küreselleşme karşıtı La Via Campesina hareketinin koordinatörü

Henry Saraigh, dünyada açlıkla karşı karşıya olanların yüzde 80'inin kırsal kesimde yaşadığını belirterek, "Ama FAO'nun politikası Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da küçük üreticilerin topraklarını eline geçiren çokuluslu şirketlere destek veriyor" dedi. FAO zirvesine paralel düzenlenen ve 70 ülkeden 400 kadar delegenin katıldığı "Halka derhal beslenme egemenliği" adlı foruma katılan Grain ve La Via Campesina ile diğer STK'lar, Suudi Arabistan ve Güney Kore gibi bazı hükümetlerin, uluslararası ticarete başvurmaksızın halkını beslemek için bu yeni stratejiye başvurduklarını ve küçük çiftçilere topraklarını satmaları yönünde baskı yaptıklarını ileri sürdü. STK'lar, 100 milyar dolardan fazla paranın masada olduğunu ve Etiyopya ile Endonezya'da şimdiden 40 milyon hektardan fazla tarım arazisinin büyük şirketlerin eline geçtiğini bildirdi.

Sivil toplum kuruluşlarının, çok uluslu şirketler ile ilişkili vereceğimiz son örnek Meksika Körfezi'nde yaşanan BP kaynaklı çevre felaketidir. Körfez'de BP tarafından işletilen Deepwater Horizon petrol platformu, 20 Nisan 2010 bir patlama sonucu çökmüş ve deniz dibindeki kuyu, petrol sızdırmaya başlamıştı. Bu facia da yaklaşık üç ay boyunca günde 60 bin varil petrol okyanusa sızmıştı. BP, bu çevresel felaketin önlenmesi için 20 milyar dolarlık bir fon oluşturmak zorunda kalmıştı. Pek çok ülkenin ve uluslararası kuruluşun yanında ulusal ve uluslararası pek çok STK, bu faciayı tüm dünya kamuoyunda sürekli canlı tutmayı başarmışlardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme olgusunun tanımı konusunda araştırmacılar arasında görüş ayrılıkları olmasına rağmen, birçok araştırmacıya göre küreselleşme, kaçınılmaz bir olgudur ve ağırlığını günden güne hissettirmektedir. Küreselleşme olgusu birçok olumlu ve olumsuz faktörü içinde barındırmaktadır. Buna göre küreselleşme olgusuna karşı bütün ülkelerin benimsediği ortak bir düşünceden söz edilememektedir. Çünkü kimi ülkeler bu süreçten faydalanırken, kimi ülkeler de kısmen de olsa zarar görebilmektedir. Ancak sonuç ne olursa olsun, küreselleşmeyi tamamen dışlamamak ya da bu sürecin akımına tamamen kapılmamak gerekmektedir.

Çok uluslu şirketler küreselleşmenin önemli aktörleri olmakla beraber, küreselleşme sürecini de giderek hızlandıran dinamiklerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler arasındaki sorunların önemli ölçüde çözülmesi ve üretim sistemlerinin daha da gelişmesi sonucu ülke ölçeğinde faaliyet gösteren büyük şirketler, sınır ötesi faaliyetlere başlayarak çok uluslu şirket kimliğine bürünmeye başlamışlardır. Günümüzde çok uluslu şirket kimliğine bürünmüş işletmeler çok yüksek kazançlar elde etmektedirler. Öyle ki birçok çok uluslu şirketin yıllık kazancı, onlarca ülkenin GSYİH'sinin çok üzerindedir.

Küreselleşme sürecinde artarak gelişen diğer bir unsur, üçüncü sektör olarak da anılan sivil toplum kuruluşlarıdır. Küreselleşmenin ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarda gelişmesi sivil toplum kuruluşlarının da gelişimi için zemin hazırlamıştır. Aslında tarihsel olarak oldukça eski dönemlerde bile var olan bu örgütlenmeler, esas itibariyle 20. yüzyılın ikinci yarısında ağırlıklarını hissettirmeye başlamışlardır.

19. yüzyıldan itibaren küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan STK'ların işlevleri zamanın konjonktürüne göre sürekli değişip gelişmiştir. İlk olarak köleliğin kaldırılması faaliyetleri üzerine yoğunlaşan STK'lar, iki büyük savaş döneminde insani yardım faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir. Devam eden yıllarda çevre, eğitim, sağlık, kültür gibi konulara değinen STK'ların, günlük yaşam içinde özellikle gelişmiş ülkelerde ağırlıkları giderek artmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirdikleri faaliyetler ile özellikle gelişmemiş ülkelerde toplumsal kalkınma ve gelişmede önemli görevler üstlenmektedirler. Bunların yanı sıra bireyler arası yabancılaşmanın giderek arttığı günümüzde, aynı düşünceye sahip kişileri tek potada eritip, ortak iyi etrafında toplamak STK'ların önemli bir başka işlevidir. Önceleri can ve mal güvenliğini korumak için egemen güce yani devlete boyun eğen bireyin günümüzde

hak ve özgürlüklerini devlete karşı korumak için STK'lar ile bütünleşmesi gerekmektedir.

Türkiye'de STK rolünü, dernekler, vakıflar ve sendikalar yürütmektedir. Ancak bu toplulukların batıdaki kadar gelişmiş olduğunu söylemek güçtür. Bunun birçok nedeni vardır. Osmanlı'dan devralınmamış sanayi, bundan dolayı oluşmamış işçi sınıfı ve 1980 Anayasası ile getirilen birçok kısıtlama Türkiye'de STK'ların gelişimini engelleyen faktörlerdendir. Ancak 1990'larda esmeye başlayan değişim rüzgarı Türkiye'yi de etkilemiş ve pek çok STK kurulmuştur. Bu kuruluşlar, toplumun daha katılımcı ve demokratik bir yönetim anlayışı kazanmasına yardımcı olmuşlardır. STK'lar sayesinde vatandaşın istekleri yönetim mekanizmasına iletilebilmiş, devlet ile vatandaş arasında köprü kurulabilmiştir.

Modern çağda sivil toplum ve STK anlayışlarında Türkiye'deki eksikliklerin giderilmesi şarttır. STK'lar ile devlet ortak çalışmalar yapabilirler. Ancak bunu yaparken STK'ların devletten bağımsız, toplumun çıkarlarını gözeterek, özgürlüklerden yana tavır almaları gerekmektedir. Devletin de daha demokratik ve katılımcı bir sistem oluşturmak için STK'lar üzerinde müdahale gücünü asgariye indirmesi şarttır. Türkiye'de STK'ların gelişmesinin önünde pek çok engel bulunmaktadır. Öncelikle herhangi bir STK'ya üye olanların sayısı oldukça düşük görülmektedir. Bununla birlikte katılanların arasında STK'ların amaçları konusunda bir fikir birliği oluşmamış durumdadır. Toplum tarafından destek göremeyen STK'lar, daha çok kişilere bağlı olarak devamlılıklarını sağlamaktadırlar. Ayrıca Türkiye'deki STK'ların çoğunda demokratik yönetim anlayışı gelişmemiştir. STK'larda personel, ofis ve ekipman eksiklikleri de ileri düzeyde görülmektedir. Son olarak STK'lar arasında iletişim ve etkileşim kurularak birliktelik oluşturulamamıştır.

21. yüzyılda sivil toplum kuruluşları ile çok uluslu şirketlerin ilişkileri de dikkat çekmektedir. Geçmişte kar etme güdüleri ile çevreye ve insanlığa çeşitli zararlar vermiş olan çok uluslu şirketler, günümüzde faaliyetlerinin birçoğunda sivil toplum kuruluşlarını karşılarında bulmaktadırlar. Başta çevrenin korunması olmak üzere, insan hakları, çalışma şartları, çocuk iş gücünün engellenmesi gibi konularda faaliyetlerini hızlandıran STK'lar, ÇUŞ'lerin strateji ve politikalarını yönlendirebilecek güce ulaşmışlardır. ÇUŞ'lerin ise bu süreçte STK'ları karşılına almak yerine, hem sosyal sorumluluklarını gerçekleştirmek, hem de kurumsal imajlarını iyileştirebilmek adına, STK'lar ile işbirliği yapma yolunu tercih etmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak yaşadığımız modern çağda çok uluslu şirketler ile sivil toplum kuruluşları birbirlerini etkileyen ve faaliyetlere yön veren iki önemli güç olarak dikkat çekmektedir. Sivil toplum kuruluşları, çok uluslu şirketlerin faaliyet ve amaçlarını topluma ve çevreye en az zarar verecek doğrultuda etkilerken, çok uluslu şirketlerde sosyal sorumluluklarının bilincine ulaşma yolunda gelişmeler göstermektedirler. İnsana ve doğaya değer vermenin gittikçe önem kazandığı günümüzde, faaliyetlerinde sivil toplum kuruluşlarını göz ardı eden çok uluslu şirketlerin büyük kayıplara uğramaları kaçınılmazdır. Bu durum ise şirketlerin kar etme hedeflerini olumsuz etkileyecektir. Ancak sivil toplum kuruluşları ile paralel hareket eden çok uluslu şirketler toplum ile ortak bir paydada buluşacak ve iktisadi olarak daha çok değer kazanacaklardır.

KAYNAKÇA

- ABAY, Ali Rıza (2004), “Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri”, **3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, 24-26 Kasım 2004, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, s.s.271-281.
- AÇA, Mehmet (2004), “Küreselleşmecilerin Ulus-Devletlere Son Verme ve Ulusal Kimliklerini Yok Etme Girişimleri: Türkiye Örneği”, Editörler: AÇA. M. ve H. Durgut, **Küreselleşen Dünya ve Türk Kimliği**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, s.s.58-86.
- AKİPEK, İlhan (1954), “John Locke’un Mülkiyet Hakkındaki Fikirleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl 1954, Cilt 11, Sayı 1-2, s.s.514-524.
- AKTAN, Coşkun Can ve Hüseyin Şen (1999), **Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye**, Topsyöy Yayınları, Ankara.
- AKTAN, Coşkun Can ve İstiklal Y. Vural (2006), **Çok Uluslu Şirketler Global Sermaye ve Global Yatırımlar**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- AKTURAN, Ulun (2008), “Perakendecilikte Uluslararasılaşma: Gelişim Süreci, Süreci Etkileyen Faktörler ve Giriş Stratejileri”, **T.C. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl 2008, Cilt 25, Sayı 2, s.s.631-642.
- ALAGÖZ, Mehmet (2005), “Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeninde Ulus Devlet Anlayışı”, **Akademik Bakış**, Yıl 2005, Sayı 6, s.s.1-9.
- ALTINTAŞ, M. Hakan ve Erkan Özdemir (2006), “İhracat İşletmelerinin Uluslararasılaşması: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Kobi’lere Yönelik Bir Araştırma”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2006, Cilt 6, Sayı 1, s.s.183-204.
- ANKARA TİCARET ODASI (2004), **AB Kapısında Sivil Toplum Dosyası**, <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=236&l=1>, Erişim Tarihi: 09.08.2011.
- ASLAN, Mehmet ve Gazanfer Kaya (2004), “1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl 2004, Cilt 5, Sayı 1, s.s.213-223.
- ASLAN, Seyfettin (2010a), “Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2010, Cilt 9, Sayı 33, s.s.188-212.
- ASLAN, Seyfettin (2010b), “Türkiye’de Sivil Toplum”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2010, Cilt 9, Sayı 31, s.s.260-283.

- AYDEMİR, Cahit ve Mehmet Kaya (2007), “Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2007, Cilt 6, Sayı 20, s.s.260-282.
- AYKAÇ, Mustafa, Zeki Parlak ve Süleyman Özdemir (2009), **Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de KOBİ’ler**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- BAHARÇİÇEK, Abdulkadir (2008), “Hükümet Dışı Örgütler (NGO’s) ve Demokratikleşme”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 18, Sayı 2, s.s.297-308.
- BALAY, Refik (2004), “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Yıl 2004, Cilt 37, Sayı 2, s.s.61-82.
- BAUMAN, Zygmunt (2010), **Küreselleşme Toplumsal Sonuçları**, Çev., Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAYAR, Fırat (2009), “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Sayı 32, s.s.25-34.
- BECK, Ulrich (2006), “Küreselleşme Nedir?”, Çev., Kudret Bülbül, Editör: BÜLBÜL, K., **Küreselleşme Okumaları**, Kadim Yayınları, Ankara, s.s.215-223.
- BEKTAŞ, Çetin ve Hüseyin Yılmaz (2004), “Sivil Toplum Örgütü Olarak Meslek Odalarının Etkinliği, Üyelerin Beklentileri ve Örgütü Algılama Dereceleri (Uşak’ta Bir Araştırma)”, **3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, 24-26 Kasım 2004, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, s.s.263-270.
- BENLİ, Ayşe Oya (2006), **İhracatta Dağıtım Kanallarının Seçimi ve Kurulması**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- BERGER, Peter L. (2007), “Küresel Kültürün Dört Yüzü”, Çev., Şahin Gürsoy ve İlhan Çapcıoğlu, Editörler: GÜRSOY, Ş. ve İ. Çapcıoğlu, **Küreselleşme Ulus-Devlet ve Din**, Platin Yayınları, Ankara, s.s.1-16.
- BETİL, İbrahim (2008), “Sivil Toplum ve Kurumların Sosyal Sorumlulukları”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Yıl 2008, Cilt 3, Sayı 1, s.s.73-81.
- BİBER, Ayhan (2006), **Sivil Toplum Örgütlerinde Halkla İlişkiler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- BİRDİŞLİ, Fikret (2010), “Birleşmiş Milletler (BM)’in Uluslararası Sorunları Önleyebilme Yeteneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2010, Cilt 3, Sayı 11, s.s.172-182.
- BODUR, Hüsnü Ezber (2007), “Küreselleşme, Din ve Ulus-Devlet”, Editörler: GÜRSOY, Ş. ve İ. Çapcıoğlu, **Küreselleşme Ulus-Devlet ve Din**, Platin Yayınları, Ankara, s.s.17-42.
- BOLAT, Tamer, Oya Aytemiz Seymen ve Hüseyin Çeken (2005), “Küreselleşmenin Boyutları ve Bu Süreçte Etkili Olan Faktörlerin Analizi”, Editörler: SEYMEN, O. A. ve T. Bolat, **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.s.33-52.
- BOLAT, Tamer ve Oya Aytemiz Seymen (2005), “Çok Uluslu İşletmelerin Kavramsal Açından İncelenmesi”, Editörler: SEYMEN, O. A. ve T. Bolat, **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.s.53-67.
- BULUT, Nihat (2003), “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl 2003, Cilt 52, Sayı 2, s.s.173-197.
- BÜYÜK, Köksal, Esra Yalçın ve Ali Rıza Kılıbaz (2008), **Eskişehir Sivil Toplum Kuruluşları ve Kamu Hizmetleri Rehberi**, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, Milsan Basım Sanayi, İstanbul.
- BÜYÜKBAŞ, Hakkı ve Kenan Ören (2005), “Küreselleşme, Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Sosyal Düzen Arayışı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2005, Sayı 13, s.s.103-121.
- CARNOY, Martin (2001), “Gramsci ve Devlet”, Çev., Mehmet Yetiş, **Praksis Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2001, Sayı 3, s.s.252-278.
- ÇAHA, Ömer (1994), “Osmanlı’da Sivil Toplum”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl 1994, Cilt 49, Sayı 3, s.s.79-99.
- ÇAHA, Ömer (1999), **Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÇAHA, Ömer (2000), **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Abdullah ve Şuayip Aykanat (2006), “Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2006, Cilt 16, Sayı 2, s.s.215-226.

- ÇETİN, Beyzade Nadir (2008), “Siyasi Küreselleşme Bağlamında Ulus Devlet Tartışmaları”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2008, Cilt 7, Sayı 1, s.s.177-182.
- ÇINAR, İkrım (2009), “Küreselleşme, Eğitim ve Gelecek”, **Kuramsal Eğitimbilim Dergisi**, Yıl 2009, Cilt 2, Sayı 1, s.s.14-30.
- ÇİÇEK, Recep ve Ömür Demirer (2009), “Geleneksel Uluslararasılaşma Teorisine Karşı Çıkan Yeni Bir Uluslararasılaşma Modeli: Global Doğan İşletmeler”, **Akademik Bakış**, Yıl 2009, Sayı 16, s.s.1-12.
- ÇOMAK, Hasret ve İrfan Kaya Ülger (2009), **Balkanlarda Siyasi İstikrar ve Geleceği**, Rapor No:14, İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- DANIŞOĞLU, Ayşe Çelikel (2004), “Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2004, Sayı 5, s.s.215-239.
- DASGUPTA, Susmita, Benoit Laplante, Hua Wang and David Wheeler (2002), “Confronting the Environmental Kuznets Curve”, **Journal of Economic Perspectives**, Winter 2002, Volume 16, Number 1, Pages 147-168.
- DEMİRAL, Mehmet (2007), “Türkiye’de Sosyal Sermaye Kapsamında Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü”, **Akademik Bakış**, Yıl 2007, Sayı 13, s.s.1-26.
- DERELİ, Beliz (2005), “Çokuluslu İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2005, Sayı 7, s.s.59-81.
- DICKEN, Peter (2006), “Yeni Jeo-Ekonomi”, Çev., Ahmet Ağca, Editör: BÜLBÜL, K., **Küreselleşme Okumaları**, Kadim Yayınları, Ankara, s.s.43-56.
- DİKKAYA, Mehmet ve Fatih Deniz (2006), “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2006, Cilt 2, Sayı 3, s.s.163-181.
- DOĞAN, İsmail (1999), “Sivil Toplumun Kültürel Temelleri”, **Polis Bilimleri Dergisi**, Yıl 1999, Cilt 1, Sayı 4, s.s.133-146.
- DOĞAN, İsmail (2000), **Sivil Toplum Ondan Bizde De Var**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- DOĞAN, İlyas (2007), “Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi (1945-2000)”, **Kamu Hukuku Arşivi Dergisi**, Yıl 2007, Cilt 10, Sayı 2, s.s.83-97.

- EKEN, Hurigül (2006), “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2006, Sayı 16, s.s.243-262.
- EKER, Aytaç (2009), “Küreselleşme Sürecinde Kamu Maliyesinde Yaşanan Dönüşüm”, Editörler: EKER, A. ve H. A. Şimşek, **Küreselleşme ve Kamu Maliyesinde Yaşanan Dönüşüm**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, s.s.1-24.
- ERKUTLU, Hakan ve Süleyman Eryiğit (2001), “Uluslararasılaşma Süreci”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Yıl 2001, Cilt 3, Sayı 3, s.s.149-164.
- EROĞLU, Müzeyyen (2010), “John Locke’un Devlet Teorisi”, **Akademik Bakış**, Yıl 2010, Sayı 21, s.s.1-15.
- ERSÖZ, Halis Yunus (2009), “Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, Editörler: ORMAN, S. ve Z. Parlak, **İşletmelerde İş Etiği**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, s.s.131-170.
- FALK, Richard (2005), **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev., Ali Çaksu, Küre Yayınları, İstanbul.
- FİLİZÖZ, Berrin (2003), “İnsan Kaynakları Yönetiminde Uluslararası Yaklaşımın Gerekliliği”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl 2003, Cilt 4, Sayı 1, s.s.161-180.
- FORTUNE (2010), **Global 500, Full List**,
http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2010/full_list/, Erişim Tarihi: 04.07.2011.
- FORTUNE (2010), **Global 500, Countries**,
<http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2010/countries/Australia.html>, Erişim Tarihi: 04.07.2011.
- FRIEDEN, Jeffrey (2008), **Will Global Capitalism Fall Again?**, Presentation for BRUEGEL's Essay and Lecture Series, Brussels.
- GAVCAR, Erdoğan, Cemil Ertuğrul, Serkan Dirlik ve Emin Barlas (2006), “Küreselleşme Sürecinde İşletmelerde Bilgi Teknolojileri ve Yöneticilerin Küreselleşme Sürecine Bakış Açılarının Belirlenmesi”, **5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi**, 15-17 Haziran 2006, T.C. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, s.s.258-266.

- GEDİKLİ, Ayfer (2011), “Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Yıl 2011, Cilt 6, Sayı 1, s.s.96-146.
- GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞI (2009), **GATT Bilgilendirme Rehberi**, Ankara.
- GERŞİL, Gülşen Sarı (2004), “Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2004, Cilt 6, Sayı 1, s.s.147-157.
- GIDDENS, Anthony (2006), “Modernitenin Küreselleşmesi”, Çev., Kudret Bülbül, Editör: BÜLBÜL, K., **Küreselleşme Okumaları**, Kadim Yayınları, Ankara, s.s.203-214.
- GIVING & VOLUNTEERING (2000), **The Benefits of Volunteering**, http://www.givingandvolunteering.ca/files/giving/en/factsheets/benefits_of_volunteering.pdf, Erişim Tarihi: 25.06.2011.
- GÖKDERE, Ahmet (2001), “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Yıl 2001, Cilt 1, Sayı 1, s.s.71-101.
- GÖNENÇ, Ayşenur Akpınar (2001), **Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi**, Elektronik Kitap, (altkitap, www.altkitap.com).
- GÜNAY, Nazan (2005), “Türkiye’de Hazır Giyim ve Konfeksiyon Endüstrisinde Uygulanan Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejileri: Sorunlar ve Çözüm Yolları”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Yıl 2005, Cilt 5, Sayı 1, s.s.89-97.
- GÜNEY, Semra (2005), “Çok Uluslu İşletmeler ve Liderliğin Değişen Yüzü: Ahlaki Liderlik”, Editörler: SEYMEN, O. A. ve T. Bolat, **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.s.111-130.
- HABLEMİTOĞLU, Şengül (2004), **Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- HARFORD, Tim (2008), **Görünmeyen Ekonomist**, Çev., Sibel Demirel, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- HASANOĞLU, Mürteza (2001), “Küreselleşmenin Devlet Yönetimine Etkileri”, **Sayıştay Dergisi**, Yıl 2001, Sayı 43, s.s.68-82.
- HELD, David, Anthony McGrew, David Goldblatt ve Jonathan Perraton (2006), “Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür”, Çev., İsmail Aktar, Editör: BÜLBÜL, K., **Küreselleşme Okumaları**, Kadim Yayınları, Ankara, s.s.161-191.

- HIRST, Paul ve Grahame Thompson (2006), “Küreselleşme - Gerekli Bir Mit Mi?” Çev., Nasuh Uslu, Editör: BÜLBÜL, K., **Küreselleşme Okumaları**, Kadim Yayınları, Ankara, s.s.25-41.
- HIRST, Paul ve Grahame Thompson (2007), **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çev., Çağla Erdem ve Elif Yücel, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İŞİK, Hayriye (2009), “Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, **Akademik Bakış**, Yıl 2009, Sayı 16, s.s.1-10.
- İŞİK, Hüseyin (2005), **Çok Uluslu Şirketlerde Örtülü Kazanç ve Örtülü Sermaye**, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- İÇLİ, Gönül (2001), “Küreselleşme ve Kültür”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2001, Cilt 25, Sayı 2, s.s.163-172.
- İLHAN, Attila (2005), **Hangi Küreselleşme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İNAÇ, Hüsamettin ve Selami Erdoğan (2007), “Farklı Kuramsal Perspektifler Çerçevesinde Sivil Toplum Tartışmalarının Karşılıklı Analizi”, **Akademik Bakış**, Yıl 2007, Sayı 11, s.s.1-8.
- KABASAKAL, Mehmet (2008), **Sivil Toplum ve Demokrasi**, Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- KARABIÇAK, Mevlüt (2002), “Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Yıl 2002, Cilt 7, Sayı 1, s.s.115-131.
- KARACA, Nil (2003), “Gatt’tan Dünya Ticaret Örgütü’ne”, **Maliye Dergisi**, Sayı 144, s.s.84-99.
- KARAGÜL, Soner (2006), “Küresel Bir Aktör Olarak Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları: Uluslararası Politikadaki Rol ve Etkinlikleri”, **III. Uluslararası STK Kongresi**, 9-10 Aralık 2006, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, s.s.487-493.
- KARTAL, Burak ve Çiğdem Sofyalıoğlu (2009), “Kültürel Uzaklığın Dış Pazara Giriş Yöntemi Üzerindeki Etkisinin Türkiye’deki Yabancı Yatırımlar Açısından İncelenmesi”, **T. C. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2009, Cilt 7, Sayı 2, s.s.111-126.

- KARTAL, Zeki (2008), “GATT ve Uruguay-Raunt: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Yapısal Bağımlılıklarının Artması”, **T.C. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl 2008, Cilt 25, Sayı 2, s.s.177-206.
- KAYA, Mehmet (2009), “Küreselleşme Yaklaşımları”, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, Yıl 2009, Sayı 13, s.s.1-16.
- KAYA, Özer (2008), **Sivil Toplum Kuruluşları ve Kalkınma**, Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- KESER, Aşkın (2004), “Çokuluslu Şirketler ve Çokuluslu Şirketlerde İnsan Kaynakları Yönetimi Yaklaşımı”, **Akademik Bakış**, Yıl 2004, Sayı 1, s.s.1-7.
- KOCABAŞ, Fatma (2008), “Küreselleşme Bağlamında Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşların Güçlendirilmesinde İnternetin Önemi”, **Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Yıl 2008, Cilt 10, Sayı 2, s.s.173-195.
- KONGAR, Emre (1997), **Küreselleşme ve Kültürel Farklılıklar Çerçevesinde Ulusal Kültür**, http://www.kongar.org/makaleler/mak_ku.php, Erişim Tarihi: 19.06.2011.
- KÖSE, H. Ömer (2003), “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, **Sayıştay Dergisi**, Yıl 2003, Sayı 49, s.s.3-46.
- KUÇURADI, Ioanna (1998), “Sivil Toplum Kuruluşları - Kavramlar”, Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu 16-17 Aralık 1994, **Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s.s.24-42.
- KÜÇÜKALİ, Tekin (2008), “Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi ve Sorumlulukları”, **Çerçeve Dergisi**, Yıl 2008, Sayı 48, s.s.166-169.
- MAHİROĞULLARI, Adnan (2005), “Küreselleşmenin Kültürel Değerler Üzerine Etkisi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Yıl 2005, Sayı 50, s.s.1275-1288.
- MANİSALI, Erol (2006), **Türkiye ve Küreselleşme**, Derin Yayınları, İstanbul.
- MARANGOZ, Mehmet (2007), “Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Sosyal Pazarlama ve Çevre Gönüllü Kuruluşlara Yönelik Bir Araştırma”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2007, Cilt 9, Sayı 1, s.s.275-297.

- MORTAN, Kenan (2010), **Söyleşi: Kenan Mortan Türkan Saylan 100 Soruda Sivil Toplum**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- OHMAE, Kenichi (2006), “Ulus-Devletin Sonu”, Çev., Zülfü Dicleli, Editör: BÜLBÜL, K., **Küreselleşme Okumaları**, Kadim Yayınları, Ankara, s.s.265-283.
- OKTAY, Ercan ve Şerife Pekküçükşen (2009), “Yerel Yönetimlerin Demokratikleşmesinin Bir Aracı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları - Türkiye İçin Kısa Bir Değerlendirme”, **KMU İİBF Dergisi**, Yıl 2009, Sayı 16, s.s.172-186.
- OLGUN, Hürriyet (2006), “Küreselleşme Kavramı ve İçeriğine Genel Bir Bakış”, **Sosyoekonomi Dergisi**, Yıl 2006, Sayı 3, s.s.141-152.
- ONBAŞI, Funda (2005), **Sivil Toplum**, L&M Yayınları, İstanbul.
- ORAN, Baskın (2001), **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, Ankara.
- ÖNSOY, Gökhan (2009), **Sivil Toplum Kuruluşlarının Kalkınmaya Etkisi: Teorik Çerçeve-Ampirik Bulgular**, T.C. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.
- ÖZALP, Ali (2008), **Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi**, Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- ÖZBAŞ, Okan (2008), **Sivil Toplumda Kadının Rolü**, Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- ÖZDEMİR, Süleyman (2004), “Kar Gütmeyen Kuruluşlar (KGK) ve Sosyal Refah’ın Sağlanmasında Artan Rolü, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Yıl 2004, Sayı 48, s.s.129-161.
- ÖZDEMİR, Süleyman (2009), “Küreselleşme ve Refah Devletleri Üzerindeki Etkileri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Yıl 2009, Sayı 57, s.s.55-86.
- ÖZDEMİR, Süleyman, Halis Başel ve Hasan Şenocak (2009), “Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın Artan Önemi ve Üsküdar’da Faaliyet Gösteren Bazı STK’lar Üzerine Bir Araştırma”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Yıl 2009, Sayı 56, s.s.151-234.
- ÖZDEN, Kemal (2008a), “Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları”, Editör: COŞKUN, A., **Sivil Toplum Kuruluşlarında Yönetim**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s.s.11-25.

- ÖZDEN, Kemal (2008b), “Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllü Yönetimi”, Editör: COŞKUN, A., **Sivil Toplum Kuruluşlarında Yönetim**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s.s.57-72.
- ÖZER, M. Halis (2008), “Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2008, Cilt 7, Sayı 26, s.s.86-97.
- ÖZERKEMEN, Necmettin (2004), “Uluslararası Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Ekonomik Küreselleşme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Yıl 2004, Cilt 44, Sayı 1, s.s.135-148.
- ÖZKAN, Abdullah (2006), **Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri**, Rapor No:15, İstanbul: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- ÖZKAYA, M. Hilmi (2009), “IMF'nin Değişen Rolü: Bretton Woods'tan Günümüze”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2009, Sayı 2, s.s.102-117.
- ÖZKİRAZ, Ahmet ve Nuray Talu (2008), “Sendikaların Doğuşu: Türkiye ve Batı Avrupa Ülkelerinin Karşılaştırılması”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2008, Cilt 3, Sayı 2, s.s.108-126.
- ÖZTÜRK, A. Turan (2006), “Küreselleşme ve Sosyal Yansımaları”, **5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi**, 15-17 Haziran 2006, T.C. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, s.s.82-86.
- ÖZTÜRK, İlhan (2006), “Dünya Bankası Politikaları”, **Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2006, Cilt 3, Sayı 1, s.s.36-55.
- ÖZTÜRK, Nazım (2002), “IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl 2002, Cilt 57, Sayı 4, s.s.95-125.
- ÖZYILMAZ, Havva, Emine Dağtekin ve Gülin Payaslı Oğuz (2008), “Sivil Toplum Kuruluşları ve Meslek Örgütlerince Mimarlık”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2008, Cilt 7, Sayı 26, s.s.206-222.
- PERRATON, Jonathan, David Goldblatt, David Held ve Anthony McGrew (2006), “Küreselleşen Bir Dünyada Ekonomik Aktivite”, Çev., Nedret Demirci, Editör: BÜLBÜL, K., **Küreselleşme Okumaları**, Kadim Yayınları, Ankara, s.s.1-24.
- RODRİK, Dani (1997), **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**, Çev., İzzet Akyol ve Fatma Ünsal, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul.

- ROTHMAN, Howard (2007), **Dünya Tarihine Yön Veren En Etkin 50 Şirket**, Çev., Nurşan Üstüntaş, Neden Kitap Yayıncılık, İstanbul.
- RYFMAN, Philippe (2006), **Sivil Toplum Kuruluşları**, Çev., İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SAĞIRLI, Muhittin (2007), “Eğitimin Küreselleşmesi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Yıl 2007, Sayı 53, s.s.423-475.
- SARPAŞAN, Cemal (2008), **Devletin Sivil Topluma Yaklaşımı Çerçevesinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- SAVAŞCI, İpek (2007), “Uluslararası Zincir Mağazaların Büyüme Stratejileri: Marks & Spencer Örneği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl 2007, Cilt 12, Sayı 2, s.s.319-337.
- SEVİNDİ, Nevval (2006), “Türkiye Gözlerini Aç”, **Zaman Online**, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=793470>, Erişim Tarihi: 23.07.2011.
- SEYMEN, Oya Aytemiz (2003), “2000’li Yıllarda Yöneticiler Açısından Küresel Kariyer Olgusu ve Koşulları Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl 2003, Cilt 22, Sayı 1, s.s.83-105.
- SEYMEN, Oya Aytemiz ve Tamer Bolat (2005), “Küreselleşme Olgusuna Kavramsal Bir Bakış”, Editörler: SEYMEN, O. A. ve T. Bolat, **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.s.3-31.
- SÖNMEZ, Pelin (2006), “Küreselleşme, Avrupa Birliği ve İstihdam: Çalışma İlişkilerinde Yaşanan Dönüşüm”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Yıl 2006, Cilt 5, Sayı 3, s.s.177-198.
- STEGER, Manfred B. (2006), **Küreselleşme**, Çev., Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- SUNAR, İlkay (1999), **Düşün ve Toplum**, Doruk Yayınları, Ankara.
- ŞAHİN, Levent ve Mustafa Öztürk (2008), “Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye’deki Durumu”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Yıl 2008, Sayı 54, s.s.3-29.
- ŞEN, Bülent (2008), “Küreselleşme: Anlamlar ve Söylemler”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2008, Sayı 18, s.s.147-162.

- T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI DERNEKLER DAİRESİ BAŞKANLIĞI (2011), **Derneklere İlişkin Çeşitli Grafik ve Tablolar**, http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=12&lang=tr, Erişim Tarihi: 09.08.2011.
- TAGRAF, Hasan (2002), “Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl 2002, Cilt 3, Sayı 2, s.s.33-47.
- TALAS, Mustafa ve Yaşar Kaya (2007), “Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2007, Sayı 22, s.s.149-162.
- TALAS, Mustafa (2011), “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2011, Sayı 29, s.s.387-401.
- TAMER, Mine Gözübüyük (2010a), “Tarihsel Süreçte Sivil Toplum”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl 2010, Cilt 27, Sayı 1, s.s.89-105.
- TAMER, Mine Gözübüyük (2010b), “Demokrasi Kültürü ve Sivil Toplum Kuruluşları”, **Bidder Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2010, Cilt 1, Sayı 2, s.s.71-88.
- TANZI, Vito (2004), “Ulus-Devletlerin Sonu Mu Geliyor?”, Çev., Hakan Ay, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2004, Cilt 6, Sayı 1, s.s.50-64.
- TAŞ, Ali (2011), “Ulusal İş Sistemlerinin Ulus Ötesi Uzantıları Olabilir Mi? Ulus Ötesi İşletmelerin Alıcı Ülkelerdeki Örgütsel Formları Köken Ülkedeki Örgütsel Formlarının İzlerini Taşıyor Mu?”, **Akademik Bakış**, Yıl 2011, Sayı 25, s.s.1-18.
- TAYLOR, Timothy (2002), “Globalizasyon Hakkındaki Doğru”, Çev., Ferhat Başkan ve Özgen Aslı Yenipazarlı, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl 2002, Cilt 7, Sayı 27, s.s.75-88.
- TEMİZEL, Handan, Erol Turan ve Metehan Temizel (2008), “Küresel İşletmecilikte Ülkelerin Sosyo-Kültürel Yapılarından Kaynaklanan Sorunlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2008, Sayı 19, s.s.459-474.
- TOSUN, Gülgün Erdoğan (2001), **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet - Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- TUTAL, Nilgün (2006), **Küreselleşme İletişim Kültürlerarasılık**, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

- TUTAR, Hasan (2000), **Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi**, Hayat Yayınları, İstanbul.
- TÜRKİYE KAMU-SEN ARAŞTIRMA GELİŞTİRME MERKEZİ, **ILO Tarihçe, İşleyiş ve ILO’da Türkiye Kamu-Sen**, Ankara, <http://www.turkegitimsen-sakarya.org.tr/arge/ILO%20TARİHCE%20ISLEYİS%20VE%20ILODA%20TURKIYE%20KAMUSEN.pdf>, Erişim Tarihi: 13.07.2011.
- ULAŞ, Dilber (2004), “Çokuluslu Şirketlerin Ortak Girişim Stratejisini Kullanma ve Sonlandırma Nedenleri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl 2004, Cilt 59, Sayı 2, 151-178.
- USLU, Ateş (2003), “Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına: Sivil Toplum ve Ötesi”, **Praksis Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2003, Sayı 10, s.s.389-403.
- ÜNAY, Sadık (2009), “IMF ve Küresel Misyon Arayışı”, **Seta Analiz**, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Yıl 2009, Sayı 13, Ankara.
- ÜNÜSAN, Çağatay, Serdar Pirtini ve Osman Faik Bilge (2004), “Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Açısından Marka, Mağaza ve Franchising Sistemi İlişkisinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma”, **Öneri Dergisi**, Yıl 2004, s.s.1-13.
- WALDRON, Jeremy (2010), “Locke, Tully ve Mülkiyetin Düzenlenişi”, Çev., Hamdi Bravo, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2010, Sayı 9, s.s.119-129.
- WORLD BANK (2010), **Gross Domestic Product 2010, PPP**, http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GDP_PPP.pdf, Erişim Tarihi: 04.07.2011.
- YEĞEN, Mesut, Emin Fuat Keyman, Mehmet Ali Çalışkan ve Uğraş Ulaş Tol (2010), **Türkiye’de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü**, Yaşama Dair Vakıf Yayınları, Ankara.
- YEMİŞÇİ, Derya Alımanoğlu (2009), “Sosyal Sorumluluğun Araçlarından Biri Olarak Sosyal Etiket”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2009, Cilt 11, Sayı 2, s.s.13-41.
- YEŞİL, Salih (2010), “Küreselleşme ve İşletmelerin Küreselleşme Süreçleri: Karşılaşılan Fırsatlar ve Tehditler”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2010, Cilt 6, Sayı 1, s.s.22-70.
- YETİŞ, Mehmet (2003), “Marx ve Sivil Toplum”, **Praksis Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 2003, Sayı 10, s.s.35-72.

- YILDIRIM, İbrahim (2004), **Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- YILDIZ, Osman (2006), **Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Dünya Politikasında Artan Rolü: Uluslararası Kuruluşlar Açısından Bir Değerlendirme**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- YILMAZ, Latif (2010), “Küreselleşmeyi Anlamlandırmak: Şüpheciler, Dönüşümcüler ve Hiper Küreselleşmeciler”, **T.C. Maliye Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Bülteni**, Yıl 2010, Sayı 45, s.s.14-16.
- YÜCEOL, Hüseyin Mualla (2005), “Küreselleşme, Yoksulluk ve Emek Piyasası Politikaları”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2005, Cilt 14, Sayı 2, s.s.493-512.
- ZENGİNGÖNÜL, Oğul (2005), “Nedir Bu Küreselleşme? Kaçabilir miyiz? Kullanabilir miyiz?” **Siyasa Dergisi**, Yıl 2005, Sayı 1, s.s.85-106.